

ლენა კიტია, ვალერიან ზუსბაია

აფხაზეთის გეოგრაფია

გამომცემლობა „ანკვარსალ“
თბილისი 2020

„აფხაზეთის გეოგრაფია“ რეგიონულ-გეოგრაფიული ნაშრო-
მია, რომელიც მოიცავს ფართო ინფორმაციას აფხაზეთის ბუნების,
მოსახლეობისა და მეურნეობის შესახებ. წიგნში დეტალურად აღ-
წერილია აფხაზეთის უნიკალური ბუნება და მისი ფენომენები,
მათი წარმოშობა და გავრცელება, თანამედროვე მდგომარეობა და
ათვისების პერსპექტივები. ავტორები მიმოიხილავენ ასევე რეგი-
ონის მოსახლეობას, მის დინამიკას, მეურნეობის პრიორიტეტულ
დარგებს, განიხილავენ ანთროპოგენური ფაქტორებით გამოწვეულ
წნეხებსა და მათი რეგულირება-მართვის ღონისძიებების შემუშავე-
ბა-დანერგვის მიზანშეწონილობას.

წიგნი განკუთვნილია საშუალო სკოლის მოსწავლეებისა და
პედაგოგების, უმაღლესი განათლების სექტორის, ხელმძღვანელი
ორგანოების წარმომადგენლების, არასამთავრობო და საერთა-
შორისო ორგანიზაციების, აფხაზეთის გეოგრაფიული ასპექტებით
დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისათვის.

რედაქტორი და კონსულტანტი

პროფესორი მელორ ალფინიძე

© ლ. კიტია, ვ. ზუხბაია, 2020

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. პოლიბაოვსკაიას №4. ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversal@gmail.com

ISBN 978-9941-26-668-3

ნიგნში „აფხაზეთის გეოგრაფია“ განხილულია აფხაზეთის ფიზიკური და ეკონომიკურ-გეოგრაფიული საკითხები - აფხაზეთის გეოგრაფიული მდებარეობა და საზღვრები, ისტორიული მიმოხილვა, გეოლოგიური აგებულება და ტექტონიკა, ცალკეული რაიონებისა და გეოლოგიური სისტემების მოკლე მიმოხილვა, ნიალისეული სიმდიდრენი და მათი მარაგები (მადნეული და არა მადნეული), რელიეფი და ოროგრაფიული სარტყლების (დაბალი, საშუალო და მაღალი) დახასიათება, მღვიმეებისა და სანაპიროების ფენომენები, კლიმატისა და შიდა წყლების (მდინარეები, ტბები, მინერალური წყლები, ჭაობები, მყინვარები) დახასიათება, შავი ზღვა, ნიადაგები, მათი ტიპები და გავრცელების არეალები, მცენარეულობა და მათი სივრცებრივი განაწილება, მცენარეთა ვერტიკალური ზონალობა, ცხოველთა სამყაროს მრავალფეროვნება, ბუნებრივი ლანდშაფტები, მათი გავრცელება, ბუნებრივი და რეკრეაციული რესურსები.

ნიგნში „აფხაზეთის გეოგრაფია“ განხილულია აგრეთვე რეგიონის მოსახლეობა, მისი დინამიკა, მეურნეობის დარგები, მრეწველობა (მსუბუქი და მძიმე), სოფლის მეურნეობა, მემცენარეობა და მეცხოველეობა, მათი გავრცელება ცალკეული რაიონების მიხედვით. ტრანსპორტი, ტრანსპორტის ძირითადი სახეები: სარკინიგზო, საავტომობილო, საავიაციო, საზღვაო, საჰაერო.

ფართო განხილვის საგანია რეგიონის განათლება, მეცნიერება, კულტურა, ჯანმრთელობის დაცვა, კურორტები და ტურიზმი (გაგრა, ბიჭვინთა, ახალი ათონი, ეშერა, სოხუმი, ოჩამჩირე, ავად-ჰარა, რინა).

ნიგნში საკმაოდ დეტალურად აღწერილია აფხაზეთის ადმინისტრაციული ერთეულები: გაგრა, გუდაუთა, სოხუმი; მუნიციპალიტეტები - გაგრის, გუდაუთის, სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირის, გალის; სამრეწველო დანიშნულების დასახლებები - ტყვარჩელი და სხვ.

ვისაც ერთხელ მაინც უნახავს მოლივლივე შავი ზღვა, მისი სანაპირო გაგრის, ბზიფის, კოდორის ცადაზიდული ქედები, მწვერვალები თუ უღელტეხილები, მთების განლაგება, მდინარეთა – ენგურის, კოდორის, ლალიძგის, ბზიფის, გუმისთის ფირუზისფერი ტალღების ზეირთცემა, გეგას ჩანჩქერი, მდინარეთა ღრმად ჩაჭრილი ხეობები – კანიონები, უნიკალური რინის ტბა, მიწისქვეშა „საოცრებათა ქალაქი“ – ახალი ათონის მღვიმე და სხვა ბუნებრივი და ისტორიულ-არქიტექტურული ძეგლები, კურორტები: გაგრა, ახალი ათონი, ბიჭვინთა, სოხუმი... წარმოუდგენელია ამ ყველაფერმა არ აგამეტყველოს.

ჩვენი ულამაზესი მშობლიური კუთხის სიყვარულმა, ნოსტალგიამ შთაგვაგონა და მოგვცა სტიმული, რომ დაგვეწერა წიგნი „აფხაზეთის გეოგრაფია“. წიგნი უნდა გამოსულიყო 2001 წელს, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზთა გამო, გამოცემა დროებით შეფერხდა. წიგნი დაზღვეული არ არის ხარვეზებისგან, რისთვისაც წინასწარ ბოდიშს ვიხდით. ამავე დროს, მკითხველს ეთხოვთ მოგვანოდოს საქმიანი შენიშვნები და რეკომენდაციები.

წიგნი „აფხაზეთის გეოგრაფია“ შედგენილია მკითხველთა ფართო წრისთვის, გეოგრაფიის სპეციალობის სტუდენტებისათვის, საშუალო სკოლის VIII-IX კლასებში საქართველოს ფიზიკური და სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფიაში პროგრამულ მასალასთან ერთად კავშირში, როგორც დამხმარე სახელმძღვანელო.

აფხაზეთის მდებარეობა და საზღვრები

საქართველოს განუყოფელი ნაწილი – აფხაზეთი მდებარეობს საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, ჩრდილოეთი განედის $43^{\circ}35'$ და $42^{\circ} 27'$ და აღმოსავლეთი გრძედის $40^{\circ}05'$ და $42^{\circ}08'$ -ს შორის. აფხაზეთის საერთო ფართობი 8700 კმ²-ია.

აფხაზეთს აღმოსავლეთით, მდინარე ენგურის გაყოლებით, ესაზღვრება სამეგრელო და სვანეთი, ჩრდილოეთის მხრიდან, კავკასიონის მთავარი ქედის გასწვრივ, ესაზღვრება ყარაჩაი-ჩერქეზეთის, ადიღეს ავტონომიური ოლქები და ყაბარდო-ბალყარეთის ავტონომიური რესპუბლიკა. დასავლეთით, მდ. ფსოუ გამოყოფს აფხაზეთს რუსეთის ფედერაციის – კრასნოდარის მხარისაგან. სამხრეთით და სამხრეთ-დასავლეთით აფხაზეთს შავი ზღვა ეკერის 205 კმ-ზე. აფხაზეთის დასავლეთი საზღვარი შავი ზღვის სანაპიროს მიუყვება, ჩრდილო-დასავლეთით საზღვარი მდინარე ფსოუს შესართავთან იწყება და მდინარის ხეობით ვრცელდება მთა აგეფსთამდე, აქედან კი ჩრდილოეთი საზღვარი მთა კაციკვარამდე გრძელდება კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფი ქედის გასწვრივ. აფხაზეთის კავკასიონზე უმაღლესი მწვერვალია დომბაიულგენი (ზ. დ. 4047 მ).

აფხაზეთის კავკასიონზე 14 უღელტეხილია. მათ შორის ყველაზე ცნობილია ქლუხორის (ზ. დ. 2781 მ), მარუხის (ზ.დ. 2739 მ), სანჭარის (2992 მ.) უღელტეხილები. ამ უკანასკნელიდან საცალფეხო ბილიკი გადადის დიდი ლაბას ხეობაში (ყარაჩაი-ჩერქეზეთი). დანარჩენი უღელტეხილები ძნელი გადასასვლელელებია.

ზღვისპირა მდებარეობა აფხაზეთს უპირატესობას ანიჭებს იმ მხარეებთან შედარებით, რომელთაც ზღვაზე გასასვლელი არა აქვთ.

მდინარე ენგურიდან მდინარე ფსოუმდე პირდაპირი მანძილი 170 კმ-ია, შავი ზღვიდან კავკასიონის თხემამდე – 66 კმ.

საქართველოს უკიდურესი დასავლეთი წერტილი მდებარეობს აფხაზეთში, სოფ. ლესელიძესთან, მდ. ფსოუს შესართავთან, ხოლო უკიდურესი ჩრდილოეთი წერტილი მდებარეობს მდ. ფსოუს მარჯვენა ნაპირზე სოფ. აიბგასთან.

აფხაზეთი პალეოლითიდან ანტიკური ხანის ჩათვლით მდიდარია არქეოლოგიური ძეგლებით.

პალეოლითის შესწავლაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა აფხაზეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ აკადემიკოს ი. ი. მეშჩანინოვის ხელმძღვანელობით და ამ ექსპედიციის პალეოლითის შემსწავლელმა რაზმმა.

პალეოლითის სწავლობდნენ ადგილობრივი არქეოლოგებიც: ლ. სოლოვიოვი, ნ. კილაძე-ბერძენიშვილი, გ. ხუბუტია და სხვ.

აფხაზეთის ტერიტორიაზე ქვის ხანის ადამიანის ყველაზე ძველი სადგომი აღმოჩენილია სოხუმის მახლობლად – სოფ. იაშთხვაში.

ადრეული, აშელური პერიოდიდან იწყება პირველყოფილი ადამიანის დასახლება შავი ზღვისპირა ზოლში. აფხაზეთში, თორმეტ ადგილას, გაგრიდან ენგურამდე (ჭუბურხინჯი) – ნაპოვნია აშელური ძეგლები.

1963 წელს არქეოლოგმა გ. ხუბუტიამ სოფელ ღუმურიშის გარეუბანში, მდინარე ოქუმის ხეობაში, აღმოაჩინა პალეოლითისა და ნეოლითის ადამიანის სადგომები. მდინარე ოქუმის ხეობაში ქვის ხანის ადამიანის 15 მღვიმე და 30-ზე მეტი ღია სადგომია მიკვლეული. ისინი მოიცავენ ქვის ხანის თითქმის ყველა პერიოდს – აშელურიდან ნეოლითის ჩათვლით.

მღვიმე ოქუმი I-ის კულტურულ ფენაში შეგროვილია ქვედა პალეოლითის 500-მდე კაჟის იარაღი და მეოთხეული პერიოდის ცხოველების ძვლები, ნაპოვნია ასევე ადამიანის კბილიც. ადრეულ პალეოლითთან ერთად აქ გვხვდება მუსტიეს იარაღებიც. ოქუმის ადამიანს უცხოვრია არა მარტო ვაკე-დაბლობის, არამედ მთიან ზოლშიც.

ქვედა პალეოლითის არქეოლოგიური ნაშთები აღმოჩენილია სოფელ რეჩხის ტერიტორიაზე, მდინარე ერისწყლის ხეობაში. აქ ნაპოვნია აშელის, ადრეული მუსტიეს, განვითარებული მუსტიეს კაჟის იარაღები.

მუსტიეური სადგომები ცნობილია სოხუმთან ახლოს – ბირცხ-

აში, ოჩამჩირეში, გალში, მრავალფენიან მღვიმე აპიანჩაში. გვიანი პალეოლითის ადამიანის სადგომები აფხაზეთში ნაპოვნია 33 ადგილას. მარტო გაგრის რაიონში ასეთი 10 ძეგლია. სვანთა სავანეში (გულრიფშის რაიონი) ნაპოვნია ადრეული ნეოლითის ადამიანის ძეგლები. სვანთა სავანეში ასევე გვხვდება მიკროლითური, თოხისებური იარაღები, მარცვალსახეხი, სასრესი იარაღები. ეს არის მეზოლითიდან ადრე ნეოლითში გარდამავალი ფენა. რამდენადმე უფრო გვიანდელი დროისაა ადრენეოლითური ეპოქის დასახლება ნებელდის ახლოს. აქ ნაპოვნია კაჟისა და ობსიდიანის იარაღები. ბოლო ხანებში ნაპოვნია გვიანი ნეოლითის სადგომებიც.

გალი I. ღუმურიში და ჩხორთოლი. ღუმურიშის ერთ-ერთ უბანში (დაახლოებით 10 ჰა ფართობზე) ნაპოვნია კაჟის, რიყის ქვის, არგილიტისა და სხვ. იარაღები. აქ ბევრია საფხეკები, საჭრისები, ისრისთავური ნაჯახები, სათლელები, ჩაქურები. აღმოჩენილია აგრეთვე ნაგებობის ნაშთები.

ჩხორთოლის ტერასებზე ნაპოვნია გვიანი ნეოლითის ხელუხლებელი 0,82 მ ფენა მდიდარი ქვის იარაღებით. აქ წარმოდგენილია ძირითადად კაჟისა და რიყის ქვის, მცირედ ობსიდიანისა და ბაზალტის იარაღები. მიკვლეულია ხუთი სამეურნეო ორმო, ნაცრითა და ნახშირით სავსე. ქ. გალში აღმოჩენილია გვიანი ნეოლითური იარაღების დიდი რაოდენობა: საფხეკები, საჭრისები, სატეხები და სხვ. ნეოლითის ხანის ნამოსახლარი აღმოჩენილია სოფელ პირველ გალში. აქ ნაპოვნია: ხელცულები, ნამგლის პირები, საჭრისები, ხელსაფეკავები, სანაფავები და სხვ. იარაღის დასამზადებლად გამოყენებულია ძირითადად კაჟი, აგრეთვე ობსიდიანი, რიყის ქვა, ქვიშაქვა, არგილიტი (გაქვავებული თიხა).

ზღვასთან ახლოს ნაპოვნია მეტწილად კაჟისა და რიყის ქვის იარაღები, იშვიათად ობსიდიანი. ბევრია საჭრისი, სათლელები და სხვ. სოფელ მაჭარაში აღმოჩენილია ნეოლითის საცხოვრებელი სახლის ნაშთები.

სოხუმის მთაზე აღმოჩნდა გვიანი ნეოლითისა და ადრეული ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი (ძვ. წ. აღ-ით IV-III ათასწლეულები). აქ ნაპოვნია ტყვიის ზოდები, ორნამენტით შემკული თიხის ჭურ-

ჭელი. იმავე ეპოქის ძეგლები შესწავლილია სოხუმის დასავლეთ ნაწილში შუქურის რაიონში, ჯერ კიდევ 1881 წელს, სოფ. საბერიო-ში, აღმოჩენილია ბრინჯაოს ხანის იარაღები.

1890 წელს, სოფ. ჭუბურხინჯში, ნაპოვნი განძიდან აღსანიშნავია ბრინჯაოს ორი ზოდი, სეგმენტური იარაღის 4 ნატეხი, სპილენძის სამი ფირფიტა, სადაფის ნატეხი, ოქროს ორი სპირალური საყურე, ვერცხლის ორნამენტური ჭურჭელი ფსკერისა და სახურავის გარეშე, ოქროს სამი ზოდი. ძეგლი თარიღდება ძვ. წ. აღ-ით VIII-VII სს.

1955 წელს ქალაქ გალში აღმოაჩინეს მეტალურგიული კერის ნაშთი. ბრინჯაოს ხანის მიმოხილვისას უნდა აღინიშნოს აფხაზეთის დოლმენურ-მეგალითური ტიპის სამარხი (ძვ. წ. აღ-ით III-II ათასწლეული). ასეთი ნაგებობანი აღმოჩენილია ეშერაში, აზანთაში, ოთხარაში, აჭანდარაში. ძირითადად გავრცელებული ყოფილა ინვენტარი, რომელიც ეკუთვნის ადრინდელ და შუა ბრინჯაოს ხანას: ბრინჯაოს ცულები, შუბის თუ სატევრის პირები, საკინძეები, კერამიკა და სხვ.

ადგილობრივი კირქვითაა ნაგები აფხაზეთის ზოგიერთი დოლმენი (სამარხი, აკლდამა), რომელიც გამოყენებული იყო გვიანი ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანაში (ძვ.წ. აღ-ით II-I ათასწლეული).

მეგალითურ ძეგლებს შორის ცალკე უნდა აღინიშნოს ე. წ. აფხაზური ანანგუარა. ესაა მეტწილად აფხაზეთის ალპურ ზონაში გავრცელებული ქვის დიდი ლოდებით (მშრალი წყობით) შემოფარგლული ზღუდე-გალავნები. ანანგუარის ნახევრად დანგრეული კედლების სიმაღლე ამჟამად 1.20-1.30 მეტრს აღწევს. ანანგუარები გვხვდება გაგრიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით აფხაზეთის საზღვრამდე.

აფხაზეთის კონფლიქტის წინა წლებში, სოფ. ფიჩორში, არქეოლოგიური გათხრები ჩაატარა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის აფხაზეთის ექსპედიციამ (ხელმძღვანელი ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორი მალხაზ ბარამიძე). აქ მთავარი ბორცვის ირგვლივ ბევრია ნასახლარი ადგილები. ბორცვზე გაჭრილმა ბურღმა უჩვენა ცხრა კულტურული ფენა. ფიჩორის კომპლექსი ძველი წელთაღრიცხვის II ათასწლეუ-

ლის შუა ხანით თარიღდება. ბრინჯაოს იარაღებთან ერთად აქ ნაპოვნია იარაღთა ჩამომსხმელი ყალიბები, ბრინჯაოს ზოდები და წიდა. არქეოლოგების დასკვნით, ფიჩორში მოჰქონდათ ბრინჯაოს ზოდები და შემდეგ აქ წარმოებდა იარაღების დამზადება. ნამოსახლართან ახლოს ნაპოვნია 40-მდე რკინის თოხი, სამი ცალი ვაზის სასხლავი დანა, რკინის სახნისის ფრაგმენტი, ოცამდე მძივი - გამჭვირვალე მინა, სარდიონი, მთის ბროლი, ვერცხლის ნაკეთობათა ფრაგმენტი. სოფ. ფიჩორში აღმოჩენილია კოლხური კულტურის მნიშვნელოვანი ძეგლი.

სოხუმში, გუად-იხუს გორაზე აღმოჩენილია გვიანი ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ძეგლი. სამარხეულ ინვენტარს შორის ნაპოვნია ჭურჭელი: სურები, ჯამები, აგრეთვე თითისტარები, ქინძისთავები, რკინის შუბის თავი, რკინის ხანჯალი, ბრინჯაოს სამფეხები, ცხოველთა ბრინჯაოს ჩამოსხმული ფიგურები, მძივები, რკინის ჭურჭელი, ვერცხლის საყურეები, ბრინჯაოს მძივების გარდა, ნაპოვნია გიშრის, მინის, ქარვის მძივები და სხვ. ნანახია აგრეთვე სპილენძის წიდა.

გუადიხუს ნეკროპოლი თარიღდება ჩვენს ერამდე VIII-VII საუკუნეებით. 1950-51 წლებში ა. კალანდაძის, მ. ტრაფშის მიერ სოხუმის მთაზე (გუადიხუ) ნაპოვნია ბრინჯაოს კოლხური ცულები. დიოსკურიამდელი არქეოლოგიური მასალა ნაპოვნია სოხუმის სხვა ადგილებშიც: კელასური, ლეჩქოფი, შუქურა, უშუალოდ ზღვის სანაპირო ზოლში, ბესლეთის ხეობაში. ყოველივე ეს მიეკუთვნება კოლხურ კულტურას.

ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, ძველი ქალაქის - დიოსკურიის ძირითადი ნაწილი სოხუმის ყურის ფსკერზეა, ხოლო მისი პერიფერიული ნაწილი თანამედროვე სოხუმის ზღვისპირა ტერიტორიაზე მდებარეობს.

ანტიკური ხანის ძეგლებს მიეკუთვნება სოფ. თავილონში შემთხვევით აღმოჩენილი (1930 წ) მდიდრული ორმო-სამარხი. სამარხეული ინვენტარის მეტი ნაწილი გაიტაცეს და დაიკარგა, მცირე ნაწილი გადარჩა და ცნობილია თავილონის განძის სახელწოდებით. აქ ნაპოვნია სარიტუალო ოქროს ხარ-ირემის თავის ქანდაკება, მახვილის

ვადის ოქროს გარსაკრავი, ოქროს ნაირ-ნაირი ბალთები. ოქროს ნივთების უმეტესობა მოოჭვილია ძვირფასი ქვებით. სამარხში აღმოჩენილია ვერცხლის 14 ჭურჭელი – თასები, ლანგრები და სხვ.

გუდავის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილი კერამიკა ჩვ. წ. აღ-ით I-III სს-თაა დათარიღებული. ძვ. წ. აღ-ით მეორე ათასწლეულიდან, შემდეგ კი ანტიკურ ხანაში, აფხაზეთში მოპოვებული არქეოლოგიური მონაპოვრის მიხედვით არქეოლოგების დასკვნით აქ საერთო კოლხური, ე. ი. ქართული კულტურა არსებობდა.

გეოლოგიური აბაჯულეა

აფხაზეთის თანამედროვე გეოლოგიური სახე ყალიბდება კაინოზოური (ნეოზოური) ერის მეორე ნახევარში. აფხაზეთი გეოტექტონიკურად მოქცეულია კავკასიონის ანტიკლინორიუმის, კავკასიონის სამხრეთი ფერდობის ნაოჭა სისტემასა და საქართველოს ბელტს შორის. კავკასიონის ანტიკლინორიუმის ჩასახვა დაიწყო ზედა პალეოზოურ ერაში და აგებულია კრისტალური ქანებით. რაც შეეხება კავკასიონის სამხრეთი ფერდობის ნაოჭა სისტემას, ის აფხაზეთში საკმაოდ განიერ ზოლზეა წარმოდგენილი.

აფხაზეთის ტერიტორიის უმეტესი ნაწილი აგებულია მეზოზოური და კაინოზოური ფორმაციებით, შედარებით ძველი წარმონაქმნების (ქვედა პალეოზოური – კამბრიუმამდელი) გავრცელების არე შეზღუდულია.

ქვედა პალეოზოური და კამბრიუმამდელი ფორმაციები, რომლებიც კრისტალური ქანებითაა აგებული, განლაგებულია კავკასიონის მთავარი ქედის ღერძულ ნაწილში. უძველესი მეტამორფული ქანები მთავარ ქედზეა წარმოდგენილი და მდ. ავადჰარადან (დასავლეთი) მამისონამდე (აღმოსავლეთი) გრძელდება.

მდ. ავადჰარას სათავის მიდამოებში კრისტალური ფიქლების ნაშთებია წარმოდგენილი, რომელთა შორისაა მუსკოვიტ-ბიოტიტიანი, ქლორიტიანი, სერიციტიანი, გრაფიტული და კრისტალური ფიქლები.

მდ. ლაშიფსეს სათავესთან გავრცელებული ფილიტები შეიცავენ კვარციტებისა და კონგლომერატების შენაერთებს და ტექტონიკურად ეხებიან ბაიოსურ ფიქლებს. წყების ზედა ნაწილში გვხვდება გამარმარილოებული კირქვების ლინზები. ეს ქანები შეიცავენ გრანიტოიდების გამკვეთ სხეულებს. აღმოსავლეთით მდინარე ოხუბერძეხის ხეობაში, შიშვლდება გაბრო-დიორიტული ქანები, რომელნიც შეიცავენ ამფიბოლიტების ქსენოლიტებს. ჩრდილოეთით ამფიბოლიტების რაოდენობა თანდათანობით იზრდება, კავკასიონის თხემზე კი მათი რაოდენობა დომინირებს. ოხუბერძეხის ხეობიდან დაახლოებით ოთხ კილომეტრზე მდ. ბელაიას (ბზიფის მარცხენა შენაკადი) ხეობაში კრისტალური ფიქლები წარმოდგენილია კვარციტებით, დიორიტებით და გაბროიდებით. შემდეგ, ჩრდილოეთისაკენ, ამ ქანებში გვხვდება ამფიბოლიტები, რომლებიც იცვლება ქარსიანი ფიქლებით. ამას მოჰყვება გამარმარილოებული კირქვები, რომელთაც კვეთს კვარციანი დიორიტები. ჩრდილოეთით ეს კირქვები ისევ იცვლება ქარსიანი ფიქლებით, ფილიტების დასტებით. უფრო ჩრდილოეთისკენ მეტამორფიზმის ხარისხი იზრდება.

მთავარ წყალგამყოფ ქედზე გავრცელებულია გრანიტები. აღმოსავლეთით ეს ქანები შიშვლდება და გადაინაცვლებს ჩრდილოეთ ფერდობზე სანქარის უღელტეხილთან. მარუხისა და სანქარის უღელტეხილებს შორის მდებარე ზოლი აგებულია ამფიბოლიტებით, გნეისებით. გვხვდება ფილიტები, კვარციტები, მარმარილოს ლოდები. ეს ქანები იკვეთება გაბროიდებითა და გრანიტებით. უღელტეხილებთან ახლოს გვხვდება გნეისები. მდ. კოდორის სათავესთან გვხვდება ბიოტიტიანი გნეისები და სხვ. მეტამორფული ქანები.

მეტამორფიზმის ხარისხის მიხედვით მიღებულია მთავარი ქედის მეტამორფული ფორმაციების სტრატეგრაფიული დანაწილება: კამბრიუმამდელი კრისტალური ფიქლები და ამფიბოლიტები; ქვედა პალეოზოური ფილიტები და მარმარილოები მეტამორფიზმის უფრო დაბალი ხარისხით. უფრო ნაკლებ მეტამორფიზირებულია ზედა პალეოზოური და ტრიასული ნალექები.

აფხაზეთის თანამედროვე გეოლოგიური სტრუქტურა უპი-

რატესად ჩამოყალიბდა ალპური ტექტოგენებით, თუმცა მის ტერიტორიაზე გვაქვს ადრინდელი პერიოდის უბნებიც.

იურული სისტემა. აფხაზეთში იურული სისტემა (ქვედა, შუა და ზედა იურული ნალექები) საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული:

ლიასური ნალექები გვხვდება ლაშიფსეს ხეობიდან აღმოსავლეთით მდ. ოქუმისწყლის ხეობის ჩათვლით. ლიასი ძირითადად წარმოდგენილია ქვიშაქვებითა და თიხაფიქლებით, არკოზული ქვიშაქვებითა და არგილიტებით, ასპიდური ფიქლები უწყვეტ ზოლად ვრცელდება.

შუა იურა აფხაზეთში ორად იყოფა: ქვედა – წარმოდგენილია პორფირიტებითა და ტუფებით, ზედა ნანილი კი აგებულია ქვიშაქვებითა და ქვიშიანი თიხებით. აფხაზეთში, ისევე როგორც საქართველოს სხვა რაიონებში, ადგილი ჰქონდა ინტენსიურ ვულკანურ მოქმედებას. ბაიოსურმა ვულკანიზმმა მოგვცა ე.წ. პორფირიტული წყება.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ აფხაზეთში ბაიოსი წარმოდგენილია ხოჯალის წყებით (პორფირიტული სერია). ბზიფის ქვემო წელში გვხვდება ბათური თიხა-ფიქლები, ნახშირიანი ფიქლები, ქვანახშირი. ბზიფის რაიონში გვხვდება ზღვიური ბათური ნალექები. მდინარე ლალიძგის აუზში, ტყვარჩელის მიდამოებში, გვაქვს ბათური ქვიშაქვები, თიხები, ნახშირიანი ფიქლები. აქაა ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადო.

აფხაზეთში, კავკასიონის სამხრეთ ფერდობზე, ზედა იურის ქვედა ნანილი წარმოდგენილია ე.წ. ტერიგენული (ხმელეთზე წარმოქმნილი) ნალექებით, ზედა ნანილი კი – რიფული (ორგანული) ნალექებით. სამხრეთ-აღმოსავლეთ აფხაზეთში (ტყვარჩელი, ოქუმის ხეობა), ლაგუნურ-კონტინენტური ნალექებით – ე. წ. ფერადი წყება. ზედა იურული ნალექები ცნობილია მდ. გეგას ქვემო წელში. ზედა იურული ფერადი წყება წარმოდგენილია ჭრელი შეფერილი თიხებით, ქვიშაქვებით, კონგლომერატებით.

ცარცული სისტემა. აფხაზეთის ცარცული ნალექების სრული ჭრილი ძირითადად წარმოდგენილი გვაქვს კირქვებით. მათ შორის, გვხვდება დოლომიტიანი კირქვები, თიხები, მერგელები, აგრეთვე კარბონატული, ტერიგენული ნალექები. ცარცული სისტემა იყოფა ორ (ქვედა და ზედა) ნაწილად.

ქვედა ცარცი მდინარე ფსოუს აუზში წარმოდგენილია კარბონატული ქანებით. სხვა რაიონებში ქვედა ცარცი განლაგებულია იურის სხვადასხვა ჰორიზონტზე. ცარცული კირქვები განსაკუთრებით ფართოდ გავრცელებულია გაგრის, ახალი ათონისა და სოხუმის მიდამოებში.

მდინარე ბზიფის ხეობის შუა ნაწილში ნეოკომი (ქვედა ცარცის ქვედა ნაწილი) იწყება ქვიშიანი კირქვებით. ალპური სართული აფხაზეთში წარმოდგენილია თიხებითა და მერგელებით. აფხაზეთში აპტური სართული წარმოდგენილია კირქვიან-მერგელოვანი ფაციესით.

ზედა ცარცი წარმოდგენილია კონიაკური სართულით - კირქვებითა და მერგელებით და სანტონურ-ნაცრისფერი, საშუალო და წერილმარცვლოვანი კირქვებით, აგრეთვე მერგელების შუა შრეებითა და კაჟიანი კონკრეციებით.

მაასტრიხტული სართულის ნალექები წარმოდგენილია ნაცრისფერი და მუქ-ლურჯი, მოყვითალო-ნაცრისფერი, მკვრივი წერილმარცვლოვანი კირქვებით. დანიურ სართულს მიეკუთვნება აგრეთვე თეთრი მარცვლოვანი კირქვები.

პალეოგენი. ნეოზოურ, ანუ ახალი სიცოცხლის ერას, უწოდებენ კაინოზოურსაც (ცხოვრების გარიჟრაჟის ერა). ეს არის ერა, როდესაც ცხოველთა სამყარო და მცენარეულობა თანდათანობით ღებულობს თანამედროვე იერს. ტექტონიკური თვალსაზრისით, ეს არის ალპური დანაოჭების ეპოქა. ნეოზოური, ანუ კაინოზოური ერა იყოფა მესამეულ და მეოთხეულ პერიოდებად. მესამეული პერიოდი შეიცავს პალეოგენსა და ნეოგენს. პალეოგენში გამოყოფენ სექციებს, ანუ ეპოქებს: პალეოცენი, ეოცენი, ოლიგოცენი. ნეოგენში - მიოცენი და პლიოცენი.

პალეოცენი. შუა აფხაზეთში პალეოცენი წარმოდგენილია ძირითადად მერგელებით. ისინი მიმდევრობით ცვლიან დანიურ სართულს. გაშიშვლებები წარმოდგენილია აჩმარდის სინკლინის სამხრეთ ფერდობზე, მდინარეების მეხადირისა და ფსოუს ხეობებში, სოფ. განთიადთან კი მერგელებია გავრცელებული.

სოხუმის ჩრდილოეთით სოფელ შრომაში გვხვდება კირქვების ლინზები, კოდორის ხეობაში – თეთრი მარმარილოსებრი პალეოცენური კირქვები, მდ. მოქვის აუზში – ღია ნაცრისფერი ორგანოგენული ნამსხვრევი კირქვები. გალის მუნიციპალიტეტის ფარგლებში პალეოცენური და მერგელოვანი კირქვები სამხრეთისაკენ ვიწრო ზოლად მიუყვება ცარცულ ნალექებს.

ეოცენი. დასავლეთ აფხაზეთში ქვედა ეოცენის გამიშვლება გვაქვს სოფ. გულრიფშში. აქ ზედა პალეოცენურ ფორამინიფერებიან წყებაზე განლაგებულია ვარდისფერ-ნაცრისფერი მოწითალო მერგელები. ქვედა ეოცენური ნალექები გვხვდება აჩმარდის სინკლინში, მდ. ხიფსთის მარჯვენა მხარეს, ბიჭვინთაში – ლიძეასთან. ქვედა ეოცენური ნუმულიტიანი კირქვები ცნობილია ახალი ათონის მიდამოებში, მდ. გუმისთის აუზის ორივე მხარეს. აღმოსავლეთით, გალის მუნიციპალიტეტისაკენ ვიწრო ზოლის სახით გავრცელებულია ქვედა ეოცენური ფორამინიფერებიანი მერგელები.

შუა ეოცენი. სოფ. მიქელრიფშის მიდამოებში შიშვლდება შუა ეოცენური მომწვანო-მონაცრისფერი, ზოგჯერ მოწითალო, ზევით კი კირქვებიანი მერგელები. ახალი ათონის მიდამოებში, მდ. გუმისთის აუზში, ქ. სოხუმის ჩრდილოეთით, სოფ. თავისუფლებაში, აგრეთვე ნებელდაში წარმოდგენილია ნუმულიტიანი მერგელები, სოფ. ლუმურიში – ნუმულიტიანი კირქვები.

ზედა ეოცენის ასაკის ქანები აფხაზეთში წარმოდგენილია ლიროლეპისიანი მერგელებით, რომელთა გავრცელება ემთხვევა გაგრის მიდამოებს (სოფ. განთიადი), მესადირისა და მდინარე ბზიფის ხეობებს.

ოლიგოცენი. ქვედა ოლიგოცენური ნალექები წარმოდგენილია გუდაუთის მუნიციპალიტეტის სოფ. ბლაბურხვაში მუქი ნაცრისფერი კარბონატული თიხებით, ქვიშაქვებით, ასევე სპონგოლეთიანი ქვიშაქვებით. ქვედა ოლიგოცენის ნალექები ცნობილია აგრეთვე სოხუმის დასავლეთით გუმისთის ხეობაში, საბერიოში, დიხაზურგაში, რეჩხში, ოქუშსა და ჩხორთოლში.

შუა და ზედა ოლიგოცენი ცნობილია მაიკოპის წყების სახელწოდებით, ესაა ფიქლებრივი თიხები. მაიკოპური წყება გვხვდება

თითქმის მთელ აფხაზეთში. მათ უკავშირდება მენყრების ფართო გამოვლინება.

მიოცენი. აფხაზეთში მიოცენი ძირითადად გავრცელებულია მთისწინა ბორცვიან ზონაში (მერხეული, ქ. სოხუმი, ახალი ათონი, კეზანი, ბლაბურხვა, ზვანდრიფში) და წარმოდგენილია ქვიშიან-თიხიანი, ქვიშაქვიანი წყებებით,

შუა მიოცენის ნალექები წარმოდგენილია ქვიშიან-თიხიანი, ქვიშაქვიანი წყებებით, ზოგან ბრეკჩიისებრი კაჟიანი კირქვებით და გავრცელებულია მდ. მაჭარის ხეობაში, ოჩამჩირის მუნიციპალიტეტში, სოფ. პატრახუნასთან, მდინარე ენგურის აუზის მარჯვენა მხარეს - სოფ. საბერიო, გუდაუთის მუნიციპალიტეტის სოფ. დურიფში.

აფხაზეთში ქვედა სარმატული სართული წარმოდგენილია კარბონატული თიხებით, ნახშირიანი ქვიშაქვებით, მერგელები კირქვებისა და კონგლომერატების ლინზებით.

შუა სარმატი გუდაუთის მუნიციპალიტეტში კონგლომერატების ფართო გავრცელებით ხასიათდება, გვხვდება მდინარეების გუმისთის, ბესლეთის, მაჭარის, ლალიძგისა და ოქუმის აუზებში.

ზედა სარმატული ნალექები გვხვდება გუდაუთის მუნიციპალიტეტში, აგრეთვე მდ. მოქვის აუზში, სადაც წარმოდგენილია კონგლომერატებითა და ქვიშაქვებით.

პლიოცენის მეოტური სართულის ნალექები გავრცელებულია გუდაუთისა და გალის მუნიციპალიტეტებში და წარმოდგენილია მუქი ზოლებრივი თიხებით, ქვიშაქვებით, კირქვებით, კონგლომერატებით. კოდორის ხეობაში მეოტისი წარმოდგენილია კონგლომერატებით, ასევე გვხვდება მდ. დუაბის ხეობაში, ათარაში, მდ.მდ. მოქვისა და ლალიძგის ხეობებში (ქვიშები, თიხები), ოხოჯეს აუზში (თიხები), ჭუბურხინჯში (კირქვიანი კონგლომერატები).

პონტური სართული წარმოდგენილია კონგლომერატებით ბიჭვინთის კონცხზე. იგი ცნობილია მდ. ბზიფის აუზის მარცხენა მხარეზე, ეშერაში, ქ. სოხუმსა და მის მიდამოებში, მდ.მდ. კელასურის, მაჭარის ხეობებში, სოფლების ათარის, ფოქვეშის, ოხურეის მიდამოებში გალის მუნიციპალიტეტში. პონტური კონგლომერატები გვხვდება ოქუმის ხეობაში (ცხ. №5).

კიმეროული სართული გვხვდება მდ. ბზიფსა და გაგრას შორის. კიმეროულს მიეკუთვნება ბიჭვინთის კონგლომერატების ზედა ნაწილი, გვხვდება გუდაუთის, სოხუმისა და გულრიფშის, სოფლების ფშაფის, ათარის, ფოქვეშის, ბედიას მიდამოებში, მდ. ღუაბის ხეობაში. კიმეროული ნალექები ძირითადად კონგლომერატებითაა წარმოდგენილი, თუმცა გვხვდება თიხები, ქვიშაქვები. სამურზაყანოში კიმეროული ნალექები ცნობილია მდინარეების ერისწყლისა და ოქუმის აუზებში.

მეოთხეული სისტემა. მეოთხეულ სისტემაში დედამიწამ საბოლოოდ მიიღო ის მოხაზულობა, რომელიც ამჟამად აქვს. ჩამოყალიბდა თანამედროვე რელიეფი, თანამედროვე სახე მიიღო ასევე ფლორისა და ფაუნის წარმომადგენლებმაც. მეოთხეული პერიოდი ხასიათდება კლიმატის მკვეთრი გამკაცრებით – გამყინვარებით.

აფხაზეთში მეოთხეული პერიოდის ნალექებს შორის გამოყოფენ ზღვიურ ნალექებს ტერასების სახით, ალუვიურ ნალექებს – ტერასებისა და ალუვიური ვაკეების სახით, აგრეთვე მყინვარულ ნალექებს, ალუვიურ, დელუვიურ და პროლუვიურ ნალექებს. აფხაზეთი, განსაკუთრებით კი მისი დაბლობი ნაწილი, დაფარულია მეოთხეული ნალექებით.

აფხაზეთის გეოლოგიურ აგებულებანი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მაგმური ქანები როგორც კამბრიუმამდელი, ისე პალეოზოურის შემდგომი ინტრუზიული, ანუ სიღრმისეული და ეფუზიური, ანუ ვულკანური ქანები.

ამრიგად, აფხაზეთის გეოლოგიური აგებულება საკმაოდ რთულია. მის მიერაა ფორმირებული ძირითადი ოროგრაფიული ერთეულები - აფხაზეთის კავკასიონის ქედი, რომელიც მდებარეობს კავკასიონის დასავლეთ ნაწილში, მდინარეების ფსოუსა და საკუნის სათავეებს შორის. აღსანიშნავია, რომ აფხაზეთის კავკასიონის მეტამორფული წყებები დაკავშირებულია კალედონურ და ჰერცინულ ოროგენეტულ ციკლებთან.

აფხაზეთში მოიპოვება მადნეული და არამადნეული სასარგებლო წილისეული (ცხრ. № № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7).

მადნეული საბადოები. შავი მეტალები დაკავშირებული გრძიშხის ზედა იურულ დოლომიტიზირებულ კირქვებთან. აქ ნაპოვნია რკინა, სანჩარის უღელტეხილთანაა მაგნეტიტ-პიროტინის გამოვლინება, ადაგესთან კი მურა რკინის საბადო.

1) მაგნეტიტური ქვიშები გავრცელებულია შავი ზღვის სანაპიროს, პლაჟის ზოლში.

ფერადი მეტალებიდან სპილენძი-პოლიმეტალების გამადნება გავრცელებულია ადაგეს უღელტეხილთან, მდ. საკენის სათავემდე. ე.წ. სპილენძპიროტინული და კოდორის სპილენძპიროტინული სარტყლები დაკავშირებულია ლიასურ ნალექებთან. სარტყლის ფარგლებში გამოიყოფა მადნეულის სამი ზონა: 1. ადანგე – მარუხი; 2. ხენყვარა – გენწვიში; 3. ზიმა – ყვარაში.

ტყვია-თუთია. აფხაზეთში აღსანიშნავია ბრძიშხა-ძიშრასა და ამტყელის ბუდობები. ბრძიშხის საბადო მდებარეობს ბრძიშხის ქედის დასავლეთ ნაწილში. იურული ფიქლები და ქვიშაქვები (ზედა ლეიასისა და ბაიოსის ვულკანური და ზედა იურის თიხიანი კარბონატული ქანები) ქვედა ცარცული კარბონატული ქანებითაა წარმოდგენილი. გამადნება დაკავშირებულია სქელ- და საშუალო შრეებრივ ქვედა ნეოკონური დოლომიტიზირებულ კირქვებთან და მადნიან ქანებთან. აქ მადანი წარმოდგენილია ლიმონიტით, თუთიისა და ტყვიის ჟანგით. პირველადი მინერალებია გალენიტი, სფალერიტი, პიროტინი, მარკეზიტი, არამადნეულებიდან – კვარციტი, ბარიტი, თაბაშირი, დოლომიტი, კალციტი. თიხა-მინერალები შეიცავს ტყვიის 1%-ს, თუთიის – 2%-ს. სხვა მეტალების შემცველობა უფრო მაღალია ნარინჯისფერ-ოქროსებრ დაჟანგულ მადნებში, რომელიც უფრო დიდ ფართობზეა გავრცელებული. აქ ტყვია 4%-მდე, თუთია კი – 5%-მდეა.

ამტყელის მადნის კვანძი მდებარეობს კელასურის გრანიტული მასივის პერიფერიაზე. უფრო მნიშვნელოვანია ამტყელის საბადო.

ნაკლებად პერსპექტიულია ხიცმის, ლიხტის ტყვია-თუთიის საბადო და ამეკაკვისა და გვანდრას ბარიტ-პოლიმეტალური გამადნება.

ამტყელის საბადო მდებარეობს მდ.მდ. კელასურისა და ამტყელის ხეობის წყალგამყოფზე. გამადნება დაკავშირებულია კელასურის გრანიტულ მასივთან. ამტყელის საბადოში გამოვლინებულია 19 მადნეული სხეული. მთავარი მინერალებია: გალენიტი და სფალერიტი. ეს უკანასკნელი ორჯერ მეტია გალენიტზე, მეორეხარისხოვანი მინერალებია პირიტი, მარკეზიტი, იშვიათია ქალკოპირიტი, თვითნაბადი ვერცხლი.

ამეკაკვის ბარიტ-ტყვია-თუთიის საბადო დაკავშირებულია ლიასური თიხაფიქლებთან და ქვიშაქვებთან. ტყვია-თუთია გვხვდება ზალბანდებში, ბარიუმის საშუალო შემცველობა შეადგენს 77%, ტყვიისა – 1,3%, თუთიისა – 1,8%. საბადო პერსპექტიულია. ხიცმა-ლიხტას მადანთგამოვლინება დაკავშირებულია ზედა იურულ და ცარცულ დოლომიტიზირებულ (დოლომიტიან) კირქვებთან, გრიზა და დოლკვარა – ლეიასის კონტაქტურ ზონასთან, დიაბაზებისა და თიხიანი ქვიშაქვების კონტაქტთან. აქ გალენიტ-სფალერიტთან ერთად გვხვდება ქალკოპირიტი.

კოდორის მადნეულის სარტყელი ვრცელდება 75 კმ-ზე. მოიცავს შემდეგ უბნებს: საკენის, ყლიჩის, გენწვიშის, ხეცკვარის, ზიმასა და მარუხის უღელტეხილებს. გამადნება დაკავშირებულია ქვედა და შუა ლიასის თიხაფიქლებთან და ქვიშაქვებთან. მადანი უფრო მეტად პიროტინულია, შეიცავს სპილენძს, კობალტს, საშუალო შემცველობით არის ქალკოპირიტი და სფალერიტი. ზიმას უბანზე აღმოჩენილია არსენოპირიტიც, მცირე რაოდენობით მოლიბდენიტი და კობალტი.

აფხაზეთში ცნობილია სამი ტიპის დარიშხანის გამოვლინება.

1 ტიპს მიეკუთვნება კვარც-არსენოპირიტული ძარღვები, რომლებიც დაკავშირებულია კელასურის გრანიტული მასივის ენდოკონტაქტურ ზონასთან (უბნები: ლახტა, ქვედა სხაპაჭი, ზედა სხაპაჭი). არსენოპირიტის გარდა ძარღვებში გვხვდება: პირიტი, ნაკლებად სფალერიტი, იშვიათად კასიტერიტი. ძარღვების პრაქტიკულ მნიშვნელობაზე საუბარი ჯერჯერობით ნაადრევია.

II ტიპის მიეკუთვნება რეალგარი-აურიპიგმენტის საბადო გვანდრასთან, რომელიც დაკავშირებულია გნეისებიან ტექტონიკურ რღვევებთან. რთული გეოგრაფიული პირობების გამო საბადოს ათვისება შეუძლებელი იყო.

III ტიპი წარმოდგენილია მდ. ბელაიას ხეობაში სოფ. ფსხუდან 7 კმ-ზე, ლიასურ ფიქლებში ძარღვების სახით.

კელასურის გრანიტულ მასივში წარმოდგენილია კვარც-მოლიბდენიტური ფორმაცია, ზემო და ქვემო სხაპჭის მადანთგამოვლენის ზონაში მსხვილქერცლოვანი მოლიბდენიტი ქმნის კვარციანი ძარღვების ჩანართებს.

ვერცხლისწყლის ახეის საბადო მდებარეობს მდ. ბზიფის სათავესთან. აქ, ორი უბანია: შერა და ჩამაშხა, რომლებიც ერთმანეთისაგან 4,5 კმ-თაა დაშორებული. აქ, თვითნაბადი ვერცხლისწყალში ვერცხლის შემცველობა 0,005% - 1,8% შორის მერყეობს, ხოლო საშუალოდ 0,27% შეადგენს. ავადჰარის საბადოს (ანჩხოს საბადო) ვერცხლისწყლის მადანი ვერცხლის 0,3% შეიცავს. საბადო პერსპექტიულია. აქვეა, სპილენძის ნარჩენების მცირე რაოდენობა: ად-აგე, ხეცკვარა, გენწვიში და სხვ. ტყვია-თუთია გვხვდება ამტყელის საბადოში, ვერცხლი და კალა - ახუფპარში.

ოქროს წარმოქმნა აფხაზეთში დაკავშირებულია შუა იურულ ვულკანურ და ინტრუზიულ მაგმატიზმთან. მას მიეკუთვნება კოდორისა და ბზიფის ხეობის სპილიტები, მოქვის ხეობის პორფირიტები, მოქვის შენაკადის დუბისა და გუმისთის ხეობის, აგრეთვე მდ. ლალიძგის ხეობის მუავე ქანები - კვარც-პორფარიტები. ეს უკანასკნელი გვხვდება მდ. ლალიძგის შენაკადის მდ. მახმეს ხეობაში.

არამადნეული სასარგებლო წიაღისეულიდან ცნობილია ბარიტის (ცხრ. №5) ძარღვული ტიპის საბადოები, ამეკვაკვის საბადო, გუმურიფმას (დასავლეთ გუმისთის ხეობა), პაციკვარას (თითქმის ამონურულია), ოქუმის ხეობის საბადოები. ბარიტის საბადოებიდან აღსანიშნავია აპშრა მიდამოები. ყველაზე პერსპექტიულია: აძაგა და რეშავეის საბადოები; თაბაშირი ცნობილია ოქუმის, ოთოფურეს (კურორტ ოჭაკესთან ახლოს), კვეზანის (ხარჩილავა),

ახალი ათონის სეპერპენტინიტი, კოდორის სათავეებთან კი ღვანდრასა და ყლიჩის ხეობებში, ცარცის საბადო გვაქვს ენგურისპირა სოფ. ჭუბურხინჯთან – ოცარცე. ცარცისებური კირქვა ვრცელდება ერთ კილომეტრზე, სიმაღლავრე 260 მ. ცარცის ფენების სიმაღლავრე 0,3-1 მეტრი, მარაგი 3757 ტონა. ლითოლოგიურად ერთგვაროვანი ქანია, თეთრი ფერისაა. დოლომიტის ტყვარჩელის საბადოს პროდუქტიული წყების ფერი: მოთეთრო-ნაცრისფერი, ღია ნაცრისფერი, ვარდისფერი ელფერი. იყენებენ მეტალურგიაში (ცხრ. №5-6).

გიშრის მცირე სიმაღლავრის საბადოები ცნობილია მდ. ლალიძგის შენაკადის - მდ. ლეჯირისა და მდ. ბზიფის ხეობებში.

საშენი მასალებიდან მოსაპირკეთებელი კირქვების საბადოები ცნობილია აფხაზეთის აღმოსავლეთი (სათანჯო) ნაწილიდან გაგრის მიდამოების ჩათვლით (ცხრ. № 6).

გამარმარილოებული კირქვები - ქ. სოხუმის ჩრდილოეთით, სოფლების შრომისა და თავისუფლების მიდამოებში, ტურონ-სენონური ასაკისაა, თეთრი და ვარდისფერი. ვარდისფერი კირქვების სიმაღლავრე 80 მ. თეთრის - 140 მ. იყენებენ ნამცეცების (ნაფხენი) სახით სამშენებლო მოზაიკაში, მარაგი კირქვები გვხვდება ტყვარჩელის მიდამოებში, აქვეა თიხაფიქლებიც.

სააგურე თიხები გვხვდება ოქუმში, აჩიგვარში, გალში, ტყვარჩელში, სოხუმთან - მდ. გუმისთის ხეობაში. ბუნებრივი მინერალური საღებავები გვხვდება სოფ. ათარაში (ოჩამჩირის რ-ნი), ბრძიშხაში (გუდაუთის რ-ნი), გაგრის რ-ში, კეზანში -ტყვარჩელთან.

ინერტული საშენი მასალა წარმოდგენილია ქვიშისა, ხვინჭის სახით და ზღვისპირა ზოლსა და დიდი მდინარეების (ენგური, ერისწყალი, ოქუმი, ლალიძგა, მოქვი, კოდორი, გუმისთა, ბზიფი) სანაპიროზე ვრცელდება (ცხრ. № 7).

ტყვარჩელის ჩრდილოეთით ბაიოსის პორფირიტული წყების ტუფობრექჩია გამოიყენება როგორც საძირკვლის ქვა. აქ წარმოდგენილია ბრადორიანი პორფირიტი და მისი ტუფები. მისი მარაგი შეადგენს 380 ათასი მ³. ენგურისა და ფსოუს შორის ბევრგან გვხვდება საცემენტე ნედლეული - მერგელები.

სათბობის ნედლეულიდან ქვანახშირი ძირითადად ტყვარჩელში მოიპოვება (ოჩამჩირიდან 33 კმ-ის მანძილზე). მისი მოპოვება აკარმარას მიდამოებში მიმდინარეობს. იგი ცნობილია 1881 წლიდან, ხოლო ექსპლუატაცია დაიწყო 1935 წელს. ტყვარჩელის საბადო დაკავშირებულია ბათურ ნალექებთან. ქვანახშირის ბზიფის საბადო მდებარეობს მდ. ბზიფის მარჯვენა მხარეზე, (სადგურ ბზიფიდან 12 კმ-ზე).

ტორფი ცნობილია გალის რაიონის ზღვისპირა ზონაში და ბიჭვინთის მიდამოებში. მათ შესახებ მონაცემები ჩანს ცხრილებში №1,2,4). აფხაზეთში ტორფს სანავად არ იყენებდნენ.

აფხაზეთის ნავთობმეცველ ფენებს მიეკუთვნება: გუდაუთის, სოხუმის, ოჩამჩირის ზღვისპირა ზოლის ცალკეული უბნები.

ზედა იურულ ნალექებში, მდინარეების ბზიფის, გაგრიფშის, ყოეკვარას ხეობებში წარმოდგენილია მყარი ბიტუმისა და ასფალტის მრავალრიცხოვანი გამოვლინებები. მდ. გაგრიფშის ხეობაში ზედა იურულ კირქვებს შორის აღინიშნება ნახევრად თხევადი ასფალტი და მასთან დაკავშირებული ნავთობი, გაგრის რ-ის სოფ. გრებეშოკთან გვხვდება ასფალტი და შესქელებული ნავთობი. ასფალტის ძარღვები აღინიშნება აგრეთვე მაღალმთიან ძიშრას ფერდობზე.

სოფ. ლესელიძის მიდამოებში, მდ. ფსოუს მარცხენა მხარეზე, ჭაბურღილიდან (584-585 მ სიმაღლე) ამოვიდა სანავი გაზი.

აფხაზეთის მთელ რიგ რაიონებში, ნავთობის ნიშნები და გაზის სუსტი გამოვლენა დაკავშირებულია მაიკოპურ წყებასთან (ოლიგოცენი) და უფრო ახალგაზრდა ნალექებთან.

ზედა იურისა და ქვედა ცარცის კარბონატული წყებები წარმოდგენილია განთიად-ლესელიძის მიდამოებში. აფხაზეთში ჩატარებული ნავთობსაძიებო სამუშაოების საფუძველზე ლიძავა-ბიჭვინთის ზონაში, ზვანდრიფშის, გაგრიფშისა და ყოეკვარის ხეობებში, კირქვების ნაპრალების ფარგლებში დადგენილია ნახევრად თხევადი ასფალტის არსებობა.

აფხაზეთის წიაღის რესურსების ძიება მოგვიანებითაც გაგრძელდა. საძიებო ჭაბურღილები ცნობილია ფოქეშის, მოქვის, ოჩამჩირის, ოქუმის მიდამოებში. სავარაუდოა, რომ აფხაზეთის

ნავთობისა და გაზის საბადოები დაკავშირებულია ლიასურ, ზედა ბაიოსურ და ზედა იურულ ნალექებთან.

როგორც გეოლოგიური აგებულებისა და შედგენილობის შესახებ მოტანილი მასალიდან ჩანს, აფხაზეთი წიაღისეულის სიმდიდრით გამორჩეული რეგიონია. ამ მხრივ, აღსანიშნავია: ტყვარჩელისა და ბზიფის ქვანახშირის საბადოები; მდ. ბზიფის სათავეში დაზვერული ვერცხლისწყლის საბადო; ტყვიის, თუთიის, სპილენძისა და სხვ. ლითონების მადანგამოვლინებები; არალითონური წიაღისეული ძირითადად ბარიტისა (ბზიფის, კოდორის, მოქვისა და ააფსთის ხეობებში) და თაბაშირის საბადოებითაა წარმოდგენილი; საშენი და შესამოსი მასალიდან - კირქვა, სააგურე თიხა, სერპანტინიტი, დიაბაზი და დიორიტი; განსაკუთრებით უხვადაა სამკურნალო მინერალური წყლები - ნახშირორჟანგიანი მინერალური წყაროები წარმოდგენილია მდინარეების კოდორის, საკენის, გვანდრის, ჩხალთის, ბზიფის, ავადჰარისა და სხვ. ხეობებში. თერმული სამკურნალო წყლები გვხვდება ტყვარჩელის, სოხუმის, ახალი ათონისა და გაგრის მიდამოებში.

ცხრილი №1

აფხაზეთის ქვანახშირის პროგნოზირებული რესურსების ცხრილი

I საბადო	მარაგი A+B+C, 2 მილიონ ტონებში	პროგნოზირებული რესურსები მილიონ ტონებში	სრული საბადო და პროგნოზირებული რესურსები სრული მარაგი	ადმინისტრაციული ერთეული
ტყვარჩელი	20,3	12, 0	32	ტყვარჩელი
ბზიფი	0,8	—	0,8	გუდაუთა
II პერსპექტიული ფართობი				
კოდორი	—	40	40	ოჩამჩირე
ბზიფია-გუდაუთა	—	20.0	20,0	გუდაუთა

ცხრილი №2

აფხაზეთის ქვანახშირის მოპოვების დინამიკა

საბადოს დასახელება	მოპოვება ათას ტონებში							
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985
ტყვარჩელის მარკის „Ж“	782,1	1383,8	1208,8	1006,7	951,8	758,4	598,1	469,3

ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადოს საბალანსო მარაგი (1988 წ.)

ტყვარჩელის საბადო	ნახშირის მარკა	მარაგი კატეგორიების მიხედვით ათას ტონებში				
		A	B	C1	A+B+C1	C2
	Ж		6200	13564	19764	581

ცხრილი №3

სანარმოო სიმძლავრეები და ქვანახშირის მოპოვება მოქმედი შახტებიდან

შახტის დასახელება	სანარ.სიმძლავრ. 1.01.1988 წ. ათას ტონ.	ფაქტობრივი მოპოვება 1987 წ. ათ. ტონებში	სიმძლავრის ათვისება %
ტყვარჩელის	180	113,4	7,91
ლენინის სახელობის	80	90,3	12,9
50 წ. სახელობის (სსრკ)	100	131,9	131,9
ლაკობას სახელობის №2	50	82,5	165,0
საერთო ჯამი	410	438,1	106,9

ცხრილი №4

ტორფის საბადოს საბალანსო მარაგი 1988 წლის 1 იანვრის მიხედვით

საბადოს მოპოვების ადგილი	საბალანსო მარაგი ათას ტონებში	საბადოს ათვისების მდგომარეობა
1	2	3
ფართობი 1000 ჰა ზემოთ		
ბიჭვინთის გაგრის რ-ნი	147	არ მუშავდება
კოლხიდის გაგრის რ-ნი	18,2	არ მუშავდება
გაგიდის გალის რ-ნი	7	არ მუშავდება

ცხრილი №5

სამთო-ქიმოური ნედლეულის საპროგნოზო მარაგი

ნედლეულის დასახელება ადგილმდებარეო- ბის მიხედვით	განზომილე- ბის ერ- თეულები	საბა- დოს მარა- გი	საპროგ- ნოზო რესურსი	საერთო რესურ- სების მარაგი	ადმინის- ტრა- ციული რაიონი
თუთია, ვერცხ- ლის-წყალი ამტყელის აუზი	-	-	-	-	გულრიფშის რაიონი
ბარიტი საკენი	-	-	-	-	გულრიფშის რაიონი
ბარიტი აპურის საბადო	-	8,5	20,0	-	გუდაუთა
კალციტი	მილიონ ტონ.	9,6	-	28,5	გალი
საბერიო მინერ- ალური საღე- ბავები	მილიონ ტონ.	-	600	9,6	გუდაუთა
ბრძიშხა	-	8,7	-	600	ოჩამჩირე
დოლომიტი	-	-	-	81,7	გულრიფშის რაიონი
ტყვარჩელის კალა ახუპაჭის ქედი					

ცხრილი №6

სამშენებლო მასალების საბალანსო მარაგი ადგილმდებარეობის მიხედვით

ადგილმდებარეობის დასახელება	მარაგი A+B+C1+C2
1	2
დეკორატიულ-მოსაპირკეთებელი ქვები	ათას. მ³
გუმისითი გამარმარილებული კირქვები, სოხუმის რაიონი	4989
მენდელეევის მარმარილოსებრი კირქვები, გაგრის რაიონი	4386
კლდიანი კირქვები, გაგრის რაიონი	9284
შრომის კირქვები, სოხუმის რაიონი	5594
ჩედმის მარმარილოსებრი კირქვები, სოხუმის რაიონი	1380
კელასურის აპლიტ-გრანიტები, გულრიფშის რაიონი	1520
აიბგის გაბრო-დიბაზის, გაგრის რაიონი	669
კირქვები და კირქვის სანარმოები	
განთიადის გაგრის რაიონი	5813
დიხაზურგა გალის რაიონი	62
თავისუფლება სოხუმის რაიონი	15602
ჯგერდი ოჩამჩირის რაიონი	6331
თინისხიდი გაგრის რაიონი	233
ოთხარა გუდაუთის რაიონი	1634
ქვიშა-ხვინჭა	ათას მ³
წყურგილის ოჩამჩირის რაიონი	535
ლისნის გუდაუთის რაიონი	2025
ბიჭვინთა სააგურე თიხა	ათას მ³
ბიჭვინთა გაგრის რაიონი	130
გალის გალის რაიონი	96
ბესლეთი სოხუმის რაიონი	2056
ოჩამჩირე ოჩამჩირის რაიონი	285
განთიადი გაგრის რაიონი	865
აჩიგვარა გალის რაიონი	4063
ტყვარჩელი ტყვარჩელის რაიონი	7388

სამშენებლო ქვები (ათასი მ³)

იფნარის კონგლომერატები, გაგრის რაიონი	7084
განთიადის, გაგრის რაიონი	40464
მოუსერის კონგლომერატები, გაგრის რაიონი	6112
ბაგმარანი კონგლომერატები, გულრიფშის რაიონი	6935
ბლაბურხვის კირქვები, გუდაუთის რაიონი	4047
ბესლეთის კირქვები, სოხუმის რაიონი	469
შრომის II კირქვები, სოხუმის რაიონი	5902
კეზანის კირქვები, ტყვარჩელი	6400

აფხაზეთის ნიალისეული მარაგების ცხრილების (ცხრ. №№ 1-7) მიხედვით, მათ შესახებ შეიძლება წარმოვადგინოთ ზოგიერთი კრებსითი მასალის დამადასტურებელი ფაქტები. რეგიონის მთავარი სამრეწველო მნიშვნელობის სიმდიდრეს ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადო წარმოადგენს, რომლის მოპოვების დინამიკიდან გამომდინარე უნდა ითქვას, რომ გასული საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისში ქვანახშირის წარმოებაში გადაცემა მხოლოდ 782 ათასი ტონა შეადგინა, ხოლო აქედან დაწყებული ქვანახშირის მოპოვების ტემპი ერთი-ორად გაიზარდა და 1955 წელს უკვე 1384 ათასი ტონა გახდა. შემდგომ კი, 60-იანი წლებისა და, განსაკუთრებით კი, 80-იან წლებში, ქვანახშირის მოპოვების მოცულობა ძლიერ დაეცა და 1985 წელს მხოლოდ 469 ათასი ტონა შეადგინა.

რაც შეეხება აფხაზეთის ტორფის საბადოს - მისი საბალანსო მარაგი (ცხრ. № 4) 170 ათასზე მეტი ტონით იყო განსაზღვრული. მათგან, 87 % ბიჭვინთის ტორფის საბადოზე მოდიოდა.

აფხაზეთის ნიალისეული სიმდიდრეებიდან განსაკუთრებით გამოირჩეულია სამშენებლო მასალების როგორც გავრცელების, ისე მარაგების სიდიდეები. ამ მხრივ, აღსანიშნავია, რომ დეკორატიული მოსაპირკეთებელი ქვების (სოხუმის, გაგრისა და გულრიფშის აუზები) მარაგი თითქმის 28 მლნ მ³-ს შეადგენდა. სამშენებლო კირქვების მარაგი კი 24,5 მლნ მ³-ის ტოლი იყო, ქვიშისა და ხვინჭის მარაგი

2,56 მლნ მ³-ის ტოლია, სააგურე თიხების მთლიანი მოცულობა 14,9 მლნ მ³-ია. განსაკუთრებით შთამბეჭდავია რეგიონის სამშენებლო ქვების მოცულობა - 77,4 მლნ მ³ (ცხრ. № 7).

ამდენად, აფხაზეთის წიაღისეული სიმდიდრე საკმაოდ შთამბეჭდავად ჩანს, ხოლო მისი გონივრული ათვისების შემთხვევაში რეგიონის მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მოლოდინი აშკარად შესაძლებელ ფორმაში ჯდება. აქედან გამომდინარე, ამ რესურსების ათვისება და მეურნეობაში ჩაბმა ეკონომიკურად ეფექტიური, ეკოლოგიურად უსაფრთხო და სოციალურად მიზანშეწონილი საქმიანობაა.

რელიეზი

რელიეფნარმოქმნელი ფაქტორები

ნებისმიერი ტერიტორიის რელიეფი წარმოიქმნება ორი უმნიშვნელოვანესი – გეოლოგიური (ენდოგენური) და გეოგრაფიული (ეგზოგენური) ფაქტორების ერთობლივი მოქმედებით.

ენდოგენური ფაქტორები:

1. ტექტონიკური მოძრაობა და, ამ მოძრაობის შედეგად, დედამიწის ქერქის სტრუქტურების წარმოქმნა;
2. დედამიწის ზედაპირის ამგებებელი ქანების აგებულება და ლითოლოგიური შედგენილობა;
3. ვულკანიზმი და სეისმური მოვლენები;
4. ლითოსფეროზე მოქმედი სიმძიმის ძალა, რომელსაც ამგებელი ქანები წონასწორობის მდგომარეობიდან გამოყავს;

ეგზოგენური ფაქტორები:

1. ზედაპირული და მიწისქვეშა წყლების მოქმედება;
2. წყალსატევების (ოკეანეების, ზღვების, ტბების) მოქმედება;
3. მყინვარებისა და თოვლის საფარის მოქმედება;
5. ატმოსფერული აგენტების მოქმედება (ტემპერატურის რყევა, ქარი);
6. ორგანიზმების (მცენარეებისა და ცხოველების) მოქმედება;

7. ადამიანის სამეურნეო საქმიანობა.

რელიეფური თვალსაზრისით, აფხაზეთი მთიანი მხარეა. მისი ტერიტორიის 75 % მთებს, მთისწინეთებს, გორაკ-ბორცვებს უჭირავს. დაბალი (ვაკე-დაბლობი) რელიეფი აფხაზეთის ვიწრო ზღისპირა და შედარებით გაშლილ სამხრეთ-აღმოსავლურ ნაწილშია წარმოდგენილი. იგი, დასავლური მიმართულებით თანდათან ზღვისპირა ვიწრო ზოლში გადადის. აფხაზეთის დაბლობ მხარეებს ზ. დ. 200 მ სიმაღლემდე მთლიანი ტერიტორიის 25, 86% უჭირავს. აფხაზეთის მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობა ძირითადად ამ ზოლშია მოქცეული და, სამეურნეო თვალსაზრისით, ყველაზე მეტადაა ათვისებული. მთისწინა ტერიტორიას უჭირავს 9, 92 % და ზღვის დონიდან 500 მ-ზე მაღლა მდებარეობს. მთიანეთებს აფხაზეთის ტერიტორიის 64,22 % უკავია.

ამგვარად, ჰიფსომეტრიული განვითარების მიხედვით აფხაზეთის ტერიტორია დაბალ, საშუალო და მაღალმთიან სარტყლებად იყოფა.

ოროგრაფიული თვალსაზრისით აფხაზეთში ოთხი ზონა გამოიყოფა:

1. ზღვისპირა დაბლობი;
2. ბორცვიანი მთისწინეთის ზონა;
3. მაღალი მთების ზონა ღრმა ხეობებით;
4. კავკასიონის წყალგამყოფი ზონა.

ზღვისპირა დაბლობი კოლხეთის დაბლობის ჩრდილო-დასავლეთი გაგრძელებაა. მისი ფუძე შავ ზღვას ებჯინება. მთის სამხრულ-გაგრძელებაზე მდებარეობს ბიჭვინთის, კოდორი-დრანდის, სამურზაყანოს ზღვისპირა ვაკეები.

დაბლობ ზონას ჩრდილოეთით ენაცვლება გორაკ-ბორცვიანი მთისწინეთის ზონა. ჩრდილოეთით წარმოდგენილია ღრმა ხეობებით დასერილი დაბალი და მაღალი მთების ზონა. მთავარი ქედის სამხრეთით მდებარეობს გაგრის, ბზიფის, კოდორის, ჩხალთის

ქედები. ქედებს შორის, მდინარეების ბზიფის, კოდორის, ჩხალთისა და სხვ. ხეობებია მოქცეული.

აფხაზეთში ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით გადაჭიმულია მდ. ფსოუს აუზი. მის ხეობას სხვადასხვა მონაკვეთზე განსხვავებული ხასიათი აქვს. სათავიდან სოფელ აიბგამდე ფერდობები თანდათანობით ფართოვდება და დანანევრებულია მრავალრიცხოვანი მდინარეთა შენაკადებით. ფსოუს ეროზიულ-ტექტონიკური ტაფობის ცენტრალურ ნაწილში, მდინარის ორივე მხარეს, ზღვის კიდის პარალელურად ზღვიური ტერასებია განოლილი. აქვე ფორმირებულია მდინარეული ტერასები. მათ შორის, ყველაზე მაღალი, მარჯვენა ფერდობზე მდებარეობს მდინარის დონიდან 300 მეტრ სიმაღლეზე, მარცხენა სანაპირო ტერასის სიმაღლე 100 მეტრია.

მდინარე ფსოუს ხეობა აგებულია მეზო-კაინოზოური ასაკის ქანებით. სათავესთან შიშვლდება ბაიოსის პორფირიტული წყება. აქ მდინარე ქმნის ვიწრო კანიონს, რომლის კედლების სიმაღლე 100-300 მეტრია. შემდეგ ხეობა ფართოვდება. აქ წარმოდგენილია შუა იურული ბათური ქვიშაქვები, თიხები, ფურცელა ფიქლები, ზედა იურული კარბონატული ქანები. მდ. ფსოუს ხეობის ქვედა ნაწილში შიშვლდება ცარცული და პალეოგენური კირქვები და მერგელები, აგრეთვე ოლიგოცენური თიხები და ქვიშაქვები.

მდ. ფსოუს აუზის ქედებია: აიბგა და ახაგი. ქედი აიბგა წყალგამყოფია ფსოუსა და მზიმთას შორის, ხოლო ახაგი – ფსოუსა და ხაშუფსეს შორის (სიგრძე – 17 კმ).

გაგრის ქედის სიგრძე 41, 5 კმ-ია. ქედის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ფერდობი მოკლე და ციცაბოა, შედარებით სუსტად დანანევრებული. ქედის ჩრდილოეთი ფერდობი ღრმად დასერილია ეროზიული ხეობებით: ფსოუ, ყოფსე, სანდრიფში, ყოეკვარა, გაგრიფში. ამ მდინარეების ხეობებს შორის გვაქვს ქედის ჩრდილოეთი განშტოებანი.

გაგრის ქედის ერთ-ერთ აღმოსავლეთ განშტოებას ბერჭილის ქედს უწოდებენ, ცენტრალურს – ლუკივოზუს, ხოლო დასავლეთს – ზირხუს ქედს. ბერჭილის ქედის მწვერვალები 2400-2500 მ სიმაღლე-

ისაა, ლუკივოხუს – 1500-1600 მ., ზირხუს – 1470 მ-ა. სამივე ქედს სუბგანედური მიმართულება აქვს. ქედის ციცაბო ფერდობების ძირში გადაჭიმულია ზღვისპირა ვაკე ზღუერი და მდინარეული ტერასებით.

გაგრის ქედის მწვერვალებია აცეტუკა, ახაგი, არაბიკა. ქედებს შორის მდებარეობს უღელტეხილები: ახუკ-დარა, გეგა და სანდრიფში. გაგრის ქედის ჩრდილოეთ ნაწილში გვხვდება ლიასის თიხიანი ფიქლები და ქვიშაქვები, აცეტუკას ქედი აგებულია პორფირიტული წყებებით. აცეტუკასა და ახაგს შორისაა ზედა იურული ნალექები. არაბიკა კი ცარცული და დოლომიტიანი კირქვებითაა აგებული.

გაგრის ქედის ჩრდილოეთ ფერდობზე – აგეფსთასა და მის მიდამოებში შემორჩენილია 1,23 კმ² ჯამური ფართობის სამი მყინვარი. გაგრის ქედზე ფართოდ გავრცელებულია რელიეფის ეროზიული ფორმები.

ბზიფის ქედი აფხაზეთის კავკასიონს (განშტოვდება) მდინარე ბზიფის სათავესთან გამოეყოფა და ამ მდინარეს განედური მიმართულებით მიჰყვება. მისი სიგრძე 70 კმ-ა, სიგანე მთა ხიმსას მერიდიანზე 26 კმ-ია. ბზიფის ქედის ჩრდილო-დასავლეთ საზღვართან მდ. ბზიფი ქმნის ღრმა კანიონისებურ ხეობას. ბზიფის ქედი ხასიათდება მკვეთრად გამოსახული ასიმეტრიულობით. ქედის ჩრდილოეთი ფერდობი მთელ სიგრძეზე მოკლე და ციცაბოა. ყველაზე მაღალია მისი აღმოსავლეთი ნაწილი, რომელსაც ჩედიმის ქედს უწოდებენ. მისი უმაღლესი მწვერვალია ხიმსა

კოდორის ქედი ოჩამჩირის მუნიციპალიტეტში მდებარეობს. იგი, აფხაზეთის კავკასიონის სამხრეთ ტოტს წარმოადგენს და მდ. კოდორის აუზს გამოჰყოფს მდინარეების ენგურის, ლალიძგის, მოქვისა და სხვ. აუზებისაგან. კოდორის ქედი ორი მონაკვეთისაგან შედგება, რომლებიც ერთმანეთს ხოჯალის მთის მასივში უკავშირდება. მათ შორის, ერთ-ერთი მონაკვეთი, მთავარი წყალგამყოფი ქედიდან ხოჯალის ქედამდე, 30 კმ-ის სიგრძეს აღწევს და მოგუაშირხას მწვერვალით მთავრდება. მის შუა ნაწილში კი, მდინარეების საკენისა და ნენსკრას წყალგამყოფზე, ხიდას უღელტეხილია წარმოდგენილი. კოდორის ქედის ამ მონაკვეთს სვანეთ-

აფხაზეთის ქედი ეწოდება. მეორე ნაწილი კი ხოჯალის მთიდან მდ. კოდორის ქვემო დინებამდე, განედური მიმართულებისაა და, 51 კმ-ის მანძილზე, ფანავის ქედის სახელითაა ცნობილი. იგი მთავარ ქედს მთა გვანდრასთან (3583 მ) გამოეყოფა. მთა ხარიხრამდე 15 კმ მანძილზე ქედს აქვს სუბმერიდიანული მიმართულება, შემდეგ კი სუბგანედური.

ქედს ჩრდილოეთით ორი განშტოება აქვს: ქედი ჰარკა (სიგრძე 18 კმ, სიმაღლე 2580 მ) და აძიდოკუ (სიგრძე 15,5 კმ). ქედის სამხრეთ ფერდობზე აკიბას ქედის სიგრძე 40 კმ, კუნიაშთას ქედის – 15,5 კმ-ია. ჰიფსომეტრიულად კოდორის ქედი ოთხ მონაკვეთად იყოფა: ჩრდილოეთის მონაკვეთს მოგუაშირხას უწოდებენ (მწვერვალი მოგუაშირხა 3847 მ).

მთა ხარიხრას სამხრეთით მთა ჰარკამდე 18 კმ-ის მანძილზე რელიეფი დადაბლებულია. აქვეა უღელტეხილი ხიდა. კოდორის ქედის მონაკვეთს ჰარკასა და მთა ვოცცკეს (2408 მ) შორის 25,6 კმ-ის მანძილზე ეწოდება ფანავის ქედი. უმაღლესი მწვერვალია ხოჯალი (3309 მ). კოდორის ქედის დასავლეთი ნაწილის სიგრძე 35 კმ-ია.

კოდორის ქედის ჩრდილოეთი ნაწილი – ქედი მოგუაშირხა აგებულია პალეოზოური გრანიტოიდებით, დადაბლებული ნაწილი ხიდას უღელტეხილი – ლიასური თიხაფიქლებით. კოდორის ქედის ცენტრალური და ნაწილობრივ დასავლეთი ნაწილი აგებულია ძირითადად ბაიოსის პორფირიტული წყებით. კოდორის ქედის სამხრეთ-დასავლეთი დაბოლოება – ცარცული კირქვებით, სადაც განვითარებულია კარსტული მოვლენები. კოდორის ქედის ფერდობებზე გვაქვს თანამედროვე მყინვარები: ორი ხეობისა, ოთხი კარული, ხუთი დაკიდული. მყინვარების საერთო ფართობია 8,08 კმ². მყინვარია მწვერვალ ხოჯალთანაც (ფართობი 0,84 კმ²). ზედა მეოთხეულმა მყინვარულმა ეგზარაციაშ არსებითი როლი შეასრულა რელიეფწარმოქმნის პროცესში. კოდორის ქედის მორფოგენეზისში ძირითადად არის ეროზია. კოდორის ქედზე ცნობილია შემდეგი კარსტული მასივები: ფანავი, ქადა, ტყაუჩა, ანარა, რეკიშხა, აკაბა, ოხაჩქუე.

ქედის დასავლეთი ნაწილის ყველაზე მაღალი მთაა ძიშრა (2634

მ). ბზიფის ქედის ჩრდილოეთით არ აღინიშნება განშტოებანი. მხოლოდ აღმოსავლეთ ნაწილში, ბზიფის მარცხენა შენაკადებს შორის, აღსანიშნავია 5-6 კმ სიგრძის ქედები. მდ. კელასურსა და მდ. გუმისთას შორის აღმართულია ქედი ძირხვა. მწვერვალ ძირხვას სიმაღლეა 2710 მ-ია. აღმოსავლეთ და დასავლეთ გუმისთას შორის მოქცეულია ბზიფის ქედის დადაბლებული ნაწილი ამარკვარა, ხოლო მდინარეებს ააფსთასა და პიფსთას შორის – ქედი ხიფსთა.

ბზიფის ქედი აგებულია მეზოზოური ნალექებით, ეფუზიური და ინტრუზიული ქანებით. ხიშას მიდამოებში განლაგებულ ათამდე მყინვარს უკავია 4,08 კმ². ამათგან ყველაზე დიდია ხიშა. იგი ხეობის ტიპისაა. დანარჩენები – კარული ტიპის მყინვარს წარმოადგენენ. მყინვარ ხიშას ფართობია 1,3 კმ², სიგრძე 2,3 კმ-ია. ქედის აღმოსავლეთ ნაწილში მყინვარები ეშვებიან 1300 მ სიმაღლემდე.

ბზიფის ქედის აღმოსავლეთ ფერდობზე, მდ. ჩხალთას აუზში, გვხვდება დიდი ზომის პოლისინთეტური მყინვარები. ამტყელის აუზში კი – კარული მყინვარები. ქედის ჩრდილოეთ ფერდობზე აღინიშნება რელიეფის გლაციოგენური ეროზიული ფორმები, სადაც კარბონატული ქანებია გავრცელებული. აქ, წყლის ეროზია სუსტადაა გამოვლენილი. ტიპური ეროზიული რელიეფი წარმოდგენილია ბზიფის ქედის სამხრეთ ფერდობზე. მდინარეები აღმოსავლეთი და დასავლეთი გუმისთა, ასევე მდ. კელასური ღრმა ხეობებს იმუშავენ.

ბზიფის ქედისათვის დამახასიათებელია კარსტული რელიეფი. აქ გვაქვს რამდენიმე დამოუკიდებელი კარსტული მასივი, როგორიცაა ბზიფის, პიფსთის, გუმიშხისა და სხვ.

ჩხალთის ქედის სიგრძეა 49 კმ. ყველაზე მაღალი მწვერვალია შხაპიძა (3024 მ), ქედი ასიმეტრიულია: ჩრდილოეთი ფერდობის სიგანე 6 კმ-ია, სამხრეთ ფერდისა – 19-20 კმ. ჩხალთის ქედი აგებულია მეზოზოური ნალექებით, ეფუზიური და ინტრუზიული ქანებით.

ჩხალთის ქედზე თანამედროვე გამყინვარება წარმოდგენილია სამი მცირე მყინვარით. ორივე ფერდობზე შესამჩნევია ძველი გამყინვარება. ამტყელისა და ლახტის ქედების გარდა, დანარჩენ ნაწილში დომინირებს ეროზიული ფორმები. კირქვების გავრცელების ზო-

ნაში წარმოდგენილია კარსტული მასივები (ფალი, ხაპაჭი და სხვ).

აფხაზეთის ალმოსავლეთი ნაწილის – გალის რაიონის ჩრდილო-აღმოსავლეთი პერიფერია ძირითადად მთიანია, სამხრეთ-აღმოსავლეთი კი დაბლობს წარმოადგენს. მთიანი მხარის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარეობს ქედი რეკიშხა (ზღ. დ-ან 1555, 8 მ), მთა ყეფიშხა (2089, 2 მ). მდინარე ოქუმის სათავესთან, მთა ანარა (2276 მ). მთა აშთა (2096 მ), ოისირეს ქედი (მწვერვალი ოისირე) 1434, 6 მ, იწყება ოქუმის მარცხენა მხარეზე და გრძელდება დიდ ოფუჯემდე. ოფუჯეს ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარეობს ქედი ოხაჩქუე – (2156 მ), რომლის სამხრეთითაც იწყება მასივი გვალაია.

ოისირეს ჩრდილოეთით მდებარეობს პატარა ოფუჯეს მასივი. სამხრეთისაკენ რელიეფი თანდათანობით დაბლდება და იქ, სადაც იწყება დასახლებული პუნქტები (ჩხორთოლი, ოქუმი, ღუმური-ში, რეჩხი), მთავრდება წინამთების ზონა. ნაწილობრივ აჩიგვარა, პირველი გალი, მზიური, ჭუბურხინჯი, დიხაზურგა, საბერიო მდებარეობენ ვაკე-ბორცვიან ზონაში. დაბლობი ზონის სოფლებია: თაგილონი, სიდა, ნაბაკევი. ოტობაია, ფიჩორი, განახლება, ქვემო და ზემო ბარლები, გაგიდა, გუდავა. გალის რაიონში ზღვისპირა დაბლობი თანდათანობით დაბლდება 100-80 მ სიმაღლიდან ზღ. დონემდე. ქართველი გეომორფოლოგები სამურზაყანოს დაბლობში გულისხმობენ არა მარტო გალის რაიონს, არამედ მთლიან ზღვისპირა დაბლობს ქ. სოხუმამდე.

წარმტაცი და მრავალფეროვანია აფხაზეთის ბუნება: მარად თოვლიანი ქედები და მწვერვალები, ულამაზესი ალპური მდელოები, წიწვიანი და ფართოფოთლოვანი ტყეებით დაფარული მთები და ხეობები. ადამიანის მიერ ათვისებულია გორაკ-ბორცვიანი ზონა, კოლხეთის დაბლობის გაგრძელება – ნალკოტად ქცეული ზღვისპირეთი.

აფხაზეთში გამოიყოფა შემდეგი გეომორფოლოგიური ზონები:

1. მაღალი კლდოვანი ქედების ზონა მაგმურ და მეტამორფულ ქანებზე, რელიეფის მთიან-მყინვარული ფორმებით;

2. მაღალმთიანი, მთიან-ხეობიანი ტექტონომორფული რელიეფის ზონა, რელიეფის მაღალმთიან-მყინვარული კომპლექსით;

3. კლდოვანი, მაღალმთიანი რელიეფის ზონა იურულ-ცარცული ასაკის ქანებზე, ღრმა ეროზიული ხეობების უპირატესობით, კარსტული რელიეფით;

4. მესამეული ასაკის ქანებით აგებული ბორცვიანი მთისწინეთის ზონა რელიეფის ეროზიული ფორმებით;

5. ზღვისპირა დაბლობის ზონა, ალუვიური ვაკეები, რელიეფის აკუმულაციური და ეროზიული ფორმებით.

აფხაზეთის ოროგრაფიული ერთეულებია: კავკასიონის მთავარი ქედი და მისი განშტოებანი; მდ. ფსოუს ხეობა; გაგრის ქედი; მდ. ბზიფის ხეობა; ბზიფის ქედი; კოდორის ქედი; მდ. კოდორის ხეობა და მისი შენაკადები; ჩხალთის ქედი.

აფხაზეთის კავკასიონი. კავკასიონის მთავარი ქედი თავისი სამხრეთი განშტოებებით მიეკუთვნება ალპურ ნაოჭა სისტემას და მდებარეობს მდინარეების ფსოუსა და საკენის სათავეებს შორის. მთავარი ქედის სამხრეთი განშტოებებია: გაგრის, ბზიფის, კოდორისა და ჩხალთის ქედები. მათ შორის მოქცეულია ბზიფის, კოდორის, ჩხალთის, საკენისა და სხვ. ხეობები.

აფხაზეთის კავკასიონის უმაღლესი მწვერვალია დომბაი-იული-გენი, მისი სიმაღლე 4047,8 მ შეადგენს. სხვა მწვერვალებია: დიდი ხუტია (3513 მ), სოფრუჯუ (3786 მ), ანჩხო (2697 მ). აფხაზეთის ქედების მაღალი მწვერვალებია: შხაფიძგა (3029 მ), გორაფი (2762 მ), შოუდიდი (2756 მ), კირკიპალი (2658 მ), ლახთა (2408 მ), ჟურგია (2295 მ), აგეფსთა (3257 მ), ფსიში (3790 მ), ერცახვი (ერცახუ) (3910 მ) და სხვ.

აფხაზეთის კავკასიონზე 14 უღელტეხილია; მათ შორის უმნიშვნელოვანესია: ქლუხორი (2786 მ), მარუხი (2729 მ), ნაჰარი, ხადადასხვ.

ქედის ზედა მაღალ ნაწილში გვხვდება ტროგული ხეობები, მყინვარული ცირკები, მყინვარული ტბები. აფხაზეთის კავკასიონი ხასიათდება ძლიერი ეროზიული დანანევრებით, იგი აგებულია კამბირიულისნინა მეტამორფული კრისტალური ფიქლებით, პალეო-ზოური გრანიტებით, სამხრეთით გვხვდება ქვედა იურული თიხაფიქლები.

სიმაღლის ცვლილების მიხედვით გამოყოფენ შემდეგ ზონებს:

ნივალური და სუბნივალური ზონა შიშველი კლდეებით, თოვლითა და მყინვარებით; ალპური ზონა მთის მდელოს ნიადაგებით, მდელოებითა (2300-2400 დან 2700-2800 -მდე მ-ის დიაპაზონი); სუბალპური ზონა მთის მდელოს ნიადაგებით, სუბალპური მდელოებით, ტყე-ბუჩქებითა და ბალახებით (1800-1900-დან 2300-2400 -მდე მ-ის დიაპაზონი); წიფლნარი და მუქწინვიანი ტყის ზონა, ყომრალი და გაენერებული ყომრალი ნიადაგებით (1000-1300-დან 1800-1500 -მდე სიმაღლეთა ინტერვალი); მთა-ტყის (ფართოფოთლოვანი ტყის) ზონა ტყის ყომრალი ნიადაგებით (1500-1600-დან 1300-1400-მდე სიმაღლეთა დიაპაზონი) და კარსტული სახესხვაობებით.

მთავარი ქედის უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში მდებარეობს ანჩხოს ქედი, სიგრძე 35 კმ. იგი შედგება ურთიერთპარალელური ქედებისაგან: აგურანჩხო და რიხვა, მაღალი მწვერვალებია: ანჩხო (2697 მ), აგურა (2700 მ).

მდ. კოდორის უბანზე, მდინარეების პტიშისა და ხეცკვარას სათავეებთან, მთავარი ქედიდან განიტოტება ქედი სიტა. ქედის სიგრძეა 10 კმ. მისი საშუალო აბსოლუტური სიმაღლე 2950 მ. კოდორის შენაკად ხეცკვარასა და კლიჩს შორის მდებარეობს ქედი ხუტია (მთა ხუტია 3514 მ, სიგრძე – 10 კმ). მდინარეების ყლიჩისა და გვანდრას შორისაა ქედი ყლიჩი. ამ ქედის აღმოსავლეთით აღმართულია აფხაზეთის კავკასიონის უკიდურესი აღმოსავლეთი განშტოება ქედი გვაგვა (მწვერვალი გვაგვა 3270 მ, სიგრძე 12 კმ).

ამრიგად, აფხაზეთის კავკასიონის რელიეფი ხასიათდება:

1. კლდოვანი და თოვლიან-ყინულოვანი მთის მწვერვალებით (ეგზარციითა და ფიზიკური გამოფიტვით);
2. თანამედროვე მყინვარებით;
3. ძველი მყინვარული ფორმებით;
4. ეროზიული ფორმებით;
5. რელიეფის კარსტული ფორმებით.

აფხაზეთის კავკასიონის უდიდესი მყინვარები

მყინვარის სახელწოდება	გეოგრაფიული მდებარეობა	ტიპი	სიგრძე კმ-ში	ფართობი კვ.კმ-ში	აბსოლუტური სიმაღლე მე- ტრებში
სამხ. მარუხი	მდ. კოდორის აუზი	ხეობის	3,9	2,15	2365
სამხ. სიფხუჯი	მდ. ჩხალთის სათავე	ხეობა კარული	2,3	3,24	3137
ხუტია	მდ. ჩხალთის აუზი	ხეობის	2,3	1,5	2600
კლიჩი	მდ. ხეტკვარის აუზი	ხეობის	2,5	1,35	2347
საკენი	მდ. კლიჩის აუზი მდ. კოდორის აუზი	ხეობის	3,3	2,8	2570

აფხაზეთის კავკასიონის მყინვარებიდან 70% კარული გენეზისისაა. რელიეფის გლაციალური ფორმები გამომუშავებულია ძირითადად ზედა მეოთხეულ პერიოდში ვიურმული მყინვარების მიერ. ძველ მყინვარულ რელიეფზე განლაგებულია ჰოლოცენური ეპოქის ეროზიული ფორმები, სამხრეთით კი რელიეფის კარსტული ფორმებია.

ჩრდილო-დასავლეთ აფხაზეთში გამოყოფენ რელიეფის შემდეგ გეომორფოლოგიურ ერთეულებს:

1. ზღვის სანაპირო ვაკე-დაბლობის აკუმულაციური რელიეფი მდ.მდ. ბზიფის, გუმისთისა და კოდორის ალუვიური დელტებითაა წარმოდგენილი, რომლებსაც საფუძვლად მეოთხეული და თანამედროვე ალუვიურ-ზღვიური ნალექების სუბსტრატი უდევთ.

2. სუსტი ეროზიული სუსტი დანანეწვებისა და ოდნავ დანაოჭებული ტალღობრივი ვიწრო სანაპირო ზოლი განვითარებულია მესამეული თიხების, ქვიშაქვებისა და კონგლომერატების სუბსტრატზე;

3. ბორცვიან-ტერასული მთისწინეთი სუსტად დანაოჭებულია და განვითარებულია ზედა მესამეულის პერიოდის კონგლომერატების სუბსტრატზე;

4. კარსტული რელიეფი განვითარებული ზედა იურიულ, ცარცულ და მესამეულ კირქვებზე;

5. საშუალო და მაღალმთიანი რელიეფი – ლიასურ ფიქლებსა და ბაიოსის პორფირიტული წყების სუბსტრატზე;

6. კავკასიონის ქედი აგებულია უძველესი კრისტალური ფიქლებითა და გრანიტოიდებით;

გაგრის ქედისთვის ძირითადად დამახასიათებელია კარსტული რელიეფი, განსაკუთრებით, დასავლეთ ნაწილში არაბიკის მასივები, სადაც გვხვდება ღრმა უფსკრულები. თხემური ზონა ძლიერ დანაწევრებულია.

გაგრის ქედზე აღინიშნება ისეთივე გეომორფოლოგიური ერთეულები, როგორც მთელი ჩრდილო-დასავლეთ აფხაზეთში.

ს. ნემანიშვილი ბზიფის ქედის სამხრეთ ფერდობსა შავი ზღვის სანაპიროზე გამოყოფს რელიეფის შემდეგ ტიპებს:

1. ზღვის სანაპირო ვაკე-დაბლობის აკუმულაციური რელიეფი, აგებული მეოთხეული და თანამედროვე ზღვიური და ალუვიური ნალექებით;

2. გორაკ-ბორცვიანი, ეროზიით ძლიერ დანაწევრებული რელიეფი სუსტად დანაოჭებული განვითარებული ზედა მესამეული კონგლომერატების, თიხებისა და ქვიშაქვების სუბსტრატზე;

3. კარსტული რელიეფი ქედთა თხემებზე ძველი გამყინვარების ნიშნებით, განვითარებული მესამეულ, ცარცულ და ზედა იურიულ კირქვებზე;

4. საშუალო და მაღალმთიანი რელიეფი, გამკვეთი ხეობების სიჭარბით, ძველი გამყინვარების ნიშნებით; გამოშუშავებული ლიასური ფიქლებისა და ბაიოსური პორფირიტური წყების სუბსტრატზე.

ზურაბ ტატაშიძის სიტყვებით: „გაგრისა და გუდაუთის რაიონებში კლასიკურად გამოხატულია კარსტული მოვლენები. ამ მხრივ, დედამიწის ზურგზე ძნელად მოეძებნება ანალოგი არაბიკის, ბზიფისა და გუმიშხა-ფსირცხის კარსტულ მასივებს, რომელთა წიაღში აღმოჩენილია მსოფლიოში უღრმესი კარსტული ჰიდროგეოლოგიური სისტემები“.

გრავეიტაციულ რელიეფს შეიძლება მივაკუთვნოთ არაბიკის, ბზიფის, კირქვული მასივების რამდენიმე ასეული მეტრის სიმაღლის ფლატეები, ქვათა ცვენისა და კლდე-ზევაების გავრცელების კლასიკური არეალები, კოლუვიური შლეიფები.

მდინარე ბზიფის აუზში გამოყოფენ რელიეფის ექვს ტიპს:

1. მაღალმთიანი მყინვარულ-ეროზიული, კლდოვან-თხემიანი რელიეფი ძველი და თანამედროვე გამყინვარებით, განვითარებული პალეოზოური კრისტალური წყების სუბსტრატზე.

2. მაღალმთიანი ეროზიულ-ტექტონიკური რელიეფი, გარდი-გარდმო ხეობების სიჭარბითა და ძველი გამყინვარების ნიშნებით, განვითარებული ლიასის ასპიდური ფიქლებისა და ქვიშაქვების სუბსტრატზე.

3. მაღალმთიანი ეროზიულ-ტექტონიკური რელიეფი ღრმა, ვიწრო გარდიგარდმო ხეობების სიჭარბითა და ძველი გამყინვარების ნიშნებით, განვითარებული ბაიოსის პორფირიტული წყლების სუბსტრატზე.

4. საშუალო და მაღალმთიანი კარსტული რელიეფი, ძველი გამყინვარების ნიშნებით, განვითარებული ზედა იურის, ცარცის, ქვედა მესამეული პერიოდის კარბონატული ქანების სუბსტრატზე.

5. რელიეფი გორაკ-ბორცვიანი, ეროზიულ-მეწყერული, ტერასული, მესამეული თიხების, ქვიშაქვების და კონგლომერატების სუბსტრატზე.

6. ზღვის სანაპირო ვაკე-დაბლობის აკუმულაციური რელიეფი, განვითარებული მეოთხეული და თანამედროვე ალუვიური და ზღვიური ნალექების სუბსტრატზე.

ახალი ათონიდან სოხუმამდე სანაპიროზე რელიეფი ბორცვიანია, გუმისთის ვაკის ჩრდილოეთით არის აბაჩაღდარას მწკრივი, აქვეა შინკვარას ხეობა.

ქალაქ სოხუმის მიდამოების გეომორფოლოგიური მიმოხილვის დროს ქალაქის ტერიტორიაზე უნდა აღინიშნოს გუმისთა-კელასურის ბორცვიანი ტერასული ქვერაიონი, რომელიც უშუალოდ ზღვას ეკვრის და ვრცელდება იაშთხვა-ბირცხას ქედის სამხრეთით მდ. გუმისთასა და მაჭარას შორის. აქ გამოიყოფა:

1. აკუმულაციური რელიეფი, რომელიც კარგადაა გამოხატული მდინარეთა ხეობებში, კირქვიანი მთებიდან მათი გამოსვლის შემდეგ.

2. ბორცვიან-ტერასული რელიეფი, სანაპირო ვაკესა და კირქვიან ქედებს შორის. აკუმულაციური რელიეფი განვითარებულია გუმისთის ხეობაში, აღმოსავლეთ გუმისთის ძველ კალაპოტში, მდინარე ბესლეთისა და კელასურის ხეობებში. ბორცვიან-ტერასული ზღვის სანაპირო მაღლობები და სერები აგებულია პლიოცენური კონგლომერატებით. კონგლომერატების შრეები სუსტადაა დახრილი ზღვისაკენ.

ს. ნემანიშვილის მიხედვით, მდ. დასავლეთ და აღმოსავლეთ გუმისთის აუზებში აქა-იქ გვხვდება მოსწორებული თხემები, რომელთაც ხშირად საფეხურებრიობა ახასიათებთ. ასეთი ზედაპირები გვხვდება ზღვის დონიდან 700-800 მეტრიდან 1500 მეტრ სიმაღლეზე.

ს. ნემანიშვილი ცალკე გამოყოფს სოფელ მთისუბნის სინკლინურ ქვაბულს, რომელიც აგებულია ფორამინიფერებიანი და მერგელოვანი კირქვებით, თაბაშირშემცველი თიხებითა და ქვიშაქვებით. ქვაბულის ჩრდილო ფერდობი ოსტიუმის ანტიკლინის სამხრეთ ფრთას წარმოადგენს, ხოლო სამხრეთი – აბიანდას ანტიკლინის ჩრდილო ფრთას, რომელიც ცარცული შრეებრივი კირქვებით არის აგებული. ქვაბულის რელიეფი ბორცვიანია.

მდ.მდ. კელასურსა და კოდორის ქვემო დინებას შორის წარმოდგენილია მაღალი ქედებით შემოსაზღვრული ნებელდის ტაფობი.

კოდორის აუზში ლ. მარუაშვილი ოთხ ძირითად გეომორფოლოგიურ რეგიონს გამოყოფს:

1. მაღალმთიანი გლაციალური და ეროზიული რელიეფის რეგიონი.

2. საშუალო მთიანი ეროზიული რელიეფის რეგიონი.

3. საშუალო და დაბალმთიანი კარსტულ-ეროზიული რელიეფის რეგიონი.

4. ვაკე-ბორცვიანი ტერასული რელიეფის რეგიონი.

6. ასტახოვი კოდორის ქედის სამხრეთ ფერდობებსა და მის აღმოსავლეთ ნაწილში გამოყოფს: 1. კოდორის ქედის თხემური ზონის

მთიან-გლაციალურ კლდოვან რელიეფს – ბაიოსის პორფირიტულ ნეებზე. 2. კოდორის ქედის სამხრეთ განშტოების საშუალო და დაბალმთიანი ზოლის ეროზიული რელიეფი – ცარცულ და მესამეულ ნალექებზე. 3. ოხაჩქუეს მასივის კარსტული რელიეფი ცარცულ კირქვებზე. 4. წინამთების ბორცვიანი ვაკეების აკუმულაციურ-ეროზიული რელიეფი, განვითარებული ზედა ნეოგენურ ზღვიურ და მეოთხეულ კონტინენტურ ნალექებზე. 5. მდინარეთა ქალების, ძველი დელტებისა და შავი ზღვისპირა დაჭაობებული ვაკეების აკუმულაციური რელიეფი.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ აფხაზეთში (გალის რაიონი) მთიან მხარეში გამოიყოფა ორი გეომორფოლოგიური ზონა: I. იურიული ნალექების გავრცელების პეტრომორფული-ტექტომორფული ზონა; II. ცარცული ასაკის კირქვიანი ნალექების გავრცელების ზონა.

კირქვიან-კარსტული რელიეფის სამხრეთით მდებარეობს მთების წინა გორაკ-ბორცვიანი ზონა, რელიეფის ეროზიული ფორმებით. ეს ზონა აგებულია დანაოჭებული მესამეული ასაკის ქანებით.

სამურზაყანოს დაბლობი წარმოადგენს ვრცელ, ბრტყელ, ზღვისაკენ სუსტად დახრილ ვაკეს, ზ. დ. 80-100 მ სიმაღლემდე, აგებულია მძლავრი მეოთხეული და თანამედროვე ზღვიურ-ალუვიური ნალექებით.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ აფხაზეთში, განსაკუთრებით ქალაქებში, წარმოდგენილია რელიეფის ანთროპოგენური ფორმები.

აფხაზეთის რელიეფზე დიდ გავლენას ახდენს სტიქიური მოვლენები. აფხაზეთში ხშირია მეწყერები. მდინარე გუმისთის მარჯვენა მხარეზე, რელიეფის დამეწყერების გამო, რკინიგზისათვის გაიყვანეს გვირაბი.

თანამედროვე ეროზიული პროცესები რელიეფის მნიშვნელოვან ცვლილებებს იწვევს. „მდინარე ჟოეკვარას ხეობაში წარმოქმნილმა კატასტროფულმა ღვარცოფმა ქალაქ გაგრის მნიშვნელოვანი ნაწილი წაღეკა და 15 ადამიანის სიცოცხლეც შეინირა“.

აფხაზეთში ღვარცოფების საშიშროების რაიონი მოიცავს მდინარეების ჟოეკვარას, სანდრიფშის, ფსოუს აუზებს, ტამიშის მიდამოებს. შედარებით ნაკლებადაა ღვარცოფები არაბიკის მასივზე.

შავი ზღვის ნაპირების ნგრევა და პლაჟების წარეცხვა ინტენსიურია გაგრის, ბიჭვინთის, გუდაუთის, ახალი ათონის სანაპიროზე. ოჩამჩირის მიდამოებში ზღვის ნაპირმა დაახლოებით 150-250 მ-ით უკან დაიხია. ზღვამ შთანთქა ოჩამჩირის დასავლურ სანაპირო პერიფერიის ანტიკური ქალაქი გიენოსი. გასული საუკუნის დასასრულს - სოფ. გუდავას მიმდებარე სანაპირო ტყე ზღვამ სწრაფად დაფარა. ახალ ათონთან ზღვამ მნიშვნელოვნად წინ წამოინია, ხოლო ქ. სოხუმში, მდ. ბესლეთის შესართავთან და ტურბაზის რაიონში ზღვამ უკან დაიხია და ხმელეთი გაიზარდა. ამჟამად, სოხუმის ნაპირზე ზღვის წინსვლასაც აქვს ადგილი და უკან დახევასაც. უფრო ადრე კი, ამ 2000 წლის წინ ზღვაში ჩაიძირა ძველი ციხე-სიმაგრე ქალაქი დიოსკურია.

აღსანიშნავია, რომ აფხაზეთში „ყველაზე მთიან რაიონებად ითვლება სოხუმისა და გულრიფშის რაიონები, სადაც მთიანობა 83%-ს აღწევს. ასევე მაღალია ეს მაჩვენებელი გაგრის საქალაქო საბჭოს ტერიტორიაზე (65 %), გუდაუთის რაიონში (69 %), ოჩამჩირეში (45 %), ხოლო ყველაზე მცირეა გალის რაიონში (13%).

მღვიმეები

აფხაზეთი კარსტული მღვიმეების სიმრავლითა და ნაირგვარობით საკმაოდ ცნობილი მხარეა. რეგიონის კარსტული ზოლი კავკასიის სამხრეთი ფერდობის მთელ სიგრძეზეა გადაჭიმული და მდინარეების ფსოუს, ბზიფის, გუმისთის, კელასურის, კოდორისა და ენგურის ხეობებს მოიცავს.

სპელეოლოგთა თვალსაზრისით რეგიონი ორ ნაწილად იყოფა:

1. საშუალო და მაღალმთიანი კირქვული მასივები;
2. მთისწინეთების მასივების კირქვული ქვეოლქი.

საშუალო და მაღალმთიან კირქვების ნაწილი მოიცავს გაგრის (2757,6 მ), ბზიფის (2634 მ), გუმისხის (1804 მ), ოხაჩქუეს (2156 მ) მასივებს. ისინი შედიან სწრაფაზევებად ტექტონიკურ ზონაში და აგებულნი არიან უმთავრესად ზედაიურული და ცარცული კირქვე-

ბით, რომლის ჯამური სიმძლავრე 250-2500 მ ფარგლებში მერყეობს. ღრმა ბურღვის მონაცემებით, იურული კირქვების სისქე მდ. გაგრიფშის ხეობაში 1000 მ აღწევს. კირქვების ჯამური სიმძლავრე კი აფხაზეთში 3500 მ შეადგენს. აქ, მათი შთამბეჭდავი სიმძლავრე ფრიად გამორჩეულია და ჩვენი ქვეყნის კარსტულ რეგიონში სხვაგან არსად შეიმჩნევა. დახრილი კირქვების გავრცელების არეალში (არაბიკის, ჟოვეკვარისა და ბზიფის მასივები) ასიმეტრიული ძაბრები და კასკადურფსკერიანი სიღრუეები განვითარებული. მასიური კირქვების გავრცელების რეგიონში (აშხაბაშხა-გამოძიგხის მიდამოები და სხვ) უპირატესად ნორმალური კონუსური ფორმის ძაბრებია განვითარებული. არაბიკის, ბზიფის და ოხაქუეს თხემური მოვაკებანი დახრილი შრეების სიბრტყეზე ნაკვეთით არიან წარმოქმნილნი, რაშიც დიდი როლი მყინვარების ეგზარაციულ მოქმედებას ეკუთვნის. მყინვარების უკან დახევის პარალელურად, რელიეფის დაკარსტვის აქტიურობაში ნივაცირება პროცესებმა განაპირობეს, რასაც წყლების კოროზიული მოქმედებამ შეუწყო ხელი. ასე, წარმოიქმნა ძაბრების ხშირი ქსელი. აქი, არაბიკის მასივზე კვადრატული კილომეტრზე საშუალოდ 85-90, ბზიფის თხემურ მოვაკებაზე - 210-220 ძაბრი მოდის.

კარსტული პროცესის ენერგიული მსვლელობა მეოთხეული მყინვარებმა შეაყოვნეს, რომლებიც გაგრისა და ბზიფის ქედებზე გამოვლინდნენ. თუმცა, ფლუვიოგლაციალურმა წყლებმა ეროზიულ-კორაზიული მოქმედება განაახლეს. კარსტულ პროცესებსა და წესიერი კონუსური ძაბრების გენერირებაზე გავლენა იქონია კარსტვადი ქანების როგორც შვეული, ისე ჰორიზონტალური შრეების არათანაბარმა წყალგამტარობამ, რომლებმაც ხელი შეუწყვეს მღვიმეების მორფოლოგიურ ნიშნებსა და წყლების მოძრაობის პირობებს.

მღვიმეების ჩასახვა და განვითარება ტექტონიკური რღვევებისა და ნაპრალთა გასწვრივ მიმდინარეობდა. ნაპრალებში წყლების სისტემატური კონცენტრაცია განაპირობა მღვიმეთა შესასვლელების თავმოყრამ ძაბრების ფსკერისპირა უბნებში. მაღალმთიანი მღვიმეების მნიშვნელოვანი ნაწილში (ვახტუშტი ბაგრა-

ტიონისა და კრუბერის უფსკრულები) ნაპრალთა გადაკვეთისა და წყლების თავმოყრის ადგილებში ვრცელი სიღრმეები მორიგეობენ სუსტად დამუშავებულ ტალანებთან. მღვიმეების განვითარებაში დიდი როლი ძველი კლიმატის (მშრალი და ნოტიო) ეპოქათა მორიგეობამ შეასრულა. კერძოდ, ჟოეკვარის ჯავშნიანი სტალაქტიდები ან მიკროფენებრივი აღნაგობის კალციტის შრებიანი ვახუშტი ბაგრატიონის უფსკრული. კარსტგაჩენის უთანაბრო მსვლელობას ხელს უწყობს აფხაზეთის საშუალო და მაღალმთიან სარტყლების მკაცრი კლიმატური პირობები, ასევე მნიშვნელოვანი ჰიდროგეოლოგიური თავისებურებას წარმოადგენს ჰაერაციის ზონის (2000 მ) ჰიდროდინამიკური პირობების არსებობა.

ამ ზონის ზედა ნაწილის როგორც წარსულში, ისე ამჟამად წყლების მოძრაობას ტურბულენტური ხასიათი შედეგადაა გამოწვეული სპირალისებური ფორმის ჭებისა და დამრეცვსკერიანი ხვეული დალანების გენერირება. მათ მაგალითს წარმოადგენს ვახუშტი ბაგრატიონის უფსკრულის ნაწილი, ასევე ასაძინრას უფსკრული და სხვ. საშუალო და მაღალმთიან რეგიონებში შემდეგი მღვიმეებია გავრცელებული: ვახუშტი ბაგრატიონის (სიღრმე -3073 მ), კრუბერის (სიღრმე-150 მ) უფსკრულები, ასახინრას (სიღრმე -85 მ), დარფხოს (სიღრმე -80 მ). მაღალმთიან ზოლში წარმოდგენილ არაბიკისა და ბზიფის მასივების თხემური ნაწილები შიშველი კარსტის კლასიკური რეგიონადაა აღიარებული, რომლებიც შერეული - გლაციალურ-კარსტული რელიეფის ფორმების გავრცელებით ხასიათდება.

საშუალო და მაღალმთიანი კირქვული მასივების სამხრეთით გადაჭიმულია მთისწინეთების კარსტული რეგიონი. მის შემადგენლობაშია ახალი ათონის მიდამოების კარსტული მხარე, დურიფშის (ზღ. დ-ან 65 მ), გუმისთის (ზღ. დ-ან 940 მ), ნებელდის (ზღ. დ-ან 1385 მ) და სხვ. ამ რეგიონში კარსტვადი ქანების სიმძლავრე შედარებით ნაკლებია, თუმცა მღვიმეების გენერირება მდინარეთა ხეობების ეროზიულ და ზღვიური ტერასების განვითარების ეტაპს უკავშირდება. ამის მაჩვენებელია მღვიმეების მკაფიოდ გამოხატული სართულიანობა, რაც კარგად ჩანს კელასურის, გუმისთის,

ამტყეულისა და სხვ. აუზებში. აქვეა ვერტიკალური მღვიმეების გავრცელება. მდინარის კალაპოტების ფსკერზე ხშირი სიცარი-ელეების არსებობა გამოწვეულია ნგრეული მასალის დაგროვებით, რაც წყლის დონის ცვალებადობას უკავშირდება.

მღვიმეთნარმოშობის პროცესზე გავლენას ახდენს ასევე შავი ზღვის სიახლოვე და უბი ატმოსფერული ნალექები. აფხაზეთის კარსტულ ზოლში გამოიყოფა დურიფშისა და ოთხარას მთისწინეთის კონგლომერატული მასივების კლასტოკარსტული წარმონაქმნები. დურიფშის პლატოსა და ოთხარას მთისწინა ვაკის ამგებელი ნგრეული მასალის შედგენილობა ერთმანეთისაგან ერთობ განსხვავებულია. ასე, მაგ., დურიფშის პლატოს მღვიმეები დაკავშირებულია ქვედა მეოთხეული ასაკის პალეობიფის გამონაზიდ კირქვულ კონგლომერატებთან. მინისქვეშა წყლები ხსნიან კონგლომერატების არა მხოლოდ შეცემენტებულ ნივთიერებას, არამედ შეინიშნება საკუთრივ კონგლომერატული ზედაპირების გახსნაც, რაც კარსტული წყლების მდგრადობით აიხსნება. ეს თავისებურება - კირქვის ქვარგვალეების მონაწილეობა, განაპირობებს ქიმიური დენუდაციის განმსაზღვრელ როლს მღვიმეების გაჩენაში. ამ მხრივ, მნიშვნელოვანია დურიფშის მღვიმეს ქიმიური ნალექების მრავალფეროვნება, სადაც მონაწილეობენ სტალაქტიდები და ოლითური მინერალები.

გენეტური თვალსაზრისით გამოყოფენ მღვიმეების ქიმიური ნალექების ტიპს, რომელიც შედგება: ნალგენთი ფორმების, მინერალური ხსნარებიდან და ინკრუსტაციული წარმონაქმნებისაგან.

კალციტიან ნალგენთებს ორ ჯგუფად ყოფენ: გრავიტაციული და ანომალური გრავიტაციული სხვადასხვა სიდიდისა და ფორმის სტალაქტიდებით: კონუსური, მაკრონისებრი, ფირფიტისებრი, მტევნისებრი, სოკოსებრი, ბოლქვისებრი, კრიალოსნისებრი, ფარდისებრი, ნეკნისებრი, ჯავშნიანი და ა.შ. კონუსებრივი სტალაქტიდები დიდ (10-15 სმ-დან, 6-8 მ-მდე) ზომებს აღწევენ.

გიგანტური სტალაქტიდები გვხვდება აბრსკილის და ანაკოფიის მღვიმეებში. ფირფიტისებრი სტალაქტიდები გავრცელებულია კელასურის I მღვიმეში, სადაც 5 დიდი ფირფიტაა წარმოდგენილი.

თითოეული მათგანის სიმაღლე 6 მ, სიგანე 1-1,5 მ, სიგრძე 20-40 მმ ფარგლებში მერყეობს.

ბოლქვისებრი სტალაქტიდები გენერირებულია მაანიკვარას შახტში. სტალაქტიდების წარმოშობასა და ფორმის მრავალფეროვნებაზე გავლენას ახდენს სიმძიმის (გრავიტაცია) ძალა, მიკრონაპრალების ფორმა, წყლების კონცენტრაცია, შიდა ტემპერატურა, ჟონვის ხასიათი და სხვ. დამახასიათებელია ასევე კედლების მოფარდაგების, კასკადური ნალვეთების, სტალაგმიტების, სტალაგნატიების, სტალაქტიდებისა და სვეტების საკმაოდ შთამბეჭდავი მრავალფეროვნება. მღვიმეებში ძირითადად გავრცელებულია გუმბათისებრი, კონუსისებრი და გიგანტური სანთლისებრი სტალაგმიტები, რომელთა ზომები 10-15 სმ-დან 5-6 მ ფარგლებში მერყეობს. აბრსკილის მღვიმეში ერთ-ერთი კარსტული სვეტის სიმაღლე 8 მ აღემატება. სტალაგმიტები ფორმით ერთმანეთისაგან აშკარად განსხვავდებიან: ზოგს ლარნაკის ფორმა აქვს, ზოგს კომბოსტოსი. ამ მხრივ, საინტერესოა ანაკოფიის უფსკრულის „სტალაგმიტიანი ლარნაკები“.

გამოკვლევების შედეგად დადგენილ იქნა მღვიმეებში ანომალიური და ექსცენტრული წარმონაქმნების არსებობა: ჰელიქტიტები, ანემოლიტები, ყელიგმიტები და სხვ. ჰელიქტიტები პარაზიტი ფორმის სახით ვითარდება გრავიტაციულ წვრილმილისებრ სტალაქტიდებზე. ამ ძაფისებრ წარმონაქმნებს ზამბარის, წრისა და სხვ. ფორმები (დიამეტრი 1-2 მმ) გააჩნიათ და ხელის შეხებისას ადვილად იმსხვრევა. ძაფისებრი ჰელიქტიტები გვხვდება ანაკოფიის უფსკრულსა და აბრსკილის მღვიმეში.

წყლის ხსნარებიდან გამოლექვა აღინიშნება მღვიმური ოოლითების, პოზოლითების, კალციტის ფირფიტების, კალციტის ჩარჩოების სახით. მღვიმური ოოლითები და პიზოლითები შეიმჩნევა მოანიკვარის, ზემო ლიხნის, ანაკოფიისა და ვახუშტი ბაგრატიონის მღვიმეებში. პიზოლითური მინერალებით გამოირჩევა გაანკვარის შახტი და ანაკოფიის უფსკრულის დარბაზები. მაანიკვარას მღვიმეში ცალკეული პიზოლითი ქათმის კვერცხის სიდიდეს აღწევს. სხვადასხვა ფორმის პიზოლითები (ბურთისებრი, კვერცხისებრი,

ცილინდრისებრი, წაკვეთილი კონუსისებრი და ა.შ.) გვხვდება ანაკოფიის - ახალი ათონის მღვიმეში (დარბაზი „თბილისი“).

ზემო ლიხნის მღვიმის ოოლითური მინერალებს ახასიათებს ტკეჩვალობა და გაპობისას ელვარება. წყლის ხსნარებიდან გამოყოფილ ქვემოგენურ წარმონაქმნთაგან აღსანიშნავია გუბეებითა და ტყეებით შემოფარგლული კალციტის ჩარჩოები, ფირფიტები და ა.შ. კალციტის ჩარჩოებით შემოფარგლული ტბები გვაქვს აბრსკილისა და ანაკოფიის მღვიმეებში. წყლის ხსნარების ნაფენებს მიეკუთვნება ვახუშტი ბაგრატიონის უფსკრულის კალციტის ფურცლოვან-შრეებიანი ფენა, რომელიც 135-145 მ სიღრმეზეა, ხოლო სისქე 17 მმ-ია, მიკროფენის რაოდენობა 26-საც კი აღწევს.

ქიმიური ნალექები და ინკრუსტაციული წარმონაქმნები წარმოქმნილიან რაიმე უცხო საგანზე - ხის ტოტსა და ნახშირზე. ასეთი რამ გვხვდება კელასურის მღვიმის ფსკერზე, ანაკოფიის უფსკრულში.

სუბმატერიალური ნალექების მეორე დიდი ჯგუფი აქვალური მექანიკური ნაფენით წარმოიშობა მიწისქვეშა წყლების მასალის გადატანისას, სადაც მდინარეული ნაფენები წარმოდგენილია ალუვიონით, ხრეშით, ქვიშითა და შლამით. არც თუ იშვიათად, ალუვიური მასალა მღვიმეებშიც შეიძლება განვითარდეს. ალუვიონი გროვდება კონგლომერატული წყების ნგრევის შედეგად, რასაც იწვევს ქვარგვალების შეცემენტებული მასალის ქიმიური და მექანიკური დენუდაცია (დურიფში, ოთხარას მღვიმე). კელასურისა და ციფწყალას კარსტულ სიცარიელეში ალუვიონი ზედაპირულ წყლებს ჩააქვს.

უნდა აღინიშნოს ეროზიითა და მიწისქვეშა მდინარეებით გაჩენილი ალუვიონი. მათ ვხვდებით აბრსკილის დაღმავალ მღვიმეებში. ტბიურ-კოლმატაციური ნაფენები სრულყოფილ განვითარებას ანაკოფიის მღვიმურ სისტემაში აღწევს, სადაც კოლმატაცია ხდება პერიოდულად, რასაც ადასტურებს მათი განლაგება, პლასტიკურობა და ა.შ.

ნალექების დიდ გენეტურ ჯგუფს ნაზვავი მასალა წარმოადგენს. ამ მხრივ, აღსანიშნავია ახალი ათონის, აბრსკილის ოტაპის მღვი-

მეები. საკმაოდ დიდია ნგრეული მასალის მოცულობა ახალი ათონის დარბაზში. ცალკეული ლოდის მოცულობა აქ 8-12 მ³ აღწევს. ნაზვავი მასალა სიძველეს ადასტურებს დალექილი მასალის (ახალი ათონის, აბრსკილი) ასაკი. მათ ნგრევას ინვევს ჰიდროდინამიკური და ჰიდროსტატიული წნევა (დურიფშის პლატო, ახალი ათონი და სხვ).

მღვიმეებში შეინიშნება ორგანული ნაფენების – ლამურების გუანოს, ძვლის გროვებისა და ფოსფორიტული მიწის (ანაკოფიის უფსკრული) არსებობა.

აფხაზეთის მღვიმეები შეიცავს ასევე ანთროპოგენულ ნაფენებს. ამ მხრივ, აღსანიშნავია იაშთხვისა და შრომის მღვიმეები.

შთენილი თიხა - ხანგრძლივი ქიმიური გამოფიტვის პროდუქტი წარმოდგენილია ანაკოფიის, გეგისა და სხვა მღვიმეებში.

კრიოლოგიური ნაფენები საშუალო და მაღალმთიან მღვიმეებშია წარმოდგენილი. მათი ასეთი სახე მიიღება ატოგენური, ჰიდროგენური და შერეული გზებით წარმოშობის შედეგად. მიწისქვეშა გარემოში არა მარტო ატოგენური და ჰიდროგენურ ყინულს შეიძლება შეხვდეთ, არამედ ყინულის ფორმირება მზის სხივებჩაულწველ ნაწილებშია შესაძლებელი, როცა ზამთრობით ადგილი აქვს ჩახვეტილი თოვლის დაგროვებასა და მის მეტამორფიზმს. ასეთი სურათია ვახუშტი ბაგრატიონის უფსკრულის ზედა ნაწილში. ამ უფსკრულის თოვლ-ყინულის მოცულობა 1300 მ³-ია. მიწისქვეშ, არაბიკას მასივზე, მყინვარის წილად მოდის 400 მ³. აქ, აღსანიშნავია თოვლ-ყინულოვანი შახტი „ბუმბურაზთა უფსკრული“, თოვლ-ყინულიანი ჭები გენერირებულია ბზიფის ქედსა და ოხაჩქუეს მასივზე.

აფხაზეთის მღვიმეების კლიმატის ასპექტებს განსაზღვრავს მაღალმთიანი არეალის ჰაერის ტემპერატურა. ცხადია, რომ აქ ის მნიშვნელოვნად უფრო დაბალია, ვიდრე მთისწინეთის მღვიმეებში. ჰაერის ყველაზე დაბალი (1,5°-1,8°) ტემპერატურა (თბილი სეზონი) ვახუშტი ბაგრატიონისა და ასაქხინრას უფსკრულშია დადგენილი. ეს აიხსნება მღვიმეების ყველაზე მაღალი ჰიფსომეტრიული მდებარეობით, როგორც მაღალმთიანეთში, ისე მთათაწინეთის უფსკრულეებში. ჰაერის ტემპერატურა სიღრმის ზრდასთან ერთად კლებულობს,

ხოლო შეფარდებითი ტენიანობა ამავე მიმართულებით - მატულობს. აშკარად შეინიშნება მღვიმეებში ჰაერის ტემპერატურის რყევა დღე-ღამისა და სეზონების განმავლობაში მცირე ფარგლებში.

აფხაზეთის მღვიმეებში ჰაერის ტენიანობაზე გავლენას ახდენს მღვიმის კედლების ტემპერატურა, წყლის ორთქლის კონდენსაცია, უმზეობა, წყალუხვი მიწისქვეშა მდინარეების შედარებით დაბალი ტემპერატურა. ყველაზე მეტი ტენიანობას გაძნელებული ჰაერცვლის პირობები ქმნის. ვახუშტი ბაგრატიონის, ანაკოფიის, დურიშფის შახტის და კელასურის უფსკრულების ღრმა ნაწილებში შეფარდებითი სინოტივე 100% აღწევს, ხოლო მთისწინეთის მღვიმეებში მხოლოდ 92 %-ია. მღვიმეებში შეინიშნება ჰაერის მოძრაობა. მას ადგილი აქვს შესასვლელიანი მღვეების ფარგლებში, როცა მას გააჩნია ჰაერის გამჭოლი მოძრაობა. ამ პირობებში (ვინრო ხვრელებსა და დაბალ დერეფნებში) ადგილი აქვს ჰაერის ძლიერი ნაკადების წარმოქმნას (ვახუშტი ბაგრატიონის, ანაკოფიის მღვიმეები). არა იშვიათად, გვაქვს ე. წ. „უქარო“ მღვიმეებიც: შრომის, აბრსკილის, დურიშფის შახტი. ტომრისებრი ფორმისაა აქვაჩას ცივი მღვიმე.

აფხაზეთის მღვიმურ ცხოველების უმრავლესობას უმარტივესი ორგანიზმები შეადგენენ. მათ შორისაა კიბოსნაირები. ნიჩაბფეხიანი უდაბლესი კიბოები გვხვდება ახალი ათონის, ოტაპის, ბრომის მღვიმეებში; ღორთავეები ნებალდისა და კელასურის მღვიმეებში. ტოლფეხიანები - კელასურის, აძაბას, ახალშენის და სხვ. მღვიმეებში, თავფეხიანები - ახალი ათონის მღვიმეში, რგოლოვანი ჭიები - ნებელდის, მოლუსკები - შრომისა და ახალშენის მღვიმეებში, ცრუმორიელები - ტარკილის, ზემო ლიხნის, მთიბავეები - კელასურის, ობობები - კელასურის, ტარკილის, ოტაპის, ახალშენის, შრომის მღვიმეებში, მრავალფეხიანები - ახალი ათონის მღვიმეში, ღამურები - ოტაპის მღვიმეებში. გაურკვეველია თევზების არსებობის საკითხი. მღვიმეები მოკლებულია მცენარეთა საფარს, ფართო შესასვლელების ახალი ათონის, მთისკალთის, დურიშფის შახტისა და სხვ. მღვიმეების სრულებით ბნელ დარბაზების შლამსა და თიხნარში იზრდება (სიმაღლე 4-6 სმ) უფერული მცენარეები, აგრეთვე სოკოები და სხვ.

აფხაზეთის კარსტული არეალი ჰიდროქსელის ვერტიკალური და სიღრმითი ცირკულაციით ხასიათდება. გაჯერებული ვოკლუზები სიღრმიდან ამოქუხს. ასეთია, ვოკლუზური - მდ. მჭიმთა. ის ამოდის ზღ. დ-ან 85 მ სიმაღლეზე. კირქვული ზოლისთვის დამახასიათებელია მიწისქვეშა მდინარეებიც, რომელთა წარმოშობა ზედაპირული ნაკადების შთანთქმას უკავშირდება. ასე, მაგ., კელასური-ბესლეთის მიწისქვეშა დინებები. ასეთივეა ამტყელის მიწისქვეშა დინებაც.

აფხაზეთის კარსტულ მღვიმეებში მრავლადაა მიწისქვეშა ტბები. მას მიეკუთვნება დაღმაველ მღვიმეთა ტბა, ასევე კელასურის მეორე მღვიმის შვეული საფეხურის ძირში წარმოქმნილი ტბა, ანაკოფიის უფსკრული ტბები და ა.შ. კარსტული მდინარეებისა და ტბების ტემპერატურა დაბალია. კარსტული წყლები ჰიდროკარბონატულ კალციუმ-ნატრიუმიანი შედგენილობისაა.

აფხაზეთის კარსტულ ზოლში სავარაუდოდ 60-ზე მეტი მღვიმე მიკვლეული.

გაგრის მასივზე წარმოდგენილია საშუალო და მაღალმთიანი კარსტული მასივების მღვიმეები.

ვინრო მღვიმე მდებარეობს გაგრის რაიონში 2170 მ სიმაღლეზე გამომუშავებულ ქვედაცარცულ კირქვებში. მღვიმის ჯამური სიგრძე 148 მ-ია, სადაც წარმოდგენილია ზრდაშეჩერებული სტალაქტიდები და სტალაგმიტები, კირქვის ლოდები. მღვიმე მშრალია, გააჩნია დროებითი ნაკადები.

გელგელუკის მღვიმე გაგრის რაიონში, არაბიკის კირქვულ მასივში, მდ. ცანდრიფშის აუზში მდებარეობს, რომელიც გამომუშავებულია ქვედაცარცულ მასიურ კირქვებში. მისი ჯამური სიგრძე 120 მ აღწევს. მღვიმეში გვხვდება გამოფიტული და ნგრევის ადგილობრივი მასალა. მღვიმე მშრალია. მღვიმეში ბინადრობს მატლი და ხოჭოები.

მუხლისებრი მღვიმე მდებარეობს გაგრის რაიონში, არაბიკის კარსტულ მასივზე, მდ. ჟოეკვარას აუზში, 2300 მ-ზე და გამომუშავებულია ქვედაცარცულ კირქვებში. ამ დაღმაველფსკერიანი მღვიმის სიგრძე 95 მ-ია და ადვილად მისასვლელად ითვლება. მისი ფსკერული ნგრეული მასალა გასუფთავებულია. გააჩნია კალციტით

მოფარდაგებული მშრალი ზედაპირები. შესასვლელთან შეიმჩნევა თოვლის მცირე საფარი. მღვიმე მშრალია. შეიმჩნევა წყლის ჩადენის კვალი.

ჭამხონის (ჟოეკვარის) მღვიმე მდებარეობს გაგრის რაიონში, არაბიკის კირქვულ მასივზე, მდ. ჟოეკვარას აუზში, 2710 მ სიმაღლეზე გამომუშავებულ კირქევებში. მის კარსტულ ძაბრზე შემჩნეულია მცირე ზომის დაღმავალი მღვიმე, რომელიც პატარა დარბაზს უკავშირდება. მღვიმეში აღინიშნება ქიმიური ნალექები - მინიატურული სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, მექანიკურიდან თიხისა და ღორილის ნაფენები. მღვიმეში წვიმისა და თოვლდნობის პერიოდში გროვდება წყალი. მღვიმეში ბინადრობს მრავალფეხოვნები, ცრუმორიელები.

ბაგის მღვიმე მდებარეობს გუდაუთის რაიონში, არაბიკის კირქვულ მასივზე, მდ. გეგას მარჯვენა ფერდობზე, მდ. ბაგას ჩანჩქერთან, გამომუშავებულია ცარცულ კირქევებში. იგი შედგება პატარა დარბაზებისა და ვიწრო გასასვლელებისაგან. მღვიმის ჯამური სიგრძე 55 მ-ია. მღვიმეში შემჩნეულია ზრდაშეჩერებული სტალაქტიდები, სვეტები, ფარდები, ოოლითები, ტრავერტინები, მექანიკური ნალექებიდან კი ნგრევის ადგილობრივი მასალა, ლოდნარი, ღორი და თიხის ნაფენები. მღვიმის ჭერიდან გამოედინება პატარა პატარა ნაკადები. მღვიმეში ბევრია ობობები, კოლოები.

ჰაცირძიხის მღვიმე მდებარეობს გუდაუთის რაიონში, ბზიფის ქედის დასავლეთ ნაწილის სამხრეთ ფერდობზე, 1770 მ სიმაღლეზე. ის გამომუშავებულია იურულ-ცარცულ შრეებრივ კირქევებში. პატარა კარსტული მღვიმის სიგრძე 30 მ, სიგანე 1-1,5 მ-ია. კედლებზე ნალენთები სუსტადაა წარმოდგენილი.

ცანდრიფშის მღვიმე მდებარეობს გაგრის რაიონში, მდ. ცანდრიფშის აუზში. გამომუშავებულია ქვედაცარცულ კირქევებში. გააჩნია დარბაზების სისტემა. მღვიმის დარბაზის სიგრძე 45 მეტრია და განვითარებულია სტალაგმიტები, სტალაქტიდები, ლოდნარი თიხები.

ციხერვის მღვიმე მდებარეობს გაგრის რაიონში, არაბიკის კირქვულ მასივზე, მდ. ციხერვის აუზში, 50 მ სიმაღლეზე. მღვიმე

გამომუშავებულია ცარცულ კირქვებში და მოიცავს ორ დარბაზს. შესასვლელის სიგანე 7 მ, სიმაღლე 3,5 მ-ია. მე-12 მეტრზე მღვიმე უხვევს დასავლეთისკენ და იქოლდება. მღვიმეში გვხვდება მიკროსტალაქტიდები და სტალგმიტები, გამოფიტვის შედეგად პატარა წარმოქმნილია ლოდები. ჰაერის ტემპერატურა შესასვლელთან სიღრმისკენ კლებულობს 16,2°-დან 14,3°-მდე. მღვიმეში ბინადრობს ობობა, კოლო. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მღვიმე გამოიყენებოდა სალოცავად.

კლდისწყაროს ქვედა (ოლგის ქვედა) მღვიმე მდებარეობს გაგრის რაიონში, არაბიკის კირქველ მასივზე, მდ. კლდისწყლის აუზში, 200 მ სიმაღლეზე და გამომუშავებულია ცარცულ კირქვებში. მღვიმის საშუალო სიგანე 1-2 მ-ია, სიმაღლე 1-3 მ ფარგლებში მერყეობს, ჯამური სიგრძე 120 მ აღწევს. ქიმიური ნალექები სტალაქტიდებითა და სტალგმიტებითაა წარმოდგენილი, მექანიკური ნალექები თიხის ნაფენებისა და კირქვის კენჭებისაგან შედგება. მღვიმის I და II დარბაზში ტბებია წარმოდგენილი, რომლის წყალი სამეურნეო თვალსაზრისით გამოყენებული იყო კურორტ გაგრის წყალმომარაგებისათვის.

კლდისწყაროს ზედა (ოლიგის ზედა) მღვიმე მდებარეობს გაგრის რ-ნში, მდინარე ახძიბაგვარასაკვარას, ხევის მარჯვენა მხარეზე. გამომუშავებულია ქვედა ცარცულ კირქვებში, 460 მ სიმაღლეზე. შესასვლელის სიმაღლე 1,7 მ, სიგანე 1,5 მეტრია. მღვიმის ჯამური სიგრძე 70 მეტრია, ქიმიური ნალექებიდან გვხვდება სტალაქტიდები, სტალგმიტები, მექანიკურადან - თიხა და ალუვიონი. მღვიმეში გაედინება ნაკადები, რომელიც წვიმის დროს მატულობს და ჩნდება ტბები.

I ბზიფის მღვიმე გუდაუთის რაიონში, მდ. ბზიფის მარცხენა მხარეზე, ბზიფის II და III მღვიმეების პირდაპირ გავრცელებულ კირქვებში მდებარეობს. მისი შეფარდებითი სიმაღლე 70 მეტრია. ინვითარებს ჰორიზონტალურ ფსკერს, რომლის სიგრძე 26 მ-ია. იქ სუსტადაა განვითარებული ნალექები და ნგრეული მასალა.

ბზიფის II მღვიმე მდებარეობს გაგრის რაიონში, მდ. ბზიფის მარჯვენა მხარეზე გამომუშავებულ ქვედაცარცულ კირქვებში, აქვს 25 მ სიგრძის ჰორიზონტალური ფსკერი.

ბზიფის III მღვიმე მდებარეობს ბზიფის II მღვიმის მიდამოებში, რომლის შეფარდებითი სიმაღლე 50-60 მეტრია. გამომუშავებულია ქვედაცარცულ კირქვებში და გააჩნია 15 მ-ის გვირაბი.

მჭიშთის მღვიმე მდებარეობს მდ. მდ. ბზიფი - თეთრიწყლის წყალგამყოფზე, მჭიშთის ვოკლუზური წყაროების თავზე, 160 მ სიმაღლეზე და გამომუშავებულია ქვედა ცარცის მასიურ კირქვებში. მღვიმეს აქვს 4-5 სართულიანი დარბაზები ქვის კიბეებით. ერთ-ერთი დარბაზის სიმაღლე 6-5 მეტრია, სიგანე 8-10 მ. მღვიმეშია ზრდა შეჩერებული სტალაქტიდები, გამოფიტული მასალა. დარბაზებში ყველგან შედის სინათლე. ძველად იქ ბერ-მონაზვნები ცხოვრობდნენ.

ჭალის მღვიმე გუდაუთის რაიონში, ბზიფის ქედის სამხრეთ ფერდობზე, მდ. შავწყალას აუზში, სოფ. ბლაბურხვის მიდამოებში მდებარეობს და გამომუშავებულია ცარცულ-პალეოგენურ შრეებრივ კირქვებში. აქვს ვრცელი სადარბაზო შესასვლელი. მღვიმის ჯამური სიგრძე 95 მეტრია. მღვიმეს ორი ტოტი აქვს: ჩრდილო და აღმოსავლეთი განშტოებები. ქიმიური ნალექებიდან გვხვდება მოზრდილი სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, სვეტები, ფარდები, ჰელიქტიტები, პიზოლითები. მექანიკურ მასალას წარმოადგენს თიხის ნაფენები, ორგანოგენულს - გუანო. ჰაერის ტემპერატურა შესასვლელთან 17⁰-ია, მისგან დაშორებასთან ერთად 14,6⁰-მდე ეცემა. მღვიმეში ბინადრობენ ობობები, კალიები, ლამურები და სხვ.

ბარფის დიდი (ქვედა) მღვიმე გუდაუთის რაიონში, ბზიფის ქედის სამხრეთ ფერდობზე, მდ. ცივწყალას აუზში მდებარეობს. გამომუშავებულია ცარცულ-პალეოგენური სქელშრეებრივ კირქვებში. ჯამური სიგრძე 42 მ-ია. მღვიმეებში შთენილი სტალაქტიდის ფორმებია წარმოდგენილი. გვაქვს ასევე თიხის ნაფენები და გუანო. ჰაერის ტემპერატურა 21,4⁰-დან 13,2⁰-მდე განიცდის ცვლილებას. ფსკერზე მცირე ტბებია წარმოდგენილი. ბინადრობს კოლოები, ლამურები.

ბარფის მცირე ზედა მღვიმე გუდაუთის რაიონში, ბზიფის ქედის სამხრეთ ფერდობზე, მდ. ცივწყალას აუზში მდებარეობს. გამომუშავებულია ცარცულ-პალეოგენურ შრეებრივ კირქვებში.

მღვიმე დახშობას განიცდის. მისი სიგრძე 25 მ აღწევს და შთენილი ფორმებისა და სტალაქტიკური წარმონაქმნებისაგან შედგება. მშრალი ჭერიდან ნაწრეტი წყალი წვეთავს და ფსკერზე ტბებს აჩენს. ბინადრობს ობობები მწერები.

ხაბუის მღვიმე გუდაუთის რაიონში, გუმიშხას ქედის დასავლეთ ფერდობზე მდებარეობს. გამომუშავებულია ქვედაცარცულ კირქვებში, აქვს ვრცელი შესასვლელი, შემდეგ უკავშირდება დიდ დარბაზს, რომელსაც აქვს განშტოება. მთავარი მაგისტრალი შესასვლელიდან 50 მ დაშორებით სიფონით იკეტება. ქიმიური ნალექები წარმოდგენილია სტალაქტიდებით, სტალაგმიტებით, ნგრევის პროდუქტებით.

ახალ ათონის მღვიმე მდებარეობს გუდაუთის რაიონში, მდ. მანიკვარას აუზში, ახალი ათონის ვოკლუზის სიახლოვეს, გამომუშავებულია ცარცულ-პალაგენურ კირქვებში. მღვიმე იწყება 6 მ სიგრძისა და 4 მ სიმაღლის შესასვლელით, რომელიც გადადის დახრილფსკერიან გვირაბში და ინვითარებს დარბაზებს. მისი ჯამობრივი სიგრძე 3285 მ, სიმაღლე 183 მ-ია. მღვიმე შედგება დარბაზებისაგან „ქართველ სპილღოლოვთა“, „სოხუმი“, „თბილისი“ და სხვ. ქიმიური ნალექები წარმოადგენს სტალაქტიდებს, სტალაგმიტებს, სტალაგნატებს.

მღვიმეში გვაქვს ტბები, ბინადრობს ცხრაფეხა ტრიქონის – კურსი, ობობები – ნიფარგუსი, აზელუსი, მოლუსკები.

სიმონ კანანელის მღვიმე მდებარეობს ახალი ათონის მღვიმიდან მაღლა, 50 მ დაშორებით, გამომუშავებულია ცარცულ-პალეოგენურ კირქვებში, გააჩნია 27 მ სიგრძის დახრილფსკერიანი მშრალი სიღრუე. მღვიმე გამოფიტვის სტადიაშია. ბინადრობს ობობები, მწერები, ხოჭოები და სხვ. IX-X საუკუნეებიდან, მღვიმეს იყენებდნენ სამლოცველოდ.

ავცის (ანუხვას) მღვიმე მდებარეობს გუდაუთის რაიონში, ახალი ათონის მასივზე, მდ. ფსირცას აუზში. გამომუშავებულია ზედა ცარცულ კირქვებში. მღვიმის დერეფნის სიგრძე 7 მეტრია, სიგანე და სიმაღლე მცირეა (2-2,5 მ). მღვიმე ნალვენთებით ღარიბია, კედლებზე ძველი ასომთავრული წარწერებია შემონახული.

აჯამუს მღვიმე მდებარეობს გუდაუთის რაიონში, ბზიფის ქედის სამხრეთ ფერდობზე, ახალი ათონიდან ჩრდილოეთით. გამომუშავებულია ზედა ცარცულ კირქვებში 520 მ სიმაღლეზე. მას გუმბათისებური შესასვლელი აქვს, სიმაღლე 3 მ, სიგანე 4 მ-ია. შესასვლელიდან 35 მ დაშორებით მღვიმე იხშობა. შიდა ნაწილში გვაქვს მცირე ზომის ზრდაშეჩერებული სტალაქტიდები. ჰაერის ტემპერატურა სიღრმეში 18,2°-დან 7,5°-მდე ეცემა. მღვიმეში გაედინება წყლის ნაკადები.

აქვარას (ნმ. ანუფრის) მღვიმე გუდაუთის რ-ნის მონაკვარას ზემო ნაწილში, სოფ. აქვარას სამხრეთით მდებარეობს. გამომუშავებულ ცარცულ-პალეოგენურ კირქვებში. მღვიმის სიგრძე 30 მეტრია. მას დახრილფსკერიანი ტომარისებური ფორმა აქვს და მთავრდება მიწისქვეშა ტბით. ფსკერზე წარმოდგენილია მექანიკური ნგრევის მასალა. აქვე არსებულ ტბის წყალს სასმელად იყენებდნენ.

აძაბას (ეშერის) მღვიმე სოხუმის რაიონში, ეშერის პლატოზე, მდინარე გუმისთის აუზში, სოფ. ზემო ეშერის მიდამოებში მდებარეობს. გამომუშავებულია ზედაცარცულ კირქვებში (245 მ). გვირაბს ფართო შესასვლელი აქვს, რომელიც თანდათანობით ვიწროვდება. ძირითადი მაგისტრალი ინვითარებს განშტოებებს, ბოლოში ორად იტოტება. მათ შორის, ძირითადი - დარბაზს უკავშირდება. მღვიმის ჯამური სიგრძე 280 მ აღწევს. ძირითადი მაგისტრალი (160 მ) სჭარბობს ორგანული ნარჩენები - გუანო, გვაქვს ნგრევის მასალებიც. წყლის გამდინარე ნაკადები ოთხ მოზრდილ ტბას აჩენს. მღვიმეში ბინადრობს ღამურები, კობოები, ობოები, მწერები.

აძაბის გვირაბი მდებარეობს აძაბის მღვიმის სამხრეთ პერიფერიაზე და გამომუშავებულია ზედაცარცულ კირქვებში. მისი სიგანე საშუალოდ 0,5 მ, სიმაღლე 1-1,5 მ შეადგენს. მღვიმე ვიწრო ნაპრალობით იხშობა. მის შიგნით გვხვდება მაკარონისებრი სტალაქტიტები. ნგრეული მასალა შეიცავს ცარცულ ლოდებს. მღვიმის ფსკერზე გაედინება წყლის ნაკადი. ბინადრობს ღამურები, მწერები, ობოები.

აძაბის ფარდული მდებარეობს აძაბის მღვიმის სამხრეთით 150-200 მ-ზე, გამომუშავებულია ზედაცარცულ კირქვებში. ფარდული

წარმოდგენილია 25,2 მ სიმაღლის კირქვების ძირში, რომლის სიღრმე 3-5 მ, სიგანე 40-45 მ-ია. ფსკერზე მოხვეულია ლოდები, დალექილია თიხები. ჰაერი განიცდის ცირკულაციას. ბინადრობს მწერები, ობობები, მცენარეებიდან ბალახი, ხავსი.

შრომის I მღვიმე მდებარეობს მდ.მდ. გუმისთა-კელასურის ნყალგამყოფზე, სოხუმის რაიონის სოფ. შრომის სამხრეთით. გამომუშავებულია ზედა ცარცულ კირქვებში. მღვიმის დაღმავალი ნაწილი უკავშირდება ნაგრძელებულ დარბაზს, სადაც მორიგეობენ მომცრო დარბაზები და ვიწრო გასასვლელები. მღვიმის სიგრძე 75 მ-ია. ჭერის საშუალო სიმაღლე 20-30 მ-ია. მრავლადაა ქიმიური გამოფიტვის ნიშნები - სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, კალციტის ფირფიტები. ფსკერზე დალექილია თიხა და გუანო. გვხვდება პატარა ტბები. ბინადრობს ლოქორა, ხარობს სოკო.

შრომის II მღვიმე მდებარეობს სოხუმის რაიონში, აღმოსავლეთი გუმისთის აუზში, ხეობის მარჯვენა ფერდობზე, სოფ. შრომის ჩრდილო-დასავლეთით 1,5 -2 კმ-ზე. გამომუშავებულია ზედაპირულ შრეებრივ კირქვებში. მღვიმე ვერტიკალურია და 4 საფეხურისაგან შედგება. მღვიმის მაქსიმალური სიგანე 10 მეტრია, აქვს განშტოება რომლის სიგრძე 20 მ-ია. მრავლადაა მცირე ზომის მაკარონისებრი სტალაქტიდები, ლოდები, თიხები. ბინადრობს ობობები, მწერები.

ახალშენის (ანდრეევკის) მღვიმე მდებარეობს სოხუმის რაიონში, დასავლეთი გუმისთის აუზში, სოფ. ახალშენის დასავლეთით 700-800 მ-ზე. გამომუშავებულია ცარცულ კირქვებში, 285 მ სიმაღლეზე. ის თალისებრი სწორხაზოვანი გვირაბია, უკავშირდება წრიული ფორმის დარბაზს. ორი მ-ის სიმაღლის ჩანჩქერთან იწყება ვიწრო ხვრელი, რომელიც გვირაბს უკავშირდება და ორ განშტოებას იწვევს. მღვიმის ჯამური სიგრძე 100 მ-ია. მღვიმეშია სტალაქტიდები, სტაგნიტები, თიხოვან ფსკერზე გვაქვს ჩანჩქერიანი წყლის ნაკადები და ტბები. ბინადრობს ცხრაფეხიანები, კუტიკალია და ა.შ.

გუმის I მღვიმე მდებარეობს სოხუმის რაიონში, დასავლეთ გუმისთის აუზში, სოფ. გუმის დასავლეთით 400-500 მ სიმაღლეზე. გამომუშავებულია ზედა ცარცულ (სიმაღლე 370 მ) კირქვებში.

მღვიმეს უჭირავს 90 მ სიგრძის დარბაზი, რომელსაც ბოლოში აქვს განშტოება. გვაქვს სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, ფარდები, კალციტის მოფარდაგებანი, ოოლითები, პიზოლითები, ლოდები და თიხა. მღვიმის II სართულზე გვაქვს გუბეები. ბინადრობს მწერები, ღამურები, ობობები. მობნეულია პალეონტოლოგიური ნაშთები.

გუმის II მღვიმე მდებარეობს გუმის პირველი მღვიმის მეზობლად, 380 მ სიმაღლეზე. გამომუშავებულია ზედა ცარცულ სქელშრეებრივ კირქვებში, 380 მ სიმაღლეზე. მღვიმეში მცირე ზომის დარბაზებია. მისი სიგრძე 17 მ-ია. მას ახასიათებს სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, სვეტები, თიხის ნაფენები.

გუმის III მღვიმე მდებარეობს გუმის II მღვიმის მეზობლად (სიმაღლე 450 მ). გამომუშავებულია ზედა ცარცულ სქელშრეებრივ კირქვებში. მღვიმის ჯამური სიგრძე 45 მ-ია, ქიმიური ნალექები მოიცავს სტალაქტიდებს, სტალაგმიტებს, სვეტებს. ბინადრობს ობობები და მწერები.

მთისკალთის I მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. მთისკალთის აუზში. გამომუშავებულია ქვედა ცარცულ კირქვებში (სიმაღლე 565 მ). მღვიმის ჯამური სიგრძე 335 მ-ია. ის დაღმავალი და დახრილფსკერიანია. მღვიმეში წარმოდგენილია სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, ჰელიქტიტები, ოოლითები, პიზოლითები, თიხის ნაფენები. ჰაერის ტემპერატურა საკმაოდ ცვალებადია. მღვიმეში გაედინება წყლის ნაკადები. ბინადრობს წურბელები, ღამურები, ობობები, მცურავეები.

მთისკალთის II მღვიმე მდებარეობს მთის კალთის I მღვიმის მეზობლად (სიმაღლე 585 მ). გამომუშავებულია ქვედა ცარცულ კირქვებში. მღვიმის დახრილფსკერიან მილისებრ სიღრუე დახრილფსკერიან დარბაზს უკავშირდება. ქიმიური ნალექებიდან გვაქვს სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, სვეტები, მექანიკურიდან - კირქვის ლოდები, თიხის ნაფენები. მღვიმეში ბინადრობს ობობები და მწერები.

მთის კალთის III მღვიმე მდებარეობს მთისკალთის I მღვიმის აღმოსავლეთით 596 მ-ზე. გამომუშავებულია ქვედა ცარცულ კირქვებში. მღვიმის ჯამური სიგრძე 42 მ, ჭერის სიმაღლე - 2-3

მ-ია. ქიმიური ნადაქებიდან გვაქვს სტალაქტიდები, სტალაგმიტები და სვეტები. მღვიმეში ბინადრობს ობობები და მწერები.

წყაროს (ვენეციის მღვიმე) მდებარეობს სოხუმის რაიონში, მდ. ბესლეთის აუზში, ხეობის მარცხენა ფერდობზე. გამომუშავებულია ზედა ცარცულ შრეებრივ კირქვებში. მღვიმე ვიწრო გვირაბებია. მისი შესასვლელის სიმაღლე 1,5 მ, სიგრძე 35 მ-ია. გვხვდება მცირე ზომის სტალაქტიდები, კალციტის ქერქადაკრული უბნები, ლოდები. მღვიმეში გაედინება წყლის ნაკადები.

ბესლეთის (ბესლესის) მღვიმე მდებარეობს სოხუმის რაიონში, მდ. ბესლეთის აუზში, სოფ. ურავას სამხრეთით. გამომუშავებულია ცარცულ კირქვებში (სიმაღლე 80 მ). მღვიმეს ვრცელი შესასვლელი გააჩნია, რომელიც სიფონით მთავრდება. ქიმიური ნალექებია ზრდაშენევეტილი სტალაქტიდები. მღვიმეში გვხვდება ტბა და ნაკადული, ბინადრობს ობობები, მწერები და სხვ.

ურავის მღვიმე მდებარეობს სოხუმის რაიონში, მდ. ბესლეთის აუზში. გამომუშავებულია კირქვების შრეებში (სიმაღლე 270 მ). მღვიმე იწყება 4 მ სიღრმის წით, რომელიც გადადის ვრცელ დარბაზში ქიმიური ნალექები წარმოდგენილია სტალაქტიდებით, სტალაგმიტებით, მექანიკური - თიხის ნაფენებით. მღვიმეში ბინადრობს ობობები და კოლოები.

კელასურის მღვიმური ციხე-დარბაზი მდებარეობს სოხუმის რაიონში, მდ. კელასურის მარჯვენა ფერდობზე, ზედა ცარცულ კირქვებში. მას გააჩნია ორი დარბაზი. ხელოვნურად რეკონსტრუირებული შთენილი კლდეების სიმაღლე 7 მ შეადგენს. ადრე მღვიმეში ბერ-მონაზვნები ცხოვრობდნენ. გვხვდება გამოფიტული მასალა.

კელასურის I (ალექსანდროვის) მღვიმე მდებარეობს მდ.მდ. კელასური-კოდორის წყალგამყოფზე, სოხუმის რაიონში, მდ. კელასურის აუზში, სოფ. ზემო კელასურის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში (სიმაღლე 190 მ). მღვიმე გამომუშავებულია ზედა ცურცულ კირქვებში. მღვიმე იწყება ხვრელებით, აქვს 21 მეტრიანი ფლატე. მღვიმეს სართულები გააჩნია. მისი ჯამური სიგრძე 140 მ. გვხვდება 4-5 მ სიგრძის სტალაქტიდები, ფსკერზე მოზნეულია ლოდები, დაფენილია თიხა. ჰაერის ტემპერატურა ცვალებადია.

მღვიმე მოიცავს მომცრო ტბებს, ჩანჩქერებს. მღვიმეში შეხვდებით ობობებს, ხავსებსა და სოკოებს.

კელასურის II მღვიმე მდებარეობს I მღვიმის ჩრდილოეთით. გამომუშავებულია ზედა ცარცულ შრეებრივ კირქვებში (სიმაღლე 190 მ). მღვიმე შესასვლელიდან 110 მ დაშორებით უერთდება I მღვიმეს. ქიმიური ნალექებიდან გვაქვს მოფარდაგებული ზედაპირები. მექანიკურიდან - ლოდნარი და ალუვიური მასალა. საფეხურების ძირში ტბებია განვითარებული. მღვიმეში ბინადროს ობობები, მწერები, ჭიები.

კელასურის III მღვიმე მდებარეობს კელასურის მღვიმის ჩრდილოეთით 50 მ დაშორებით. გამომუშავებულია ცარცულ შრეებში (სიმაღლე 192 მ). ქიმიური ნალექები არაა წარმოდგენილი. ხარობს ბალახოვანი მცენარეები.

კელასურის IV მღვიმე მდებარეობს კელასურის მღვიმიდან 150-200 მ დაშორებით. გამომუშავებულია ზედა ცარცულ შრეებიან კირქვებში. მღვიმე ფართო შესასვლელით (14 მ) იწყება და საფეხურით ეშვება დარბაზში, რომელიც ვიწრო მილებით უკავშირდება მეორე დარბაზს. ქიმიური ნალექებიდან გვაქვს სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, მექანიკურიდან - თიხის ნაფენები. ქვედა დარბაზში წყლები შემოდის. მღვიმეში ბინადრობს ობობები, მწერები და ღამურები.

კელასურის V მღვიმე მდებარეობს სოხუმის რაიონში, სოფ. ზემო კელასურში და გამომუშავებულია ზედა ცარცულ კირქვებში (სიმაღლე 250 მ). მღვიმის ჯამური სიგრძე 100 მ, სიმაღლე - 1,2-2 მ ფარგლებში მერყეობს. მექანიკური ნალექებიდან აღსანიშნავია თიხები, ცოცხალი ორგანიზმებიდან ობობები, მწერები და კალიები.

მარნის მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. მაჭარის აუზში და გამომუშავებულია პალეოცენურ კირქვებში. მღვიმის სიგრძე 50 მ-ია. მის ფარგლებში წარმოდგენილია თიხის ნანგრევები. ცოცხალი ორგანიზმებიდან ბინადრობენ ვირთაგვები და ობობები.

ნებელდის I მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონის ნებელდის მიდამოებში, მდ. ქვაჭარის მშრალი ხეობის მარცხენა ფერდობზე მოქცეულ ნებელდის სინკლინის ჩრდილოეთ მხარის

პალეოგენურ კირქვებში. მღვიმის ჯამური სიგრძე 150 მეტრია. ქიმიური ნალექებიდან მღვიმეში გვხვდება სტალაქტიდები, კალციტის ქერქგადაკრული უბნები, მექანიკურიდან - ნგრევის მასალა, ლამი. ჰაერის ტემპერატურა შესასვლელიდან სიღრმეში გადაადგილები-სას სწრაფად იცვლება. მღვიმეში არსებულ წყლის ნაკადებს ჩან-ჩქერები გააჩნია. ხშირია მცირე ზომის ტბები. მღვიმეში ბინადრობს ჭიები, მოლუსკები და მწერები.

ნებელდის II მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, ნებელ-დის მიდამოებში (სიმაღლე 435 მ), გამომუშავებულია პალეოგენურ კირქვებში. იგი 35 მ სიგრძის დაბალჭერიანი გვირაბია, რომელშიც წყლის ნაკადები მეანდრირებას განიცდიან. ჭერი დაბალია (არა უმეტეს 2 მ). მღვიმის სიგრძე 35 მ შეადგენს. ქიმიური ნალექები წარმოდგენილია სტალაქტიდებით, მექანიკური მასალა - კირქვის ნატეხებითა და თიხებით. ფსკერზე მომცრო ზომის გუბეებია. წყლ-ის ნაკადების ნაწილი კარსტულ ძაბრებში იკარგება.

ნებელდის III მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მის-გან აღმოსავლეთით ნებელდის მიდამოებში. გამომუშავებულია კირქვებში 432,5 მ სიმაღლეზე. დაქანებული მღვიმის ჯამურის სიგ-რძე 115 მეტრია, რომლის ფარგლებში გვხვდება ნალვენთი (სტა-ლაქტიდები) ფორმები.

ხუფინეფშახვის მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. კოდორის მარჯვენა ფერდობზე, მდ. ამტყელის შესართავთან (სი-მაღლე 219 მ) და გამომუშავებულია ზედა ცარცულ კირქვებში. მისი სიგრძე 18 მ შეადგენს. მღვიმეში ნაპოვნია ცხოველური ნარჩენები. ძველად გამოიყენებოდა ადამიანთა სადგომად.

შავწყალას (ყარასუს, მიწისქვეშა ამტყელის) მღვიმე მდებარეობს მდ. ამტყელის მარჯვენა ფერდობზე, მდ. კოდორთან შეერთებასთან ახლოს 185 მ სიმაღლეზე. გამომუშავებულია ზედაპირულ კირქვებ-ში. მღვიმე ორსართულიანია. პირველი სართული ამოვსებულია მდ. ამტყელის მიწისქვეშა ნაკადის წყლით. მღვიმეში შესვლა ხდება II სართულიდან, რომლის ჯამური სიგრძე 131 მეტრია.

შაქურანის I (შაქურანის ზედა) მღვიმე მდებარეობს გულრიფ-შის რაიონში (სიმაღლე 285 მ), გამომუშავებულია ზედა ცარცულ

კირქევებში. მღვიმე დარბაზებისგან შედგება. მაქსიმალური სიმაღლე 5 მეტრია. წარმოდგენილია ტერასები. მღვიმის ჯამური სიგრძე 530 მ შეადგენს. ქიმიური ნალექებიდან წარმოდგენილია სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, ჰელიქტიტები, ოოლითები. მექანიკურიდან ჩამოშლილი კირქვის ლოდები, თიხის ნაფენები.

შაქურანის II (შაქურანის შუა, ამტყელის) მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. ამტყელის ხეობის მარჯვენა ფერდობზე (სიმაღლე 296 მ). გამომუშავებულია ზედა ცარცულ სქელშრეებრივ კირქევებში. მღვიმე იწყება 5 მ სიმაღლისა და 8 მ სიგრძის გვირაბით. მღვიმის საშუალო სიმაღლე 3,5 მ, სიგანე 2,5 მ-ია. მღვიმეს აქვს ტერასული ფრაგმენტები. მღვიმის სიგრძე 160 მ-ია და გვხვდება სტალაქტიდები, სტალაგმიტები, სვეტები, გამდინარე წყლები აქ ბინადრობს ვირთხები, ობობები და სხვ.

შაქურანის III (შაქარანის ქვედა) მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. ჯამპალის აუზის მარჯვენა მხარეზე (სიმაღლე 202-205 მ). გამომუშავებულია ზედა ცარცულ კირქევებში და მეტროსებრი გვირაბის ფორმისაა. მღვიმე ზემო ნაწილში ინვითარებს 3 დარბაზს. ჯამური სიგრძე 1300 მ-ია. მღვიმეში გამოლექილია სტალაქტიდი, სტალაგმიტი, მოფარდაგებული კირქვები, მარგალიტები, პიზოლითები, მექანიკური მასალა – ალუვიური თიხები. მღვიმეშია გამდინარე ნაკადები, ტბები.

შაქურანის IV მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, სოფ. ამტყელის მიდამოებში (სიმაღლე 190 მ) და გამომუშავებულია ცარცულ კირქევებში. მღვიმეში ბინადრობს ობობები და ჭიები.

ჩინის (ფალის) მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. ამტყელის აუზში, სოფ. ჩინოსთან (სიმაღლე 450 მ). აქვს ერთი შტო, მცირე ზომის დარბაზები. მღვიმის ჯამური სიგრძე 80-90 მ შეადგენს. მღვიმეში გამოფიტული მასალაა მიმოზნეული.

ჯამპალას I მღვიმე მდებარეობს მდ. ჯამპალის მარცხენა მხარეზე სოფ. ჯამპალას მიდამოებში. გამომუშავებულია ზედაცარცულ კირქევებში (სიმაღლე 280 მ). მღვიმეს გამჭოლი გვირაბები გააჩნია, სადაც მომცრო დარბაზებია. ფსკერზე გვხვდება ლოდები და ნგრეული მასალა.

ჯამპალას II მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, ჯამპალის ფერდობზე, სოფ. ჯამპალის მიდამოებში (სიმაღლე 195 მ). მღვიმე 35 მ სიგრძის გამჭოლი გვირაბიანია. მღვიმის სიმაღლე შესასვლელთან 3-4 მ, ხოლო ჭერი რამდენიმე ადგილას იხსნება.

ოჭანდარის I მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, ახისთა-ახუფარის ქედის ჩრდ. ფერდობზე (სიმაღლე 840 მ). გამომუშავებულია ზედაცარცულ კირქვებში და რკალური ფორმა აქვს. მისი ჯამური სიგრძე 23 მ-ია.

ოჭანდარას II მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, ახისთა-ახუფარის ქედზე, სოფ. ოჭანდარაში (სიმაღლე 870 მ). მღვიმის სიგრძე 35 მ-ია. გამომუშავებულია ზედაცარცულ კირქვებში. მღვიმედან გამოდის ნაკადები.

ქვაჭარის (ყადის) მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. ქვაჭარის აუზში, სოფ. ნებელდის ჩრდილო-აღმოსავლეთით. მღვიმეში ჭერის სიმაღლე 60 მ შეადგენს, სადაც შეიმჩნევა და ზრდაშეჩერებული ნალვენთები: სტალაქტიდები, თიხების დანაგროვები, კულტურული ნაფენები. მღვიმეში დგას გუბეები და თოვლის დნობის დროის ნაკადები. მღვიმეში ბინადრობს ობობები, ჭიები და პალეოლითის ნიმუშები.

ცივწყალას I მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. ცივწყალას მარჯვენა მხარეზე, სოფ. ამტყელის ჩრდილეთით, 300 მ სიმაღლეზე. გამომუშავებულა ზედაცარცულ კირქვებში. მღვიმე ორ ნაწილად იტოტება, მაგრამ მომდევნო დარბაზში ერთდება. დარბაზის სიმაღლე 25 მეტრია. მღვიმის ჯამური სიგრძე 230 მეტრია. წარმოდგენილია მიკრომარცვლოვანი ალუვიური თიხებით. მღვიმიდან გამოედინება მდ. ცივწყალა და აჩენს ჩანჩქერს.

ცივწყალის II მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. ცივწყალას მარჯვენა ფერდობის ძირში (სიმაღლე 298 მ). მღვიმე გამომუშავებულია ზედაცარცულ კირქვებში. მღვიმის სიგრძე 30 მ-ია. მღვიმეში გაედინება მდ. ცივწყალას ნაწილი – აჩენს ჩანჩქერს. ფსკერზე დალექილია თიხა, ლამი.

ცავის მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, სოფ. ამტყელის ტერიტორიაზე (სიმაღლე 660 მ. გამომუშავებულია ზე-

დაცარცულ კირქვებში. მღვიმე ინვითარებს მოკლე განშტოებებს და ვრცელდება 80 მეტრამდე. ქიმიური ნალექებიდან გვაქვს სტალაქტიტები, ფარდები, ოოლითები. მექანიკურიდან - თიხები.

კოდორის მღვიმე მდებარეობს გულრიფშის რაიონში, მდ. კოდორის მარჯვენა მხარეზე. მღვიმე გამომომუშავეებულია ქვედაცარცულ კირქვებში. მის შესასვლელთან ოვალური ფორმის ხვრელია. მღვიმე ნაკლებად შესწავლილია.

ოტაპისთავის მღვიმე მდებარეობს ფანავის ქედის სამხრეთ ფერდობზე, მდ. ოტაპის აუზში, სოფ. ოტაპის ჩრდილო-დასავლეთით, 700-800 მ-ის ზედაცარცულ კირქვებში. მღვიმეს ვრცელი შესასვლელი აქვს, რომელიც თანდათანობით განიერდება და 60-65 მ აღწევს. მღვიმეში წარმოდგენილია დიდი დარბაზები, შემდეგ ის გვირაბის ფორმას იღებს, ინვითარებს წრიული ფორმის დარბაზებს. მღვიმის ჯამური სიგრძე 450 მ-ია. მის ფარგლებში მექანიკური ნალექებიდან ნგრევის ადგილობრივი მასალაა დაგროვილი. აქვეა აგრეთვე, ორგანული გუანო. მღვიმეში სათავეს იღებს მდ. ოტაპი, რომელიც მინის ქვეშ - მღვიმეში გაედინება და გზადაგზა 4 ტბას აჩენს.

აბრსკილის (აბლასკირის, ჭლოუს, აჩხიტინგუას) მღვიმე ოჩამჩირის რაიონში, ფანავის ქედის სამხრეთ ფერდობზე, მდ. ოტაპის აუზში სოფ. ოტაპის ჩრდილო-აღმოსავლეთი მდებარეობს. იგი გამომუშავეებულია 265 მ სიმაღლეზე ზედაცარცულ კირქვებში. მღვიმეში გვაქვს „ფარდებიანი“ დარბაზები. 460 მ-ზე განვითარებულია „მეანდრების“, „გუმბათისებრი“, „ბარიკადების“ დარბაზები. მღვიმე სამ ნაწილად იტოტება. ჩრდილო განშტოება ნაზვავითაა ამოქოვილი, შუაში სიფონი ჩაკეტილია, სამხრეთი - დახშულია. მღვიმის ჯამური სიგრძე 3000 მ-ია. ქიმიური ნალექებიდან აღსანიშნავია სტალაქტიტები, ორგანულიდან თიხის ფენები. მღვიმის შესასვლელთან მიაგნეს მუსტიურული ქვის ხელნაჯახი და სხვ. იარაღები.

აფხაზეთის მრავალფეროვანი ჰავის ხასიათს ძირითადად განაპირობებს რეგიონის გეოგრაფიული მდებარეობა (სუბტროპიკული ზონის ჩრდილოეთი პერიფერია), რელიეფი (კავკასიონის მაღალი ქედის ბარიერულ-ოროგრაფიული ნიშნები), მზის რადიაცია, ატმოსფეროს ცირკულაცია, შავი ზღვა, ქვეფენილი ზედაპირი.

აფხაზეთში, ზღვის დონიდან 500 მ სიმაღლემდე, ზამთარი ზომიერად ცივია, ზღვისპირა დაბლობზე კი შედარებით თბილი. სიმაღლის ზრდასთან ერთად ზამთრის ხანგრძლივობა იზრდება, ხოლო ზაფხული შედარებით ხანმოკლე და გრილია. ზღვისკენ ორიენტირებული მთის ფერდობები სქელი თოვლის საფარით იფარება.

შავი ზღვის სანაპიროზე ჰაერის იანვრის საშუალო ტემპერატურა 4-დან 7⁰-მდე მერყეობს. სიმაღლის ზრდასთან ერთად ჰაერის ტემპერატურა ეცემა. ასე, ლათაში იანვრის საშუალო ტემპერატურა +1,9⁰-ია, გაგრის ქედზე (ზღ. დ-ან 1640 მ) კი -3,2⁰-მდე ეცემა. კავკასიონის წყალგამყოფ ქედზე იანვრის საშუალო ტემპერატურა -15-20⁰-ია. შავი ზღვის სანაპიროზე ყველაზე ცივი თვე იანვარი და თებერვალია. ზამთრის სეზონში ყველაზე თბილი თვე დეკემბერია.

სიმაღლის ზრდასთან ერთად მკვეთრად ეცემა ტემპერატურის აბსოლუტური მინიმუმი. ასე, მაგ., ლათას მიდამოებში (ზღ. დ-ან 450 მ) ტემპერატურის აბსოლუტური მინიმუმი -17⁰-ია. ეს ფაქტი აიხსნება მისი მდებარეობით ხეობის გასწვრივ, სადაც ზამთარში კავკასიონის ქედიდან ცივი ჰაერის მასები ეშვება.

გაგრის ქედზე (ზღ. დ. 1640 მ) ზამთრის მინიმალური ტემპერატურა -23⁰-ია, უფრო მაღლა, ყინვა ძლიერდება.

აპრილი ხასიათდება უფრო დაბალი ტემპერატურით, ვიდრე ნოემბერი. არანაკლებ ცივია შემოდგომის ბოლო თვე - ნოემბერი. გაზაფხულში - მაისის თვის ჰაერის ტემპერატურა არა მარტო სექტემბრის თვის მაჩვენებელს უტოლდება, არამედ ოქტომბრის თვის სიდიდესაც კი უახლოვდება. ტემპერატურის ინტენსიური ზრდა იწყება ივნისში. აგვისტოში ჰაერის საშუალო ტემპერატურა ზღვის სანაპიროზე +22,23⁰-ია, გაგრამი +24,5⁰-ია, სოხუმში +24,3⁰, გულრიფში +33,6⁰, ოჩამჩირეში +23,1⁰, გალში +25⁰.

ზღვის დონიდან 400 მ სიმაღლეზე აგვისტოში ჰაერის ტემპერატურა $+20,60^{\circ}$ -ს, ხოლო ზღ. დ. 1000 მ სიმაღლეზე $14,9^{\circ}$ -ს შეადგენს. აფხაზეთის დაბალ - ზღვისპირა ზოლში ჰაერის მაქსიმალური ტემპერატურა $+36^{\circ}$ -ია. სექტემბერში კი საშუალო ტემპერატურა $+19,3^{\circ}$ -ია.

შავი ზღვის გავლენა და კავკასიონის მაღალი მთაგრეხილების მიერ ჩრდილოეთიდან ცივი ჰაერის მასების შემოჭრისაგან ბარიერის როლის შესრულების გამო, იმავე განედთან შედარებით, აფხაზეთის ჰაერის საშუალო ტემპერატურაზე გაცილებით უფრო მაღალია.

ზღვის სანაპირო ნაწილში, დაახლოებით 100 მ სიმაღლემდე, ჰაერის საშუალო წლიური ტემპერატურა $+15-14,5^{\circ}$ შორის მერყეობს. ცხადია, რომ რეგიონში სითბოს გადანაწილების სურათი აქ ძირითადად რელიეფის არაერთგვაროვნებით განისაზღვრება. ამასთან აშკარაა, რომ ადგილის ზღვიდან დაშორებასა და მის სიმაღლეს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. განსაკუთრებით მაღალი წლიური ტემპერატურით გამოირჩევა ქ. გაგრა და ახალი ათონი ($+15,1^{\circ}$). საერთოდ, აფხაზეთის შავი ზღვის სანაპიროზე, განსაკუთრებით მის შუა და აღმოსავლურ ნაწილებში (გაგრა, ახალი ათონი) საშუალო წლიური ტემპერატურა ყველაზე მაღალია.

აფხაზეთის ტერიტორიაზე ჰაერის საშუალო წლიური ტემპერატურა $+15^{\circ}$ -დან $+7^{\circ}$ -მდე მერყეობს. ყველაზე დაბალი აბსოლუტური მინიმუმი თებერვალი $-15^{\circ}-14^{\circ}$. კლიმატის ფორმირებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მზის რადიაციას. სოხუმში მზე ანათებს 2125 სთ-ს წელიწადში. მზის ნათების რეალური ხანგრძლივობის შეფარდება შესაძლებელ ხანგრძლივობასთან მნიშვნელოვნად იცვლება სეზონების მიხედვით ღრუბლიანობის ცვალებადობასთან დაკავშირებით.

ჰაერის ტემპერატურის საშუალო აბსოლუტური მინიმუმი რეგიონის უმეტეს ნაწილში -4° -ს უდრის. დილის წაყინვები იწყება დეკემბრის შუა რიცხვებში და მთავრდება მარტის ბოლოს.

ზღ. დ. 300-500 მ სიმაღლეზე ჰაერის საშუალო ტემპერატურა იანვარში $+3,2^{\circ}$ -ია, ხოლო 800 მ სიმაღლეზე 0° -მდე ეცემა. ამ სიმაღლიდან ჰაერის ტემპერატურა ყოველ 100 მ-ზე, როგორც წესი,

0,6°-ით ეცემა. 1400 მ სიმაღლიდან კი ზამთარი შესამჩნევად ცივი და ხანგრძლივია, 3400 მ სიმაღლიდან კი იანვრის მინიმალური ტემპერატურა -30-ზე ჩამოდის.

ატმოსფერული ნალექები. აფხაზეთის სანაპირო ზოლში საშუალო წლიური ატმოსფერული ნალექების ჯამი 1300-1500 მმ-ის ფარგლებში მერყეობს. სიმაღლის მატებასთან ერთად ნალექების რაოდენობა იზრდება. ასე, მაგ., ბიჭვინთაში ზღ. დონიდან 70 მ სიმაღლეზე წლიური ნალექების რაოდენობა 1400 მმ-ია. ავადჰარაში (ზღ. დონიდან <1000 მ) ნალექების რაოდენობა 2190 მმ-ია, ფსხუში 2772 მმ. თოვლის საფარი დაბლობზე წელიწადში 6-30 დღეს, მთისწინეთებში - 31-100 დღეს, მაღალმთიან ფრაგმენტებზე თოვლიან დღეთა რიცხვი -160 -ზე მეტია.

ჰაერის ტენიანობა. აფხაზეთის ზღვისპირა დაბლობისა და მიმდებარე მთისწინეთებზე, აგრეთვე საშუალო და მაღალმთიანი ზონის ფარგლებში, ჰაერის მაღალი ტენიანობა განპირობებულია როგორც შავი ზღვის სიახლოვით, ისე ოროგრაფიული ნიშნებით.

საშუალო წლიური აბსოლუტური ტენიანობა აფხაზეთის ზღვის სანაპიროზე მერყეობს 3,5-13 მმ ფარგლებში. სიმაღლის ზრდასთან ერთად ჰაერში ორთქლის რაოდენობა მცირდება. ასე, 700 მ სიმაღლეზე ის 10 მმ-ის, 140 მ-ზე 7,3 მმ-ის ტოლია. აბსოლუტური ტენიანობის წლიური მაჩვენებელი ადექვატურად შეესაბამება ტემპერატურის წლიურ მსვლელობას, ხოლო მისი მინიმუმი აღინიშნება იანვარ-თებერვალში. სანაპიროზე 7-6,5 მმ-ია, მაქსიმუმია ივლის-აგვისტოში - 23 მმ-ის ტოლია.

საშუალო წლიური ფარდობითი ტენიანობა აფხაზეთში დაახლოებით 75 %-ს უდრის. გაგრის ქედზე ივლისში საშუალო ფარდობითი ტენიანობა უდრის 85 %-ს, ხოლო დეკემბერში - 70 %. წლის განმავლობაში ყველაზე მშრალი სეზონი ზაფხულია.

ღრუბლიანობის მაქსიმალური სიდიდე აფხაზეთის სანაპირო ზოლში მოდის და ნაწილდება როგორც ზამთარში, ისე ზაფხულში. მინიმალური კი შემოდგომასა და გაზაფხულზე ფიქსირდება. სიმაღლის მიხედვით იზრდება ღრუბლიანობაც.

ქარი. რეგიონში ქარის მიმართულება და სიჩქარე ქედებისა და

ხეობების განლაგებას ემორჩილება. დაბლობზე ქარის რეჟიმი მუ-
სონური ხასიათისაა. ზღვის სანაპიროზე გაბატონებულია ბრიზები
შესაბამისი დღე-ღამური ცირკულაციით.

სეზონის მიხედვით იცვლება ქარის მიმართულებაც. წლის ცივი
პერიოდში გაბატონებულია ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის ქა-
რები. ქარებს, ჩვეულებრივ, ფიონური ხასიათი აქვს და ტემპერა-
ტურა ხშირად მატულობს, ტენიანობა კი მცირდება. რეგიონის
ოროგრაფია (ბზიფისა და კოდორის ქედები) აბრკოლებს ჩრდილო-
ეთიდან ცივი ჰაერის მასების გავრცელებას ზღვის ნაპირისაკენ.

აფხაზეთში ძლიერი ქარი არ ფიქსირდება. ძლიერი ქარები მხ-
ოლოდ ოციოდე დღე ფიქსირდება. მთიანეთებში ძლიერი ქარი 25-
30 დღე მძვინვარებს. ქარიანი დღეები უფრო ჭარბობს ზამთარში.
ქარბუქი აფხაზეთის ვაკე-დაბლობებზე იშვიათ მოვლენას წარმოად-
გენს. საშუალოდ კი 3-4 დღე/წნ, ხოლო გაგრის ქედზე - 21 დღე/წნ.

სეტყვიანი დღეების რაოდენობა საშუალო სიმაღლის მთებში
ერთ დღეს არ აღემატება, ხოლო გაგრის ქედზე - 4 დღეს შეადგენს.
სეტყვასთან შედარებით ელჭექი უფრო ხშირი მოვლენაა. ნისლიან
დღეთა რიცხვი დურიფში 5-8 დღე/წნ, ზღ. დონიდან 250 მ-ზე იგი
171 დღე/წნ ფიქსირდება, გაგრის ქედზე 185 დღე/წნ აღწევს.

ჰავის ჩამოყალიბებაში დიდ როლს ასრულებს შავი ზღვა. ამი-
ტომ სანაპიროზე ყალიბდება ტენიანი და თბილი ჰავა, შედარებით
თბილი ზამთრით. ასევე, დიდი მნიშვნელობა აქვს ჰავის ჩამოყალი-
ბებაში ჰაერის ცირკულაციასაც.

აფხაზეთის ჰავას მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს აგრეთვე
მისი მდებარეობა სუბტროპიკული ზონის ჩრდილო საზღვარზე. ზა-
მთარშიც კი მზე შუადღისას ჰორიზონტიდან საკმაოდ მაღლა დგას
და ზამთრის თვეებშიც მზის რადიაციას განსაკუთრებული მნიშ-
ვნელობა აქვს აფხაზეთის ჰავის ჩამოყალიბებაში. მზის რადიაცი-
ის, ატმოსფეროს ცირკულაციური პროცესების, აგრეთვე რთული
ოროგრაფიული და ბუნებრივი პირობების გამო აფხაზეთის ტერ-
იტორიაზე გამოიყოფა სანაპიროს ზღვიური, სუბტროპიკული და,
სიმაღლის ზრდის მიხედვით, მაღალმთის ჰავა. სანაპირო ზოლში
გავრცელებულია ზღვის ტენიანი (ნოტიო) სუბტროპიკული ჰავის

ტიპი თბილი ზამთრითა და შედარებით ცხელი ზაფხულით.

აფხაზეთის ტერიტორიაზე ჰაერის ტემპერატურის ზომიერი ამპლიტუდის, უხვი ნალექებისა და მაღალი ტენიანობის პირობებში შეიძლება გამოიყოს:

ჩრდილოეთი მიკროკლიმატური რაიონები:

1. განთიადი-ლესელიძის რაიონი ვრცელდება გაგრიდან ფსოუმდე და შედარებით ვიწრო ზოლზეა წარმოდგენილი. ზოლის ჩრდილოეთ პერიფერიაზე გორაკებია წარმოდგენილი. ამიტომ, ატმოსფერული ნალექები იქ ნაკლებია, ვიდრე გაგრაში.

2. გაგრის რაიონი მოიცავს კურორტ გაგრას, ბიჭვინთის კონცხისა და მიუსერას მიდამოებს. გაგრაში აღინიშნება ყველაზე მაღალი ზამთრის ჰაერის საშუალო ტემპერატურა. ყველაზე მშრალი მზიანი დღეები ზაფხულშია, რაც ფრიად ხელსაყრელი და სასიამოვნოა დასვენებისთვის. ბიჭვინთის დაბლობზე, გაგრასთან შედარებით, ცივი ზამთარი იცის. აქ ხშირია დღის ბრიზები.

3. გუდაუთის მიკროკლიმატურ რაიონს უჭირავს ზღვისპირა დაბლობი მიუსერის სამხრეთით ახალ ათონამდე. წლიური ატმოსფერული ნალექების საშუალო რაოდენობაა 1400 მმ-ია. გაგრასთან ერთად, ახალ ათონში დაფიქსირებულია მაღალი საშუალო წლიური ტემპერატურა.

4. სოხუმი-გულრიფშის რაიონს უჭირავს ზღვისპირა ზოლი ახალი ათონის სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან გულრიფშამდე. სოხუმში ყველაზე დაბალი ტემპერატურა იანვარშია, შემოდგომა კი დაბალანსებული სითბოს ფორმირებით ხასიათდება.

5. სამხრეთის მიკროკლიმატური მიკრორაიონები გულრიფშიდან მდ. ენგურამდე ვრცელდება და ხასიათდება შედარებით გრილი ზამთრით, უხვი ნალექებითა და ხანგრძლივი ზაფხულით.

აფხაზეთის ჰავა ხელს უწყობს საკურორტო მეურნეობის განვითარებას, აგრეთვე სოფლის მეურნეობის წარმატებულ წარმართვას. აკი, რბილი ზამთარი და ხანგრძლივი ზაფხული ხელსაყრელ პირობებს ქმნის სითბოსა და ტენის მოყვარული სუბტროპიკული და ეთერზეთოვანი კულტურების განაშენიანებისათვის.

მთისა და ზღვის ჰავას, განსაკუთრებით კი მათ შეზავებას, სამ-

კურნალო დანიშნულება გააჩნია. ამიტომაც, აფხაზეთი სამართლიანად ითვლება ზღვისპირა კურორტების მხარედ.

აფხაზეთის შიდა წყლები, მდინარეები

შიდა წყლებს მიეკუთვნება: მდინარეები, ტბები, მყინვარები, ჭაობები, მინისქვეშა წყლები.

„მდინარე დედამიწაზე მოძრაობის სიმბოლოა. მდინარის მარადიული და ძლიერი სიცოცხლე ადამიანის ცხოვრების შემავსებელია“ – ამბობს ჟან ბატისტ ელიზე რეკლიუ.

აფხაზეთის მდინარეები ბობოქარნი, მიმზიდველნი და მშვენიერნი არიან. მთის მდინარეები ანგრევენ კლდეებს, ქმნიან ღრმა ხეობებს და ხმაურით მიიკვლევენ გზას ზღვისაკენ. მდინარის წყალს ხშირად ფირუზისფერი გადაჰყრავს.

აფხაზეთის მდინარეები წყალუხვია, საზრდოობენ თოვლითა და ყინულით, წვიმისა და გრუნტის წყლებით. წყალდიდობა ახასიათებთ გაზაფხულსა და ზაფხულში. მოკლე მდინარეთა წყლის დონის აწევა კოკისპირული წვიმებსა და წყალმოვარდნებს უკავშირდება.

აფხაზეთის დიდი მდინარეები სათავეს იღებენ კავკასიონის ქედის სამხრეთ კალთებსა და მაღალმთიან ზონაში. შედარებით პატარა მდინარეების სათავეები მთისწინეთების, ზოგჯერ გორაკ-ბორცვების ფარგლებში ფორმირდებიან. ისინი უფრო დიდ მდინარეთა შენაკადებს ქმნიან, ან კიდევ, უშუალოდ უერთდებიან ზღვას.

აფხაზეთის მდინარეები შეიძლება ორ ჯგუფად დაიყოს:

1. ტრანზიტული - სათავეს იღებენ კავკასიონის მთავარ ქედსა და მის სამხრეთით მდებარე (ცხრ. № 9) მთებიდან (ენგური, ოქუმის წყალი, ლალიბა, მოქვი, კოდორი, კელასური).

2. ადგილობრივი მდინარეების სათავე მდებარეობს ბორცვიან ზონასა და დაბლობის ფარგლებში (ხუმუშქური, ნიშონი, მაჭარა, გუდოუ, ჟოეკვარა და სხვ).

მდინარეთა მნიშვნელობა საყოველთაოდ ცნობილია. აფხაზეთის მდინარეებს კი დამატებით საზღვრების დანიშნულებაც აქვთ. აფხა-

ზეთი იწყება მდინარე ენგურიდან და მთავრდება მდინარე ფსოუთი. მდ.მდ. ენგურსა და ლალიძგას შორის ისტორიული სამურზაყანოა. მდ.მდ. ლალიძგასა და კოდორს შორის ძველი შუა სოფელი, ამაჟამად აბუჟა - ოჩამჩირის რაიონია. მდ.მდ. კოდორსა და კელასურს შორის გულრიფშის რაიონია. ქ. სოხუმი კი მდებარეობს მდ.მდ. კელასურსა და გუმისთას შორის. გუდაუთის რაიონს დასავლეთით მდ. ბზიფი ესაზღვრება, ხოლო მდ. ბზიფსა და მდ. ფსოუს შორის გაგრის რაიონია.

საქართველოს მდინარეები გამოირჩევა თავისი სილამაზით, თუმცა აფხაზეთის მდინარეებს ბუნებასთან განსაკუთრებული თანაშეხამება ახასიათებთ. ასევე, საუცხოო სანახავია მდინარეების მიერ შექმნილი ჩანჩქერები, რომლებიც ხშირად კასკადურად ეშვებიან ციცაბო კლდეებიდან.

აფხაზეთის მდინარეები შავი ზღვის აუზს მიეკუთვნებიან. ისინი კავკასიონის ქედით ყუბანის აუზისაგან არიან გამოყოფილი. ნოტიო ჰავის გავლენით, რეგიონი ხშირი და წყალუხვი ჰიდროგრაფიული ქსელით გამოირჩევა. აქ ჩამოედინება მთის წყალუხვი მდინარეები: ფსოუ, გუმისთა, კელასური, კოდორი, მოქვი, ლალიძგა, ენგური. აფხაზეთის მდინარეები მაღალი (100 ლ/წმ-ზე მეტი) და საშუალოზე მეტი (30-50 ლ/წმ) ჩამონადენით ხასიათდებიან. მთის მდინარეებს წყალდიდობები გაზაფხულობითა და ზაფხულობით შეემჩნევათ.

შედარებით მცირე მდინარეების წყალდიდობა უმთავრესად თავსხმა წვიმებთანაა დაკავშირებული და პლუვიალურ (მაღალი ტენიანობის) სეზონებს შეესაბამებათ. მცირე მდინარეებში საკმაოდ ხშირია უეცარი წყალმოვარდნები, რომლებსაც შესართავებთან არც თუ ისე დიდი რაოდენობის ქვა და ღორღი შემოაქვთ და ლოკალურ შვერილებს (მდ. ფსირცხის შესართავი) ქმნიან.

აფხაზეთის მთავარი მდინარეები უმთავრესად შერეული (წვიმის, თოვლისა და მყინვარის დნობის, გრუნტის წყლების) საზრდოობით ხასიათდებიან. რეგიონის კარსტულ ზოლში კი მიწისქვეშა წყლების საზრდოობის როლი მატულობს. აფხაზეთის მდინარეთა მიერ ზღვაში შემოტანილი წყლის წლიური მოცულობა 22,2³ კმ აღწევს. ამ მდინარეებს (ენგური-ჰეს-ის კაშხლის აგებამდე) ზღვისპირა პლაჟზე

ნლიურად 1277,1 ათასი მ³ მყარი პლაჟნარმომქმნელი ალუვიური მასალა შემოქონდათ, რაც ზღვის სანაპირო პერიმეტრის ყოველ კმ-ზე გადანაწილებით 6,26 მ³ შეადგენდა. ენგური-ჰეს-ის ექსპლოატაციაში შესვლის შემდგომ ამ მდინარის ნატანის მასალა 15-16-ჯერ შემცირდა და 78,0 ათასი მ³ გახდა. ამჟამად აფხაზეთის მდინარეების მიერ შავ ზღვაში გამოტანილი მასალის წლიური მოცულობა 2802,2 ათასი მ³-ია.

მდინარე ენგური (II საუკუნეში ფლავიუს არიანე ხობორსს უწოდებს) არა მარტო სვანეთი-სამეგრელოს, არამედ აფხაზეთის მდინარეცაა. იგი ჩაუვლის გალის რაიონის სოფლებს: ლეკუხონას, საბერიოს, დიხაზურგას, ჭუბურხინჯს, თაგილონს, ნაბაკევს, ოტობაიას. მდ. ენგური კავკასიის ერთ-ერთი უსწრაფესი და წყალუხვი მდინარეა. სათავეს იღებს სვანეთში, მყინვარ ენგურზე, ზღ. დონიდან 2614 მ სიმაღლეზე და სოფელ ანაკლიასთან ერთვის შავ ზღვას. მდინარის სიგრძე 212 კმ-ია, ჩამონადენის მოცულობა 4815 კმ³, აუზის ფართობი 4069 კმ². სვანეთში ენგურის შენაკადებია: ნაკრა, ნენსკრა, დოღრა, ჰადიში, მესტია-ჭალა, რომლებიც ენგურს უხვწყლიან მდინარედ აქცევენ. სათავეებიდან ჩანჩქერებად და კასკადებად მიისწრაფიან ენგური და მისი შენაკადები. მდ. ენგურისა და მისი შენაკადების კალაპოტი ღრმა და ციცაბონაპირებიანია. მის კალაპოტში წყალი ხმაურით მიედინება, თან გზადაგზა კლდეებს მოწყვეტილ, დამსხვრეულ ლოდებს მოაგორებს. მდ. ენგურის წყალი კანიონების ფარგლებში ვერცხლისფერ ზოლად ბრწყინავს. ბობოქარი ენგური მოქცეულია გრანიტის ვიწროებში და გაშმაგებული გრგვინავს. კენჭებივით ისვრის დიდ ქვებს და ველური ხმაურით ავსებს ხეობებს. რამდენადაც დინჯია ზღვას მიახლოებული ენგური ოდიშში, იმდენად „გადარეულია“ სვანეთში.

კანიონებისა და ვიწრობების მონაკვეთებზე მდინარის კალაპოტი ვიწრო და დაკლაკნილია. წყალდიდობა იცის გაზაფხულსა და ზაფხულში, წყალმცირეა - ზამთარში. თავისი შმაგი ბუნებითა და უხვწყლიანობით ენგური შეუდარებელია საქართველოს სხვა მდინარეებთან.

ენგური უდიდესი ენერგეტიკული მარაგით გამოირჩევა საქართ-

ველოს სხვა მდინარეებისაგან. მისი წყლის მეტი ნაწილი ამჟამად არხით მიედინება გალის რაიონის ტერიტორიაზე. იგი აძლევს ძალას ელექტროსადგურებს, ქმნის „გალის ზღვას“ და გუდავასთან უერთდება შავ ზღვას. ასე რომ, ამჟამად ენგურს ორი შესართავი აქვს – ანაკლიასა და გუდავასთან.

მდ. დიდი ერისწყლის სიგრძე 75 კმ-ია, აუზის ფართობი 296 კმ², საშუალო წლიური ხარჯი შესართავთან 12,0 მ³/წმ. მდ. ერისწყალი სათავეს იღებს ოხაჩქუეს კარსტული მასივის სამხრეთი კალთის ძირში ზღ. დონიდან 560 მ სიმაღლეზე. საზრდოობს წვიმისა და მიწისქვეშა კარსტული წყლებით. გაზაფხულზე იცის ხანმოკლე წყალდიდობა და წყალმოვარდნა. მდ. ერისწყლის შენაკადებია მდინარეები პატარა ერისწყალი, კარსტული მდინარე - რეჩხი, ქვიშონა შენაკადებით მახუნჯია და ნიშონი, რომელიც ძველად დიდი ყოფილა და მასზე „ნიშით“ ანუ ნავით გადადიოდნენ. ამიტომაც, ეწოდა მას ნიშონი.

მდ. რეჩხი დამოუკიდებელი წყლის არტერიაა, რომლის სიგრძე 8,5 კმ-ია, აუზის ფართობი 43 კმ² შეადგენს. მდინარემ წყალდიდობა გაზაფხულზე ახასიათებს, წყალმცირობა კი შემოდგომაზეა. მდინარე ერთვის მდ. ერისწყალს.

მდ. ოქუმის სიგრძე 56 კმ-ია, აუზის ფართობი - 559 კმ²-ია. საზრდოობს წვიმის, თოვლისა და მიწისქვეშა წყლებით. წყალდიდობა გაზაფხულზეა. წყალმცირობა - ოქტომბერსა და იანვარში. ახასიათებს წყალმოვარდნებიც. საშუალო წლიური ხარჯი შესართავთან 26,5 მ³ წმ-ში. უმთავრესი შენაკადებია: მარშანიკვარა, ღალი, წარჩე, ოხოჯე. უერთდება მდ. ერისწყალს და ორივე ერთვის ზღვას. მდ. ოქუმს ქმნიან პატარა ლელები, რომლებიც სათავეს იღებენ უეპიშხასა და ონარას მთის სამხრეთ ფერდობზე (სიმაღლე 1650 მ). ხეობის ამგებელი არაერთგვაროვანი ქანების შესაბამისად მდინარის კალაპოტი ხან ფართოვდება, ხანაც ვიწროვდება.

XIX ს-ის სამხედრო შტაბის თანამშრომლის, ვ. მავესკის მიერ რეგიონის მდინარეების კვლევის შედეგებზე გამოცემულ ნაშრომში მდ. ოქუმის შესახებ წერს: „თავისუფლად შეიძლება ბრტყელძირიანი ნაგებობით ნაოსნობა შესართავიდან ხიდამდე, რომელიც ამ მდი-

ნარეზე შოსე-გზაზეა აგებული“. ავტორის მხედველობაში აქვს ამჟამად გალი-სოხუმის გზატკეცილზე მდინარეზე გადებული ძველი ხიდი. ამ მდინარის აუზში გაედინება კიდევ სხვა პატარა მდინარეები: ოხოჯე, ნარჩე, ხუმუშქური, სიდა, გაგიდა, ოჯოლორე და სხვ.

მდ. ლალიძგას სახელწოდება მეგრული ტოპონიმია და ნიშნავს სანაპირო ლელეს (მდინარეს). ის ქ. ოჩამჩირესთან შავ ზღვას ერთვის. მდინარის სიგრძე 53 კმ-ია. მდ. ლალიძგა საზრდოობს თოვლისა და წვიმის წყლებით. წყალდიდობა გაზაფხულზე ახასიათებს, რაც გრძელდება ზაფხულის დამდეგამდე. მდინარე ლალიძგა, თავისი კალაპოტის გაყოლებით ქმნის ჩანჩქერებს.

ვახუშტი ბაგრატიონი ლალიძგას – ეგრისს უწოდებს. ტიმოთე გაბაშვილის (1737 წ) მიერ შედგენილ დასავლეთ საქართველოს რუკაზე აღნიშნულია მდ. ლალიცკა. მდინარის აუზში ძველ დროს არსებობდა სოფ. ლალიძგაც, რომელსაც XVIII საუკუნეში სახელწოდება შეეცვალა და აფხაზებმა ბესლახუბა უწოდეს. მდ. ლალიძგას მარჯვენა შენაკადებიდან აღსანიშნავია: დიდი ხოჯალი, მეზიკვარა, ბაშიშკვარა, კეჩიკვარა, მეშიკვარა. მდ. ლალიძგას მარცხენა შენაკადებიდან უნდა აღინიშნოს მდინარეები: მახმე, ავიჩიკვა, არაშრაკვარა, სუიკვარა, ლეჯირი, ანარია. ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადოსთან მდინარის სუფთა წყალი ძლიერ ჭუჭყიანდება. ოჩამჩირედან 35 კმ-ის დაშორებით, მდ. ლალიძგის ხეობაში მინერალურ წყაროების გამოსასვლელია.

მდ. მოქვის სიგრძე 47 კმ-ია, აუზის ფართობი 336 კმ², საშუალო წლიური ხარჯი 188 მ³/წმ. მდ. მოქვი შერეული საზრდოობის მდინარეა. იგი სათავეს იღებს ფანავის ქედის სამხრეთ კალთაზე (სიმაღლე ზღ. დონიდან 2560 მ) და ერთვის შავ ზღვას. მდინარის წყლის ნაკადი გაედინება მისსავე გამოქვაბულ თვალწარმოტაც ხეობას და ქმნის ვიწრო კანიონისებრ ხეობების ფრაგმენტებს, რომელთა შორის ფართო ხეობებსაც ინვითარებენ. აქ შევხვდებით ჩანჩქერებსა და სვეტისებრ კლდეებს. მდინარის მთავარი შენაკადია მდ. ღუაბი. მდ. მოქვს წყალდიდობა გაზაფხულსა და ზაფხულში ახასიათებს. საშუალო წლიური ხარჯი 188³ მ/წმ შეადგენს. ძველ ბერძნულ წყაროებში მდ. მოქვს ტარტურა ეწოდებოდა. უძველეს

დროს მდინარის შესართავიდან სოფ. მერკულამდე, ბრტყელძირიანი ნაევებით შეიძლებოდა ნაოსნობა. მდ. მოქვის აფხაზური სახელწოდებაა მიქუ.

მდ. კოდორის სიგრძე, სათავის, მდ. საკენის ჩავთვლის შემთხვევაში, 105 კმ-ია, აუზის ფართობი 2085 კმ². მდ. კოდორს სათავე აფხაზეთის სვანეთში აქვს, რომელიც კავკასიონის ქედის სამხრეთ კალთებზე მდებარეობს. მდ. კოდორი შერეული საზრდოობის მდინარეა. მასში ჩადინება მდინარე საკენი, რომელიც სათავეს იღებს ზღ. დონიდან 3200 მ სიმაღლეზე. მდ. კოდორი მდ. საკენთან შეერთების შემდეგ, სოფ. გენწვიშთან ვიწროვდება და აქ კვეთს პორფირიტულ წყებას.

სოფ. აჟარასთან მდ. კოდორის ხეობა კვლავ ფართოვდება, ხოლო მდ. ჩხალთის ქვემო დინების ფარგლებში ისევ ვიწროვდება. მდ. კოდორის წყალდიდობა მარტიდან იწყება, რაც თოვლის დნობითაა გამოწვეული. წყალუხვობა მაისსა და ივლისში გრძელდება, ხოლო აგვისტოში წყლის დონე კვლავ იკლებს. მდ. კოდორი საზრდოობს წვიმისა (30,1%) და მიწისქვეშა წყლებით (28, 6%), თოვლით (22, 6%) და მყინვარული (17-8%) წყლებით. მდ. კოდორის ზემო დინებაში მარჯვნივ ერთვის მდ.მდ. გენწვიში, ხეცკვარა და სხვ. მარცხნივ – ჩხალთა, ბრამბა, უფრო ქვევით ამტყელი, ჯამპალი და სხვ.

მდ. ჩხალთას მარცხნივ დაჰყურებს კავკასიონის ციცაბო კედელი. იგი საზრდოობს მყინვარებისა და შენაკადების (მდ.მდ. ადანგე, შოუდიდი, აკვარაში და სხვ) წყლებით.

მდ. გვანდრა მდ. კოდორის შენაკადია. იგი სათავეს იღებს კავკასიონის ქედიდან (სიმაღლე 2370 მ). მდინარის სიგრძე 26 კილომეტრია. აუზის ფართობი 204 კმ². მდინარის წყალი ცივია და მოცისფრო-მომწვანო ფერი გადაჰყრავს. იკვებება მყინვარების, თოვლის, წვიმისა და მიწისქვეშა წყლებით. წყალდიდობა გაზაფხულსა და ზაფხულში ახასიათებს, წყალმცირეა ზამთარში. მდ. გვანდრას შენაკადი მდ. კლიჩი (სიგრძე 17 კმ) სათავეს იღებს 2810 მ სიმაღლიდან.

მდ. კოდორის ზემო დინებაში ერთ-ერთი ყველაზე დიდი შენაკადი მდ. ბრამბაა, რომლის სიგრძე 18,6 კმ შეადგენს. მდ. ბრამბა იწყება მდინარეების რაშკვარასა და ადიკოპსტას შეერთების შემდეგ.

მდ. ბრამბას ყველაზე დიდი შენაკადს მდ. ბეტიხახი წარმოადგენს, რომელსაც თავისი შენაკადები გააჩნია: კაბირდაშკვარა და ჩეპარა. მდ. ბეტიხახის სიგრძე 11 კმ-ია, კიბირვაშკვარასი კი 9 კმ.

მდინარე ბრამბა კოდორის ქედის მაღალ ნაწილში იღებს სათავეს, მიედინება ჩრდილო-დასავლეთისაკენ და სოფელ ჩხალთასა და აუერას შორის, 510 მ სიმაღლეზე, ერთვის კოდორს.

მდინარე ამტყელი აფხაზეთის ერთ-ერთი წყალუხვი მდინარეა, მისი სიგრძე 26 კმ-ია, იგი მდინარე კოდორს ბაგადის კლდეებს ქვემოთ ერთვის. ამტყელის შესანიშნავი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, „რომ იგი ორჯერ იკარგება მინისქვეშა სიღრმეში და ორჯერვე უბრუნდება ზედაპირს“ (ლ. მარუაშვილი).

მდ. ჯამბალი მდ. კოდორის შენაკადია. მისი სიგრძე 22 კმ-ია, აუზის ფართობი 170 კმ².

მდინარეები დიდი და პატარა მაჭარა სოფ. მერხეულთან ერთმანეთს ერთვის. შერეული საზრდოობის მდინარე სოფ. მაჭარასთან ერთვის შავ ზღვას.

მდ. კელასურის სიგრძე 44,4 კმ-ია, აუზის ფართობი 230 კმ². სათავე აქვს მყინვარზე (სიმაღლე 2582 მ). საზრდოობს მყინვარის, თოვლის, წვიმისა და მინისქვეშა წყლებით. წყალდიდობა გაზაფხულსა და ზაფხულშია. ზამთარში წყალმცირეა. ქვემო დინებაში მდ. კელასურის წყლის ნაწილი მინისქვეშა კარსტული ნაპრალებში იკარგება და სათავეს აძლევს მდ. ბესლეთს. მდინარეს გააჩნია ჩანჩქერი და კასკადები. XIX ს-ში მდინარე სანაოსნოდ გამოიყენებოდა. მდ. კელასურის შენაკადებია: დიდი და პატარა სხაპაჭი, ახუპაჭი.

მდ. ბესლეთის სიგრძე 15 კმ-ია, აუზის ფართობი 8-15 კმ². ოთხკილომეტრიანი მინისქვეშა ბუნებრივი გვირაბით დაკავშირებულია მდ. კელასურთან. უმეტესწილად საზრდოობს წვიმის წყლით და, ამიტომ წყალდიდობის ფაზები წვიმის რეჟიმის წლიურ გადანაწილებასთანაა დაკავშირებული. მდინარე სოხუმის ყურეს შუა ნაწილში - ქ. სოხუმთან ერთვის შავ ზღვას.

მდ. გუმისტა ქ. სოხუმის დასავლეთ პერიფერიაზე მდებარეობს და მის ბუნებრივ საზღვარს წარმოადგენს. მდინარის წყლის ნაკადი სოხუმის ჩრდილოეთ ნაწილში წყლის ორი არტერიის (დასავლეთი

და აღმოსავლეთი გუმისთა) შეერთების შედეგად წარმოიქმნება. მდინარე იწყება ჩედიშის ქედის სამხრეთ კალთაზე 1600 მეტრ სიმაღლეზე, სიგრძე შესართავამდე 49,7 კილომეტრია.

დასავლეთ გუმისთას ერთვის მრავალი მდინარე: ახისტა, გუ-მირიშპაპი, აკუდრაზა. დოულიაკვარა, დოჩერიშპა. ყველაზე დიდი შენაკადია აჰიპსი. შენაკადების უმრავლესობა მთის მდინარეებია.

აღმოსავლეთ გუმისთის სიგრძე 31 კმ-ია, მდ. ცუმურისთან შეერთების შემდეგ ინტრუზიულ ქანებს გადაკვეთს და შედის კირქვიან ზონაში. აქ მისი ნაპირი კლდოვანია, ამიტომაც, მდინარის ხეობას კანიონის ხასიათი აქვს. სოხუმის ჩრდილოეთით, სოფ. შრომასთან დასავლეთი და აღმოსავლეთი გუმისთა ერთდება და ზღვაში ერთი მდინარის სახით ჩაედინება.

მდ. ფსირცხა ახალ ათონთან კლდიდან გამოდის (ძველი ანაკოფია). ვახუშტის ცნობით, „ანაკოფიის დასავლეთით ...წყალი გამოდის კავკასს, მიერთვის ზღვას ჩრდილოდან“. მდ. ალაცის წყალს ამჟამად ააფსთა ქვია, რომელიც სათავეს იღებს ბზიფისპირა მთიანეთში.

მდ. ბზიფი - აფხაზეთის ყველაზე დიდი წყლის არტერიაა. პ. ინგოროყვას აზრით, მისი სახელწოდება მცენარე ბზასთანაა დაკავშირებული. შუა საუკუნეებში მას კაპოეტისწყალი ერქვა, რაც ქართულად მონადირეს, ფრინველს ან თევზს ნიშნავს. მდინარის სიგრძეა 115 კილომეტრია, აუზის ფართობი 2030 კმ². მდინარე სათავეს კავკასიონის ქედის სამხრეთი ფერდობზე იღებს, მიედინება მყინვარულ და ტექტონიკური რღვევების მონაკვეთებზე. მდ. რეშავეის ხეობიდან კალაპოტი ფართოვდება და წყალიც მდოვრედ მიედინება, თუმცა, შემდეგ კვლავ ვიწროვდება. მდ. გეგასთან შეერთების შემდეგ მდ. ბზიფი მკვეთრად უზვევს სამხრეთისაკენ და სოფ. კალდახვარასთან ორ ტოტად ჩაედინება ზღვაში. წყალდიდობა გაზაფხულსა და ზაფხულის პირველ ნახევარშია, წყალმცირობა კი ზამთარსა და შემოდგომაზეა. მდინარეს ხშირი წყალმოვარდნა ახასიათებს. მდინარის ხეობაში აღინიშნება მინერალური წყლების გამოსასვლელი.

მდ. ბზიფის ყველაზე დიდ შენაკადად მდ. გეგა ითვლება. მდ.

გეგა იწყება გაგრის მასივის ჩრდილოეთ ფერდობზე, 2400 მეტრ სიმაღლეზე. მისი სიგრძე 28, 2 კმ-ია. მდინარის მნიშვნელოვანი შენაკადია იუფშარა.

მდ. ფსოუ წარმოადგენს საზღვარს საქართველოსა და კრას-ნოდარის მხარეს შორის. მისი სიგრძე 54 კმ-ია. აუზის ფართობი 423 კმ² შეადგენს. სათავე 2151 მ სიმაღლეზეა წარმოდგენილი. ის შერეული საზრდოობის მდინარეა. მდ. ფსოუს მარცხენა შენაკადია მდ. არაშხა.

აფხაზეთი მდიდარია პატარა მდინარეებითაც. მათ შორისაა მდ.მდ. რეპრუა - ძველი გაგრის დასავლეთით კლდიდან გამოდის მინისქვეშა მდინარის სახით, რომელიც 10-15 მეტრის მანძილზე პლაჟზე მიედინება და ერთვის ზღვას. ზოგჯერ კი პლაჟის სიგანის მკვეთრი შემცირებისას, მდ. რეპრუას სიგრძე მხოლოდ 3-5 მ აღწევს. ტბა რინისაკენ მიმავალ გზაზე, ცისფერი ტბიდან, მდინარის წყალი გადმოედინება, რომლის სიგრძე 6-7 მ-ია და ერთვის მდინარე ბზიფს.

მდინარეები მდიდარია თევზით, მდ. კოდორში ბევრია კალმახი, ორაგული, წვერა, იგივე ითქმის მდ. ბზიფზე, გუმისთაზე და სხვა მდინარეებზე.

ცხრილი № 9

აფხაზეთის მთავარ მდინარეთა აუზები

მდინარის აუზი	რას ერთვის მდინარე	ადმინისტრაციული რ-ნი აუზის ფარგლებში	წყალშემკრები აუზის ფართობი კმ ²	აუზის საშუალო სიმაღლე მ.	მდინარის სიგრძე კმ-ში
ფსოუ	შავი ზღვა	გაგრა	423	1570	54,0
ბზიფი	" "	სოხუმი	1502	1570	115
ბზიფი	" "	გუდაუთა გაგრა სოხუმი	2030 333	1990	36
რეშევი	" "			1630	
ბზიფი	" "	სოხუმი	1430		75
ჯირხვა		გუდაუთა		1640	

ბავი	მდ. ბზი- ფი	სოხუმი	197	2400	30,3
გეგა		გაგრა	418	1050	28,2
გუმისთა	შავი ზღვა	სოხუმი	669	1040	49,7
გუმისთა	" "	" "	548		41,5
არაღარა				1300	
აღმ.გუმისთა	მდ. გუ- მისთა	" "	224	960	31
დას.გუმისთა	მდ. გუ- მისთა	" "	314	2582	49,7
კელასური	შავი ზღვა	სოხუმი	230		44,4
მდ. კოდორი საკენით	" "	გულრიფში ოჩამჩირე	2085	2680	105
კოდორი ლათა	" "	ოჩამჩირე გულ- რიფში	1420	1900	31,1
გვანდრა	მდ. კოდორი	" "	204	2160	26
საკენი	მდ. კოდორი	ოჩამჩირე	231	2070	33,0
ჩხალთა	" "	" "	460	1070	49,7
ლალიძგა	შავი ზღვა	ოჩამჩირე	384		53,0
ხუხუნა	" "	" "	243	390	16,6
ოქუმი	" "	გალი	559	270	56,0
ერისწყალი	მდ. ოქუმი	" "	296		75
ენგური	შავი ზღვა	მესტია ნალენჯიხა ზუგდიდი გალი	4062	2614	212

აფხაზეთში აღრიცხულია 180-ზე მეტი ტბა. მისასვლელი გზების უქონლობის გამო, ბევრი მათგანის შესწავლა და სათანადო აღწერა შედარებით გვიან დაიწყო. საქართველოში აფხაზეთი ითვლება ტბათა მხარედ. ტბები ყველგან გვხვდება, დაწყებული ზღვისპირეთიდან დამთავრებული მაღალი მთებით.

ტბები წარმოშობის მიხედვით იყოფა: კარსტული, ტექტონიკური, რელიქტური, მყინვარული და სხვ. ტექტონიკური რღვევის ზოლში, კირქვებში, განლაგებულია ღრმა კარსტული, ღრმა ტბები, მაღალ მთებში მყინვარულ-მორენული, ზღვის სანაპიროზე გვხვდება შთენილი ტბები.

მყინვარული წარმოშობის ტბები მდებარეობს ზღვის დონიდან 1500-დან 3000 მ სიმაღლეზე. მათი გენეზისი დაკავშირებულია ადგილობრივ ბუნებრივ პირობებთან. უმრავლესობა გამყინვარების ნაშთია (ცხრ. № 10).

ტბა რინა მდებარეობს მდ. ბზიფის აუზში, ზღვის დონიდან 884 მ სიმაღლეზე და წარმოშობილია 250-300 წლის წინათ. კლდეზავიანი მთა ფშეგიშხაპის ფერდობის ჩამოქცევისა და ლაშიფსეს დაგუბების შედეგად. ამ მთის ჩამოქცევამ გადაკეტა ხეობა. წყალი დაგუბდა, რომელმაც ხეობის გადაკვეთილი მონაკვეთი ტბად აქცია. ტბა მოქცეულია მდინარეების ლაშიფსესა და გეგას ხეობებს შორის. ზედაპირის ფართობი 1,49 კმ², აუზის ფართობი 1,542 კმ². მაქსიმალური სიღრმე 101 მ.

წყლის დონის რეჟიმი განისაზღვრება მისი შენაკადების რეჟიმით. წყლის უმაღლესი დონე მაისშია, უმცირესი – თებერვალში და მერყეობს სეზონების მიხედვით (დამოკიდებულია თოვლის დნობაზე). ტბა იშვიათად იყინება. მკაცრ ზამთარში იფარება თხელი ყინულის ფენით. ტემპერატურა თებერვალში – 3,8°C, აგვისტოს ტემპერატურა +17,6°C შეადგენს. რინის წყალი მეტად მტკნარია (66 მგ/ლ). გაზაფხულზე ტბა მომწვანო ფერისაა, ზამთარში მოციისფრო-მოლურჯო. ტბის სანაპირო ციცაბოდ ჩამოკვეთილია და ხშირი სოჭნარ-ფიჭვნარით ხასიათდება. მისი ზურმუხტისფერი წყ-

ალი, მიმზიდველი ზღაპრული პანორამა მრავალ უცხოელ და ადგილობრივ დამსვენებელსა და ტურისტს იზიდავს. მისი სილამაზითა და მშვენიერებით რომ დატკბე, თავად უნდა იხილო. რინის ტბაში ჩაედინება ლაშიფსე და ხუთი პატარა ნაკადი, გამოედინება მდ. იუფშარა, რომელიც გამოსვლისთანავე იკარგება მიწისქვეშ. რინის ტბაში ბინადრობს კალმახი. რინის ტბა დიდი პოპულარობით სარგებლობს არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელს სამხრეთ კავკასიაში და ყველაზე ღრმა ტბად ითვლება საქართველოში.

დიდი რინის ტბის ჩრდილო-დასავლეთით, ზღ. დონიდან 1248 მ-ზე მდებარეობს პატარა (მცირე) რინა, რომლის ფართობი 0,02 კმ²-ია, სიღრმე 80 მ, სიგრძე 234 მ, სიგანე 128 მ. მისი წყლის დონე მატულობს გაზაფხულზე (თოვლის დნობის დროს) 2-3 მეტრით. წყლის ტემპერატურა ივლისში +18⁰-ია, წყლის ფერი მოლურჯო-მომწვანო.

კოდორის ქედზე ზღვის დონიდან 2410 მ სიმაღლეზე მდებარეობს ადუედააძიყის ტბა. მას მრგვალი ფორმა აქვს. მისი სიგრძეა 564 მ, სიგანე კი 554 მ-ია. წყლის ზედაპირის ფართობი 0,213 კმ²-ია. ივლისის თვეში ტბის წყალი მომწვანო-მოცისფროა. წყალში დაცურავს ყინულის ლოდები. ტბა მყინვარული წარმოშობისაა.

ტბა ყვარაშის სიგრძე 610 მეტრია;

ლიხტის ტბა მდ. ჯამასლას აუზშია, რომლის სიგრძე 16 მ-ია.

ტბა მზი - გუდაუთის რაიონში, აცეტუკის ქედის ჩრდ. კალთაზე ზღ. დონიდან 2053 მ-ზეა. მისი სარკის ფართობი 0,044 კმ², აუზის ფართობი 0,8 კმ² შეადგენს. უდიდესი სიღრმე 11,5 მ, წყლის მოცულობა 225100 მ³ უდრის. ქვაბული წარმოადგენს მყინვარულ კარსტს. საზრდოობს თოვლის, წვიმისა და მიწისქვეშა წყლებით. ტბიდან გამოდის მდ. მზიმნა (მდ. ავადშარის მარჯვენა შენაკადი). ტბას მაღალი დონე აქვს გაზაფხულ-ზაფხულში, დაბალი - ზამთარში. სუსტად მინერალიზირებულ წყალში ბინადრობს კალმახი.

ამტყელის ტბა მდებარეობს მდ. ამტყელის ხეობაში. ტბის სიგრძე 230 მ-ია, სარკის ფართობი შეადგენს 0,452 კმ; გაზაფხულზე ტბაში წყლის დონე საგრძნობლად მატულობს. წყალს მწვანე ფერი გადაჰყრავს. ტბის წყლის ტემპერატურა 18⁰-20⁰-ია, ფსკერთან, მზ-

ოლოდ სუსხიან ზამთარში - 8⁰- მ-დე იყინება. ტბას გააჩნია ციცაბო სწორხაზოვანი სანაპირო. ტბაში ბინადრობს კალმახი, წვერა, ტობი, ფრიტა და სხვ.

ინკითის ტბა რელიქტური გენეზისისაა. ის მდებარეობს ბიჭვინთის კონცხზე ზღ. დონიდან 1 მ სიმაღლეზე. წყლის სარკის ფართობი 0,5 კმ², უდიდესი სიღრმე 3,2 მ, წყლის მოცულობა 810 ათასი მ³. ადრე ტბიდან გაედინებოდა წყალი. ტბაში ზღვის წყალმა იწყო შეჭონვა და წყლის მარილიანობა 5 გრ/ლ-მდე გაიზარდა. ინკეთში 10 სახეობის თევზს ითვლიან.

ანიშხნარას ტბა მდებარეობს ბიჭვინთის კონცხზე ზღ. დონიდან 0,6 მ სიმაღლეზე, სიგრძე 0,2 კმ-ია, სიგანე 0,15 კმ. წყლის სარკის ფართობი 0,03 კმ², მაქსიმალური სიღრმე 4,3 მ. ტბა მოქცეულია სანაპირო დიუნებს შორის და დაჭაობებულ ფრაგმენტებს ქმნის. ტბა მთლიანად დაფარულია წყლის მცენარეულობით.

ტბა დერიკვარაძიში მდებარეობს კოდორის ქედის ჩრდილოეთ ფერდობზე, ტყვარჩელის რაიონში, ზღ. დონიდან 2531 მ. სიმაღლეზე, სარკის ფართობია - 2,5 კვ.კმ.

ბებესირის ტბათა ჯგუფი მდებარეობს გალის რაიონში, მდ. ოქუმის ქვემო დინების აუზში. მდ. ოქუმის მარჯვენა მხარეს ტბა დიდი ბებესირია. პატარა ბებესირი მარცხენა მხარესაა. ტბები წარმოიშვა სანაპირო დიუნებისგან მდინარეების შეგუბების შედეგად. დიდი ბებესირის ზედაპირის ფართობი 0,61 კმ²-ია. უდიდესი სიღრმე 4,5 მ-ია, პატარა ბებესირის ფართობი 0,1 კმ²-ია. ტბები საზრდოობენ წვიმისა და მიწისქვეშა წყლებით. ზედაპირის დიდი ნაწილი დაფარულია წყალმცენარეებით. ტბა მდიდარია თევზით: ქარიყლაპია, ლოქო, კაპარჭინა და სხვ. აქვე აშენებენ ნუტრიას, ტბის წყალი გამოიყენებოდა ჩაის პლანტაციის მოსარწყავად.

გაგიდის ტბა მდებარეობს გალის რაიონში, შავი ზღვის სანაპიროზე, ფართობი 0,03 კმ². საზრდოობს წვიმის წყლით. ერთვის წყლის სამი პატარა ნაკადი. ნაპირები ლელქაშიანია, ტბა მდიდარია თევზით: კობრი, ლოქო და სხვ.

მდინარეების გაგიდისა და ოქუმის შესართავეებს შორის რვა მცირე ტბაა წარმოდგენილი. ტბებია აგრეთვე გინძე ენერის ტერიტორიაზე, სოფ. გუდავაში, ხოლო მთებში გვხვდება ოისირე, ოხაჩქუე.

აფხაზეთის ტბების მორფოლოგიური დახასიათება

ტბა	მდე- ბარეობა (რაიონი)	სიმაღ- ლე ზ.დ.- დან	სარკის ზედა- პირი კმ	წყალშე- სა- კრების ფართობი კმ ²	მაქსი- მალ. სილ- რმე მ.	საშ. სილ- რმე მ.	ტბაში წყლის მოცუ- ლობა მლნ მ ³
ადლეიდა							
აძიუი	ოჩამ- ჩირე	2410	0,32	2,3	64	29,6	9,48
ამტყელი	გულრ- იფში	512	0,45	153	65	29,6	18,5
დიდი ბებესირი	გალი	15,9	0,61	17,5	4,5	2,3	1,4
დიდი ოქროწყ- არი	ოჩამ- ჩირე	2421	0,10	2,2	26,5	12,0	1,20
დიდი მცრა	სოხუმი	2184	0,15	1,66	42,0	17,9	2,62
დიდი რინა	გუდაუ- თა	884	1,49	1,54	101	63,1	94
პატარა რინა	გუდაუ- თა	1248	0,02	2,95	80	33,8	3,25

მინერალური წყლები

აფხაზეთის მინერალური წყლები, რომელიც შეიცავს ნახშირმ-
ჟავას, ნატრიუმის და კალციუმის ბიკარბონატს, კალციუმის სულ-
ფატს, გოგირდმჟავას და სხვას. წყლებს სასმელი-სამკურნალო-
ბალნეოლოგიური გამოყენება ჰქონდათ (ცხრ. 11-12).

ცხრილი №11. მინერალური წყლების ქიმიზმი და ათვისება

ადგილი	ქიმიური შემადგენლობა	გამოყენება
ავადჰარა	ნახშირმჟეას, ნატრიუმის ბიკარბონატი, კალციუმის ბიკარბონატი, მაგნიუმის ბიკარბონატი	სასმელი სამკურნალო წყალი
გაგრა, გაგრის რაიონი	კალციუმის სულფიდი, მაგნიუმის სულფიდი	ბალნეოლოგიური
სოხუმი-ბესლეთი	გოგირდმჟავა	ბალნეოლოგიური
სოხუმის რაიონი	ნატრიუმის მარილები, აზოტი და ჰიდროკარბონატი კალციუმის სულფატი	
ტყვარჩელი-ოჩამჩორის რაიონი	ქლორიდების სულფატები კალციუმ-ნატრიუმი	ბალნეოლოგიური

რეგიონის მინისქვეშა, მინერალური და გრუნტის წყლები ხშირად ზედაპირზე გამოდიან და მინერალურ თუ სასმელ (მტკნარ) წყლების გამოსასვლელებს (წყაროებს, ვოკლუზებს) ქმნიან.

მინერალური წყაროები

ცხრილი №12. მინერალური წყაროები

გაგრის რაიონი	10. ფშიცა
1. მესხდირი	11. დურიფში
2. გაგრა	12. აჭანდარა
3. ბზიფი	13. ზვანდრიფში
4. ბიჭვინთა	14. გუდაუთა
5. მზიმნა	15. ააფსთა
გუდაუთის რაიონი	16. სანაპირო
6. ავადჰარა	17. ახალი ათონი
7. გრიგოლიას წყარო	18. გურიფსთა
8. ლაშიფსე	19. ბეთაგა
9. ანჩხო	20. ჩარგილი

21. ფსიში	46. ნაა
22. შხაბზა	47. მაჭარა
23. შიროკიტი	48. ფშაფი
24. სამყარო	49. გენწვიში
25. შაბიანი	ოჩამჩირის რაიონი
26. ფიშთა	50. ხოჯალი
სოხუმის რაიონი	51. ლეჯირი
27. შრომა	52. გუფი-პადგუ
28. სოხუმის ბესლეთი	53. არასაძეხი
29. ეშერა	54. გუფი
გულრიფშის რაიონი	55. ტყეარჩელი
30. ადანგე	56. მოქეი
31. ანგარა	57. კოდორი-დაჩა
32. ჩხალთა	58. კინდლი I
33. აცაიში	59. კინდლი II
34. პტიში	60. ტამიში
35. ხეცკვარა	61. ოხურეი
36. აღპასარი	62. ოჩამჩირე
37. ტვიგრაშერი	გალის რაიონი
38. ზემო აჟარა	63. ლუმურიში
39. აჭავარა	64. ოქუმი
40. კლიჩი	65. მარშანიას - ღალი
41. გვანდრა	66. რეჩხი
42. ომურგვანი	67. ცხირე
43. საკენი	68. ჭუბურხინჯი
44. ბალმარანი	
45. მერხეული	

ნარსულში ჭაობებს დიდი ფართობი ეჭირა აფხაზეთის შავზღვისპირა დაბლობზე. დაჭაობებას ხელს უწყობს ვაკე-დაბლობი რელიეფი, მცირე სიმაღლე ზღვის დონიდან, უმნიშვნელო დახრილობა ზღვისაკენ და უმეტესწილად ატომსფერული ნალექების სიუხვე.

განსაკუთრებით ჭაობიანი იყო ბიჭვინთის კონცხი, სადაც ტორფის სისქე ზოგან 10 მეტრს აღწევდა. ამჟამად იქ დასასვენებელი სახლებია განლაგებული და მაღლივი ნაგებობები ჰარმონიულადაა შერწყმული ბიჭვინთის ფიჭვის რელიქტურ ტყესთან. ასევე, ცნობილია ოჩამჩორის ჭაობი, რომელიც მდებარეობს ოჩამჩორესთან, ზღვის სანაპირო ზოლში.

XX საუკუნის 50-იან წლებში, გალის რაიონის ზღვის სანაპირო დაბლობ ზონაში, ჭაობები ჯერ კიდევ იყო შემორჩენილი. აქ გამოიყოფა შემდეგი დაჭაობებული უბნები.

1. ჯოყობის ჭაობი – მდებარეობს მდინარე ოქუმსა და ლალიძგას შორის, მდ. ჯოყობის ორივე მხარეზე. ჭაობიანი უბნის სიმაღლე ზღ. დონიდან 20 მეტრამდეა. ჭაობს უჭირავს 11,72 კმ², მისი სიღრმე ერთ მეტრამდე აღწევს.

2. გუდავის ჭაობი მდებარეობს შავი ზღვისპირა სანაპიროზე. ჭაობის ფართობი 1,5 კმ² უდრის, საშუალო სიღრმე დაახლოებით 1,0 მ-ია.

3. გაგიდას ჭაობი მდებარეობს მდ. ერისწყლისა და ოკვინორეს შორის. ზღვისაგან გამოყოფილია სანაპირო დიუნური ზოლით. უბანი მდებარეობს ზღვის დონიდან 2,5 მეტრ სიმაღლეზე, ჭაობის ფართობი 11,72² კმ-ია.

4. ფიჩორის ქვიშიანი ჭაობი მდებარეობს გალის რაიონის სამხრეთ ნაწილში, სოფ. ფიჩორში. ჭაობის ფართობი 13,2 კმ², სიღრმე ზოგან 2-2,5 მეტრს აღწევს.

5. ჭაობის დიდი ფრაგმენტები გვხვდება ბიჭვინთის მიდამოებში, ქ. სოხუმის დასავლეთით. ბოლო ხანს მელიორაციული ღონისძიების ჩატარების შედეგად მნიშვნელოვნად შემცირდა დაჭაობებული ფართობი.

აფხაზეთის დაჭაობებული ტერიტორიები მიეკუთვნება იშვიათი და მეტად ძვირფასი ჰიდროეკოსისტემების რიცხვს, რომლის ბადალი ძნელად თუ მოიპოვება.

წყაროები ბუნების მშვენიერებაა. ისინი ყველგანაა აფხაზეთში - მთებშიც და ვაკე-დაბლობებზეც. განა კიდევ რაღა უნდა დაინეროს წყაროზე, ვაჟა-ფშაველას „მთის წყაროს“ შემდეგ. რა წყაროები გნებავთ, აფხაზეთში არ იყოს: აღმავალი თუ დაღმავალი ხეობები; მთის ფერდობები და მთის ძირები; მინდორ-ველები ხომ წარმოუდგენელია წყაროების გარეშე. რა სახელწოდება არა აქვთ აქაურ წყაროებს? ასე, მაგ., მეფის წყარო, დედოფლის წყარო, შინდის წყარო, თხილის წყარო, წყურგილე, ერგუჯარუ და სხვ.

აფხაზეთში ტრადიციულად გრძელდებოდა წყაროებისადმი მზრუნველობა, მათი მოვლა-კეთილმოწყობა. კაცი მთის ბილიკზე რომ გაივლიდა, ნაკადულს სათავესთან ხის ღარს გაუკეთებდა, წყაროდ აქცევდა. ამით, მგზავრთა ლოცვასა და მადლობას იმსახურებდა.

მჭიმშთა - უზენაელიანი კარსტული წყაროა. მისი საშუალო მრავალწლიური ხარჯი 9,12 მ³/წმ-ს, რეჩხი 3,71 მ³/წმ-ს, ცისფერი ტბა 3,5 მ³/წმ-ს, რეპრუა 2.82 მ³/წმ-ს შეადგენს. აფხაზეთი მდიდარია მინერალური წყლებით.

წყალსაცავები. ყველაზე დიდ წყალსაცავად გალის წყალსაცავი ითვლება, რომლის მოცულობა 1093 მლნ. მ³, ფართობი 13,5 კმ²-ია.

აფხაზეთი მდიდარია შიდა წყლებით, რომელთა სამეურნეო გამოყენების სპექტრი მეტად ფართო იყო ყოფა-ცხოვრებაში, სახალხო მეურნეობაში, მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობასა თუ ტრანსპორტში. მთის მდინარეების ცივი და კამკამა წყალი გამოყენებულია სასმელად. მდინარეებზე ბინადრობს წყლის ცხოველი, ფრინველი. მდინარეები წარმოადგენენ აგრეთვე ჰიდროენერგიისთვის მძლავრ წყაროს. ჰიდროენერგიის დიდი მარაგით ხასიათდება კოდორის, ჩხალთის, საკენის, ენგურის, ბზიფის, გეგას, კელასურის აუზები. რაც შეეხება ტბებსა და წყალსაცავებს, ისინი მოსახლეობის მასობრივი დასვენებისა და აგრეთვე თევზის მეურნეობისა თუ წყალმომარაგების რეალურ ობიექტად გვევლინება. ერთგვარი წყალმარეგულირებელ როლს ასრულებენ მყინვარებიც. ისინი წყლის ერთგვარ „აკუმულატორს“ წარმოადგენენ და თოვლის ინტენსიური დნობისას ჩამონადენის რეგულირების ერთ-ერთ საშუალებად ითვლებიან.

მეოთხეული პერიოდი დედამიწის ისტორიაში აცივების გამო ცნობილია დიდი გამყინვარებით. მან მოიცვა კავკასია და კერძოდ, აფხაზეთი. ყინულით დაიფარა არა მარტო აფხაზეთის კავკასიონი, არამედ სამხრეთით მდებარე მაღალი ქედებიც, მთები და ღრმა ხეობები. მეოთხეული გამყინვარების კვალი თვალნათლივ ჩანს გაგრის, ბზიფის, ჩედიმის, კოდორის, ანუ ფანავის ქედებზე, სადაც კარგადაა შემორჩენილი ძველმყინვარული ცირკები და კარები. მდინარეთა სათავეები ჩვეულებრივ იწყებიან მყინვარული ცირკებიდან და კარებიდან. ბზიფის ქედზე, მაგალითად, გამყინვარების ქვედა ზღვარი არ სცილდება 1700-2170 მეტრს.

გამყინვარების კვალი კარგად ჩანს ჩედიმის ქედის ჩრდილოეთ ფერდობზე, რომლის ძირში მიედინება მდ. ბზიფი. შენაკადებისა და თავად მდინარის ხეობაში 7 მყინვარია. ბზიფის სათავედან მდ. ფსიშის შესართავამდე ხეობას 1250 მ სიმაღლემდე აქვს ტროგული ხასიათი (ცხრ. №8).

ძველი გამყინვარების კვალი კარგადაა გამოხატული მდინარე ბზიფის მარჯვენა შენაკადების ხეობებში, აქ დაცულია მრავალრიცხოვანი საფეხურებრივი ცირკები, კარსტული ტბები, „ვერძის შუბები“ და მყინვარული რელიეფის სხვ. ფორმები. დადგენილია, რომ თოვლის ხაზი მეოთხეულ პერიოდში უნდა ყოფილიყო ზღ. დონიდან 2000-2100 მ დიაპაზონში ანუ. 700 მეტრით დაბლა. ჩედიმის ქედის სამხრეთით გამყინვარების კვალი გამოხატულია მდინარეების აღმოსავლეთი გუმისთისა და კელასურის სათავესთან.

ჩხალთის ქედის მაღალ ნაწილის მიდამოებში გვხვდება ძველი გლაციალური ფორმები, კარგად გამოხატული კარებისა და ცირკების სახით, რომლებიც ხშირად ავსებულია წყლით. აქვეა მრავალრიცხოვანი მცირე ტბებიც.

ჩხალთის ქედის ჩრდილოეთ ნაწილში, მდინარეების ამტყელი-სადა ჩხალთის მარჯვენა შენაკადები, თანამედროვე კარული მყინვარებით იკვებება. ჩხალთის ხეობის მყინვარი ეშვება მდინარეების ადაგესა და მარუხის შესართავამდე. მდინარე ჯამპალისა და ამტყელის ხეობაშიც მეტ-ნაკლებად ჩანს გამყინვარების კვალი.

ამჟამად, მთიან აფხაზეთში თოვლის ხაზის სიმაღლე მერყეობს: დასავლეთით ზღ. დონიდან 2700 მ-დან, აღმოსავლეთით 2800-2900 მ-მდე. დასავლეთით ქედების სიმაღლე არ აღემატება 3000-4000 მ. მდ. კოდორის სათავესთან კი მაქსიმალური სიმაღლე 3500-4000 მ-ს აღწევს. რელიეფისა და კლიმატის ამ თავისებურებების გამო მყინვარების რაოდენობა და გამყინვარების ფართობი სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ თანდათანობით იზრდება. მყინვარების უმეტესი ნაწილი თავმოყრილია მდ. კოდორის აუზის ზემო დინებაში. სავარაუდოა, რომ მთიან აფხაზეთში მყინვარების ფართობი უდრის 77 კმ², რაც კავკასიონის სამხრეთი ფერდობის გამყინვარების ფართობის 4% შეადგენს.

აფხაზეთის მთებზე გვხვდება დაკიდული, ხეობისა და კარული მყინვარები. აქ, 131 მყინვარიდან მხოლოდ რამდენიმეს სიგრძეა ორ კილომეტრზე მეტი. მდ. ბზიფის მარჯვენა შენაკადებთან უმეტესწილად გვხვდება 1,72 კმ² ფართობის მყინვარი. მწვერვალ ფსიშის (სიმაღლე 3498 მ) სამხრეთით მდებარე ყველაზე დიდი მყინვარის ფართობია 0,59 კმ², ხოლო სიგრძე 2 კმ. მდ. კოდორის აუზი ცნობილია ძველი გამყინვარების ნაშთებით, აგრეთვე თანამედროვე მყინვარების სიდიდითა და სიმძლავრითაც. მორფოლოგიური თავისებურებისა და გამყინვარების ინტენსიურობის მიხედვით კოდორის ზემო დინების აუზი ორ ნაწილად იყოფა:

1. ჩხალთის აუზის მყინვარული მხარე;
2. საკუთრივ კოდორის აუზის მყინვარული მხარე.

მდინარე საკენის ორივე მხარეს ეშვება 18 მყინვარი, რომელთა ფართობია 13,64 კმ². მათ შორის, მხოლოდ ერთია ხეობის ტიპის მყინვარი, სხვა დანარჩენი კარულია.

აფხაზეთში შემდეგი მორფოლოგიური ტიპის მყინვარები გვხვდება: ფერდობის, ვიწრო, კარული, თოვლზვავის, ფირნული, ტაფობის, დაკიდული, ცირკის, ხეობისა და სხვ.

ფერდობის ტიპის მყინვარები, ძირითადად თოვლის ხაზის მახლობლად, ვერტიკალური კლდეების ძირში მდებარეობს და ჩამოყრილი თოვლით საზრდოობს.

ვიწრო ტიპის მყინვარები კლდეებს შორის ნაპრალებში მდე-

ბარეობს და კლდეებიდან ჩამოყრილი თოვლით საზრდოობს.

ყველაზე მეტად გავრცელებულია კარული მყინვარები და ისინი გვხვდება თითქმის ყველა ქედზე.

მოსწორებულ ზედაპირზე განლაგებული მყინვარები თითქმის ჰორიზონტალურ მდგომარეობაში იმყოფებიან.

თოვლ-ზვავის მყინვარები მდებარეობენ თოვლის ხაზის ქვემოთ და იკავენ ფერდობებს.

ფირნული მყინვარები გავრცელებულია ვრცელ ცირკებში და თითქმის მთლიანად თოვლითაა დაფარული.

ტაფობის მყინვარი მდებარეობს მდ. ყლიჩის სათავეში, ქლუხორის გადასასვლელთან. ეს მყინვარი შედარებით მცირეები სიმძლავრისაა და მისი ზედაპირის უმეტესი ნაწილი თოვლითაა დაფარული.

დაკიდულ მყინვარებს დამრეცი მყინვარული ენები აქვს.

ცირკულ ტიპის მყინვარებს ახასიათებს მკვეთრი დიფერენცია-ცია, ხოლო მყინვარული ენის სიგრძეზე ნაპრალებია. თხემებზე აღინიშნება გადაკიდებული მყინვარებიც: მყინვარი მდ. ყლიჩის სათავეში გადაკიდებულია კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფზე.

აფხაზეთში ცნობილია ხუტიას მყინვარი, რომელიც მდებარეობს ხუტიას მთების დასავლეთ ფერდობზე ზღ. დონიდან 3200 მ სიმაღლეზე. ფირნიდან წამოსული ყინულის მასების მძლავრი ნაკადი 2850 მეტრამდე აღწევს.

ჭაფარის მყინვარი მდებარეობს ხუტიას ქედის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ფერდობზე. მისი ფირნი 3000 მ სიმაღლეზე მდებარეობს, რომლის ქვემოთ მყინვარის ენა ეშვება 2600 მეტრზე.

ყლიჩის მყინვარი მდებარეობს კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ ფერდობზე, მდ. ყლიჩის აუზში. აქვს სამკუთხედის ფორმა. 3200 მეტრის ქვემოთ იწყება ფირნიდან მყინვარის მოძრაობა ცალკეული ბლოკების სახით. ყლიჩის მყინვარის ბოლო ნაწილი მორენებითაა დაფარული.

ნაჰარის მყინვარი მდებარეობს ყლიჩის მთების დასავლეთ ფერდობზე. მყინვარის ფირნი ქედის თხემამდე აღწევს და მეტნაკლებად ჰორიზონტალურ მდგომარეობაში იმყოფება.

ხეობის ტიპის მყინვარი მდებარეობს ყლიჩის ქედის აღმოსავლეთ ფერდობზე. ის ციცაბოდაა დახრილი და ძლიერ დანაპრალებულია, მისი სიგრძე 500 მ უდრის.

ღვალვას ქედის დასავლეთ ფერდობზე მდებარეობს ღვალვის მყინვარი; მისი ფირნი ჩრდილოეთ ნაწილში 3100 მ სიმაღლეზეა, სამხრეთით კი გავრცელების სიმაღლე დაბალია. ამავე ქედზე, მდ. გვანდრას სათავეში, წარმოდგენილია ხეობის ტიპის გვანდრას მყინვარი, რომლის სიგრძეც 1220 მ აღწევს.

შავი ზღვა

ზოგადი ცნობები

მდებარეობს ჩ. გ. $40^{\circ}55' 46^{\circ}32'$ და ა. გ. $27^{\circ} 27' - 41^{\circ}42'$

საშუალო სიღრმე – 1300 მ

მაქსიმალური სიღრმე – 2245 მ

ზედაპირის ფართობი – 422 000 კმ²

მაქსიმალური სიგრძე (პარალელზე) – 1150 კმ²

მინიმალური სიგანე (მერიდიანზე) – 580 კმ

მინიმალური სიგანე (ყირიმიდან თურქეთამდე) – 265 კმ.

წყლის მოცულობა – 555 000 კმ³

წყლის მასა – 550 ტრილიონი ტონა

კონტინენტური კალთის დაქანება – საშუალოდ 8° , ზოგან – 20°

წყლის საშუალო წლიური ტემპერატურა $+8,8^{\circ}$ (საქართველოს სანაპიროსთან ზაფხულში $+24^{\circ}+26^{\circ}$, ზამთარში $+9^{\circ}+11^{\circ}$).

მარილიანობა (ცენტრში) – 17-18‰ (მდინარეთა შესართავთან 2-3‰, სანაპირო ხაზის სიგრძე – 3400 კმ (საქართველოში 315 კმ ანუ საერთო სიგრძის 9%). შავი ზღვა აფხაზეთს აკრავს 204 კილომეტრზე.

ანტიკურ ხანაში თანამედროვე შავი ზღვის სამხრეთით არსებობდა პონტოს აქსეინოს-ის ქვეყანა, საიდანაც ზღვამ მიიღო სახელწოდება „პონტო“.

ძველი წელთაღრიცხვით VI-V საუკუნეებში შავ ზღვას პონტოს აქსეინოს (არასტუმართმოყვარე) ზღვას უწოდებდნენ, რო-

მელიც ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისში – პონტოს ევქსინოს-ით (სტუმართმოყვარე ზღვა) შეიცვალა. IX-X საუკუნეებიდან თურქები ამ ზღვას ყარადენიზს უწოდებდნენ, რაც შავ ზღვას ნიშნავს.

შავი ზღვის შელფი 110-160 მეტრ სიღრმემდეა განვითარებული. მისი სიგანე ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს პირდაპირ 200 კმ აღემატება, დანარჩენ უბნებზე 2-15 კმ საზღვრებში ცვალებადობს. კონტინენტური კალთა საშუალოდ 2 კმ სიღრმემდე ვრცელდება და მისი ზედაპირი ზოგან ინტენსიურადაა დანაწევრებული წყალქვეშა კანიონებით.

შავი ზღვა ბოსფორის სრუტით უკავშირდება მარმარილოს ზღვას, დარდანელის სრუტით – ხმელთაშუა ზღვასა და გიბრალტარის სრუტით – ატლანტის ოკეანეს.

შავი ზღვის სანაპირო ხაზი სუსტი დანაწევრებისაა. აფხაზეთის სანაპიროზე აღსანიშნავია მცირე ზომის ყურეები: გუდაუთის, სოხუმის, სკურჩის, ბიჭვინთისა და კინდლის ყურეები, ბიჭვინთის, სოხუმისა და კოდორის კონცხები. შავი ზღვის სანაპირო აფხაზეთის ფარგლებში მუდმივ ცვალებადობაშია.

რთულია შავი ზღვის გეოლოგიური წარსული. მეოთხეული პერიოდის საზღვარზე არსებობდა ჩაუდური აუზი, რომელიც შეცვალა ძველმა ევქსინურმა აუზმა. მისი საზღვრები დაახლოებით ისეთივე იყო, როგორც თანამედროვე. კასპიის ზღვასთან შავ ზღვას კავშირი ჰქონდა კუმამანიჩის გავლით. თავისი არსებობის ბოლო ხანებში ძველმა ევქსინურმა აუზმა მნიშვნელოვანი განმტკნარება განიცადა.

შავი ზღვის ისტორიის შემდგომი კარანგატული ფაზა აღინიშნება, ხმელთაშუა ზღვის ფაუნის შემოჭრით დარდანელის სრუტის საშუალებით. ამ დროს მატულობს წყლის მარილიანობა. წყალიც უფრო თბილი იყო.

შავი ზღვის ისტორიაში ხმელთაშუა ზღვის ფაზა შეიცვალა კასპიური ფაზით, ანუ ახალი ევქსინური ფაზით. კარანგატული ეპოქის დასასრულს მოხდა სანაპიროს მნიშვნელოვანი აწევა და აუზის ხელახალი გამოცალკევება. ახალევქსინური აუზის ფართობი ნაკლები იყო კარანგატულსა და თანამედროვე შავი ზღვის ფართობზე. ახ-

ალექსინურ ეპოქაში იწყება ახალი ტრანსგრესია – ზღვის შემოჭრა ხმელეთზე, რასაც მოჰყვა გამტკნარება.

მეოთხეულ პერიოდში ტერასების სახით გვხვდება ქვედა, შუა, ზედა და თანამედროვე ზღვიური ნალექები.

აფხაზეთის ფარგლებში შავი ზღვის სანაპიროზე აღინიშნება უბნები, სადაც ხმელეთი ინეცს ზღვისკენ, ზოგან კი, პირიქით, ზღვა ფარავს ხმელეთს.

ვახუშტი ბაგრატიონი გვიდასტურებს, რომ ანაკოფიასთან (დღევანდელი ახალი ათონი) ზღვაში ჩაძირული ძველი ნაგებობანი – ქვის სვეტები მოჩანსო. უკანასკნელ ათეულ წლებში სოფელ გუდავასთან (გალის რაიონი) ზღვამ სანაპირო ტყე დაფარა.

ქალაქ სოხუმის მიდამოებში აღინიშნება ხუთი ზღვიური ტერასი: I – იაშთხვის, II – ექსპერიმენტული მედიცინის ინსტიტუტის, III – ქალაქის პირველი საავადმყოფოს, IV – ტერასა, სადაც ამჟამად ქალაქია გაშენებული და V – სადაც ამჟამად ზღვის პლაჟია. ქ. სოხუმში ხმელეთის დაძირვის დამადასტურებელია დაახლოებით 2 000 წლის წინათ ჩაძირული ქალაქი დიოსკურია.

შ. ყიფიანი ახალი ათონის მიდამოებში გამოყოფს შვიდ ტერასას:

I. ძველი შავი ზღვის (თანამედროვე) სიმაღლე 2-4 მეტრი.

II. ახალექსინური (ზედა მეოთხეული) სიმაღლე 8-10 მეტრი.

III. უზუნლარ-კარანგატული (შუა მეოთხეული) სიმაღლე 40-50 მეტრი.

IV. ძველექსინური (ქვედა მეოთხეული) სიმაღლე 70 მეტრი.

V. ჩაუდური (ქვედა პლეისტოცენი) სიმაღლე 120 მეტრი.

VI. კიმერიული ან კუიალნიკური (ზედა პლიოცენი) სიმაღლე 210-220 მეტრი.

შავ ზღვაზე ექსტრემალური შტორმები დაფიქსირებული იყო ბიჭვინთის სანაპიროზე 60-იანი წლების ბოლოს, გაგრამი – 1975 წლის იანვარში, როცა ტალღების მაქსიმალური სიმაღლე 8 მეტრს აღწევდა.

ცნობილია, რომ შავი ზღვის მხოლოდ ზედაპირული (150-160 მეტრი) ფენა შეიცავს ჟანგბადს. ამ ფენაში თავმოყრილია აუზის ბიომასის 90%. ქვედა ფენის დანარჩენი ნაწილი გოგირდნყალბადით

(H₂S) არის მონამლული. არსებობს გოგირდწყალბადის წარმოშობის თეორია, რომლის მიხედვით ნაერთი შემოდინებულია (შემოსულია) მინის ქერქის ღრმა ნაპრალებიდან; მეორე მოსაზრებით, იგი გოგირდშემცველი ორგანული წარმონაქმნის ლპობასთან არის დაკავშირებული.

შავი ზღვის ფლორა წარმოდგენილია მცენარეთა შემდეგი ტიპებით: ბაქტერიები, ლურჯ-მწვანე წყალმცენარეები, ქრიზოფიტული წყალმცენარეები, პიროფიტები, ევგლენური წყალმცენარეები, მწვანე, მურა და წითელი წყალმცენარეები, სოკოები, ლიქენები, ფარულთესლიანები. სიღრმესთან ერთად მცირდება წყალმცენარეთა რაოდენობა და 7-8 მეტრზე ისინი პრაქტიკულად ქრებიან. წყალმცენარეებს მეტი სიმჭიდროვე აქვთ 2-3 მეტრის სიღრმეზე.

შავი ზღვის ღრმულის ჩასახვა პალეოგენის დასასრულთანაა დაკავშირებული. შავი ზღვის ღრმულმა თანამედროვე მოხაზულობა შუა მიოცენში მიიღო, შემდგომ, უკვე პლიოცენიდან შავი ზღვის ღრმულმა დაიწყო რა გაფართოება ჩრდილოეთისა და სამხრეთისაკენ, თანდათანობით მიიღო თანამედროვე სახე. კავკასიონისა და ამიერკავკასიის პლიოცენურმა აღზევებამ გამოიწვია ჩაკეტილი აუზის წარმოშობა.

მეოტისსა და პონტურში მოხდა მცირე ტრანსგრესია, მაგრამ, ამასთანავე, შენარჩუნებულ იქნა რეგრესიის ტენდენცია და შუა პონტურში ერთმანეთს გამოეყო შავი და კასპიის ზღვები.

კიმერიულში ტბა-ზღვას ეკავა მთლიანად შავი ზღვის ღრმული და ხასიათდებოდა სუსტი მარილიანობით, კუიალნიკურ და გურიულ ხანაში უმნიშვნელოდ მცირდებოდა. აღჩაგილურში აღმოსავლეთით ზღვამ თითქმის თბილისამდე მიაღწია და კვლავ აღდგა (თუმცა სუსტი) კავშირი კასპიის ზღვასთან – კუმა-მანიჩით.

პლეისტოცენში შავი ზღვის ღრმული წარმოადგენს იზოლირებულ, ნახევრად გამტკნარებულ ტბა-ზღვას.

გვიან პლიოცენში შავი ზღვა განიცდის ძლიერ რეგრესიას.

პოლოცენში შავ ზღვაში კვლავ იჭრება წყალი ხმელთაშუა ზღვიდან. წყალთან ერთად შემოდის მისი ბინადარი ორგანიზმებიც. ეს მოხდა 6-7 ათასი წლის წინათ.

შავი ზღვა მდიდარია ცხოველთა სამყაროთი. აფხაზეთის ზღვის ტერიტორიის ზედა თბილი ფენა შეიცავს ჟანგბადს, ამიტომაც მდიდარია თევზით, კიბოსნაირებით, ჭიებით, მოლუსკებითა და სხვ. შავი ზღვის ფაუნა ძირითადად ხმელთაშუა ზღვიდან არის შემოსული. მათგან 150 სახეობა რელიქტურია, 240 – ენდემური.

თევზებიდან გვხვდება ორაგული, ზუთხი, თართი, კეფალი, სტავრიდა, სარდინი, ქაშაყი, კამბალა და სხვ. გაბინძურების გამო შავ ზღვაში შემცირდა თევზის სახეობათა რაოდენობა. შავი ზღვა ღარიბია მინერალური რესურსებით. პლაჟის ზონაშია რკინის მადანი – მაგნეტიტი. შავი ზღვის ფსკერზე მიუთითებენ ნავთობისა და გაზის საბადოების პერსპექტიულობაზე. მათ შორის აღსანიშნავია გუდაუთის, თავთხელის, ოჩამჩირის, სოხუმის შელფური ზონა. ზედაპირიდან სიღრმისაკენ მარილიანობა იზრდება.

ოდითგანვე შავ ზღვას ჰქონდა სატრანსპორტო მნიშვნელობა. შავი ზღვიდან ხდებოდა მგზავრთა გადაყვანა, ტვირთის გადაზიდვა, საომარი მოქმედებანი. ამჟამად სოხუმი საზღვაო ტრანსპორტის ცენტრია. ნავმისადგომებია: გაგრა, გუდაუთა, ახალი ათონი, ოჩამჩირე.

როგორც თბილ ზღვას, შავ ზღვას დიდი ტურისტულ-სარეკრეაციო მნიშვნელობა ქონდა. აფხაზეთში ზღვისპირა საერთაშორისო მნიშვნელობის კურორტები იყო გაგრა, ბიჭვინთა, ახალი ათონი, სოხუმი, ადგილობრივი მნიშვნელობის იყო: მიუსერა, ლესელიძე, განთიადი, აგუძერა, გულრიფში, გუდაუთა.

უკანასკნელ წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა შავი ზღვის წყლის დაბინძურების ხარისხი. შავ ზღვას აბინძურებს, სანაპირო ზოლში მდებარე სამრეწველო ობიექტები, ქარხნები, სოფლის მეურნეობაში გამოყენებული ქიმიკატები, ფეკალური წყლები. XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან შავ ზღვაში გაჩნდა მეღუზეების სახეობა ე. წ. „სავარცხელა“, რომელსაც შავი ზღვის „შავ ჭირს“ უწოდებენ.

1972 წელს ქ. სტოკჰოლმში შავი ზღვისპირა ქვეყნების წარმომადგენლებმა შექმნეს პროექტი – „შავი ზღვის დაცვის კონვენცია“. 1992 წელს ქ. ბუქარესტში ხელი მოეწერა კონვენციას „შავი ზღვის დაბინძურებისაგან დაცვის შესახებ“. 1993 წელს ქ. სტამბულში შეიქმნა სამწლიანი „შავი ზღვის გარემოს დაცვის პროგრამა“.

ნიადაგი დედამიწის ქერქის ზედა ფხვიერი ნაწილია, რომელიც ნიადაგწარმოქმნელი ამგები ქანების, კლიმატის, მცენარეულობის, ცხოველთა სამყაროსა და რელიეფის ურთიერთმოქმედებით წარმოიქმნება.

ნიადაგის უმთავრესი თვისება მისი ნაყოფიერებაა. ნიადაგის ზედა ფენა გამოირჩევა ორგანული ნივთიერების – ჰუმუსის შემცველობით. ამ ფენის ქვეშ გვაქვს გამოფიტვის ქერქი, ლებიანი და სხვ. პორიზონტები.

აფხაზეთში მეტად მრავალგვარია ნიადაგწარმოქმნელი ფაქტორები, ამიტომ მრავალფეროვანია ნიადაგიც. ნიადაგის მრავალფეროვნება განსაკუთრებით შეიმჩნევა რელიეფის სიმაღლის ცვლასთან დაკავშირებით.

ზღვისპირა დაბლობ ზონაში გავრცელებულია ტენიანი სუბტროპიკული ნიადაგი – ჭაობიან-ტორფიანი და ლამიანი ნიადაგი. ისინი იწყება გალის რაიონის ზღვისპირა დაბლობთან და გრძელდება ლალიძგის, კოდორის, გუმისთის, ბზიფის ქვემო წელში.

ყველაზე დაბალი ზღვისპირა ნაწილი უკავია ჭაობიან-ტორფიან ნიადაგს. ტორფის სისქე ერთ მეტრს არ აღემატება. ჭაობიან-ტორფიან ნიადაგებს ახასიათებს ჭარბი ტენიანობა (დიდი ტენიტევადობა). ტორფიანი ნიადაგი წარმოიქმნება წყალსატევების მცენარეებით დაფარვის შედეგად, ჭაობის ტორფიან ნიადაგთან ერთად მათ პერიფერიებზე გვხვდება ჭაობის ლამიანი ნიადაგიც.

ზღვისპირა ზოლში ლამიან ნიადაგს ახასიათებს თიხიანი და მძიმე თიხიანი მექანიკური შედგენილობა. ჰუმუსიან ფენას აქვს მუქი, მოშავო ფერი, 15-20 სმ. სისქე და დიდი რაოდენობით შეიცავს მცენარეულ ნარჩენებს (ჰუმუსის რაოდენობა ამ ფენაში მაღალია). ჭაობიანი ნიადაგის ათვისება შესაძლებელია მელიორაციული ღონისძიებების ჩატარების შემდეგ.

აფხაზეთის დაბლობის ამაღლებულ ნაწილში ჭაობიან ნიადაგს ნაკლები ფართობი უჭირავს, აქ უფრო მეტად ეწერ-ლებიანი ნიადაგია.

ჭაობის ლებიანი ნიადაგი ფართოდ გავრცელებულია გალის რაიონის ზღვისპირა ნაწილში.

ენერ-ლებიანი ნიადაგი გვხვდება გალის რაიონის დაბლობზე. ასეთი ნიადაგები ცალკეული მასივების სახით წარმოდგენილია აფხაზეთის დაბლობის შემადგენელ ნაწილისაკენ გარდამავალ ზოლში. ენერ და ლებიან ნიადაგს ახასიათებს შუა და ქვედაფენაში დაჭაობება, მძიმე მექანიკური შემადგენლობა და ძალზე სუსტი ნყალგამტარობა. ზედა ფენაში ლებიანი ნიადაგები გაენერების მკაფიო ნიშნებს ატარებს.

ენერი ნიადაგი ცნობილია სუბტროპიკული ენერი ნიადაგის საბუნოოდებით და გამოირჩევა ზოგიერთი თავისებური ნიშან-თვისებით: რკინისა და ალუმინის ჟანგის შედარებით დიდი შემცველობა და მასთან დაკავშირებით (ქვედა ფენაში) ხშირად გამოკვეთილი „მელიჭვილის“ ფენის არსებობით.

ენერ-ლებიანი ნიადაგი უფრო ხელსაყრელი აგროსამრეწველო მაჩვენებლებით ხასიათდება, ვიდრე ჭაობის ლამიანი ნიადაგი. ენერ-ლემიანი ნიადაგი გამოყენებულია ჩაის პლანტაციისათვის გალის, ოჩამჩირისა და სხვა რაიონებში.

შემადგენელ ნაწილში გავრცელებულია ენერის ტიპის ნიადაგები. მათ უკავია მდინარეების – ბზიფის, გუმისთის, კოდორისა და სხვათა ტერასები. შეიძლება ცალკე გამოიყოს:

- ა) ლესელიძე-ბიჭვინთის ენერი და ალუვიური ნიადაგები;
- ბ) გუდაუთის სუსტ-ენერი და ნეშომპალა-კარბონატული ნიადაგები;
- გ) დრანდა-აძიუბუის ენერი და ალუვიური ნიადაგების ქვერაიონი;
- დ) გალის დაბლობის აღმოსავლეთნაწილის ენერი, ენერ-ლებიანი და ალუვიური ნიადაგები.

მდ. ბზიფის ორივე მხარის ძველ ტერასებზე გვაქვს ენერი, ხოლო ახალ ტერასებზე – ალუვიური ნიადაგია. მდ. ჰიფსტას მარცხენა მხარეზე, სოფლების დურიშფის, ლიხნის, ბომბორისა და ქ. გუდაუთის მიდამოებ, ვაკის შუა ნაწილი სუსტი ენერი ნიადაგით, დასავლეთი ნაწილი - ნეშომპალა-კარბონატული ნიადაგითაა წარმოდგენილი.

მდ. ლალიძგის ქვემო დინების, გალის რაიონის დასავლეთ ნაწილში ვაკე-შემალელებულ ზონაში ძირითადად ეწერ-ლებიანი ნიადაგია. აღმოსავლეთ ნაწილში ჭარბობს ალუვიური და დაჭაობებული ნიადაგი.

ბზიფის, გუმისთის, კოდორისა და სხვა მდინარეების ახალ ტერ-ასებზე – სანაპირო დაბლობზე გავრცელებულია ალუვიური ნიადა-გი. ალუვიური ნიადაგი მაღალნაყოფიერებით ხასიათდება.

აფხაზეთის გორაკ-ბორცვიან ზოლში ყვითელმიწა ნიადაგია. ქი-მიური შემადგენლობისა და ფიზიკურ-ქიმიური თვისებების მხრივ ამ ნიადაგს გარდამავალი ადგილი უკავია წითელმიწა და ტყის ყომ-რალ ნიადაგებს შორის. ყვითელმიწა ნიადაგი ცნობილია აფხაზეთის ყველა რაიონში. იგივე შეიძლება ითქვას წითელმიწაზე, რომელიც მეტწილად გავრცელებულია მდ. ენგურსა და მდ. ფსოუს შორის.

წითელმიწა ნიადაგი ხასიათდება რკინის ჟანგეულების მაღალი შემცველობით და მაღალნაყოფიერია. გავრცელებულია გორაკ-ბორცვიან რაიონებში, ზღ. დონიდან 500 მ სიმაღლემდე. ყვითელი და წითელმიწა ნიადაგები გამოყენებულია ჩაის, ციტრუსების, თამ-ბაქოს, ხეხილისა და სხვ. სუბტროპიკული კულტურებისთვის.

ნეშომპალა კარბონატული ნიადაგები – კირქვებთან, დოლო-მიტებთან, მერგელებთანაა დაკავშირებული. ეს ქანები კი აფხა-ზეთში ფართოდაა გავრცელებული ენგურისპირა (სათანჯოს მთი-დან მდ. ფსოუს მარცხენა ფერდობამდე). მდ. ფსოუსა და ბზიფს შორის ეს ნიადაგები მცირე სისქისაა.

1900-2000 მ სიმაღლემდე გვხვდება ტყის ყომრალი ნიადაგები. ტყის ყომრალი ნიადაგის მაღლა გაენრებული ყომრალი ნიადაგია. ეს ნიადაგი ტყის მასივებითაა დაფარული.

მთა-მდელოს ნიადაგს აფხაზეთში უჭირავს ალპური და სუბ-ალპური ზონა. ზღ. დონიდან 1800-2000 -დან 2300-3000 -მდე სი-მაღლეზე გავრცელებულია მთა-მდელოს კორდიანი ნიადაგი. უფრო დაბლა მთა-მდელოთა გაენრებული ნიადაგი, რომელსაც ნაკლები კორდიანობა ახასიათებს. ალპური ქვეზონის ზედა ნაწილში გვხვდე-ბა მდელოს კორდიან-ტორფიანი ნიადაგი. მთა-მდელოთა ნიადაგი სამხრეთით ვიწრო ზოლად მიჰყვება კავკასიონის ქედს.

ამგვარად, ამგები ქანების შემადგენლობის, რელიეფის სიმაღლის, კლიმატური და სხვა პირობების მიხედვით აფხაზეთში ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ ნიადაგის შემდეგი ტიპებია გავრცელებული:

1. მთა-მდელოს კორდიანი, კორდიან-ტორფიანი და პრიმიტიული ნიადაგები - მდ. კოდორის ჩრდილო-დასავლეთიდან გრძელდება კავკასიონის მთავარ ქედამდე. მათ უფრო დიდი ფართობი უჭირავს გულრიფშისა და სოხუმის რაიონების ჩრდილოეთ ნაწილში, მდ. ბზიფის სამხრეთით - გუდაუთის რაიონში, გაგრის ზონის ჩრდილო-დასავლეთით;

2. ყომრალი ნიადაგები მდ. ენგურის მარჯვენა სანაპიროდან უწყვეტ ზოლად მიემართება რინის ტბის მიდამოებამდე. ამ ნიადაგებში, მდ. კოდორის სამხრეთით, გულრიფშა და სოხუმის რაიონების ჩრდილოეთით იზოლირებულად (კუნძულებით) გვხვდება მთა-მდელოს კორდიანი, კორდიან-ტორფიანი პრიმიტიული ნიადაგებიც;

3. სხვადასხვა ქანებზე განვითარებული კორდიან-კარბონატული ნიადაგი ენგურსა და ფსოუს შორის უწყვეტლივ ვრცელდება, ხოლო გაგრასთან - ზღვის სანაპირომდე;

4. წითელმიწა და ყვითელმიწა ნიადაგები - ვრცელდება მდ. ენგურიდან ქ. სოხუმამდე. ასეთი ნიადაგების გავრცელება დასტურდება მდ. გუმისთის მარჯვენა მხარეზე ქვემო და ზემო ეშერაში, სოფ. ანუხვიდან მდ. ბზიფის მარჯვენა მხარეზე სოფ. კოლხიდან. ცნობილია აგრეთვე მცირე ფართობზე, გაგრის დასავლეთ ნაწილში, მდინარე ფსოუმდე;

5. ენერი და ენერ-ლებიანი ნიადაგები ვრცელდება ენგურის მარჯვენა სანაპიროდან ოჩამჩირის რაიონის სოფ. აძიუბჟამდე;

6. ჭაობიანი ნიადაგები ვრცელდება გალის რაიონის ზღვისპირეთის (სოფლები: ფიჩორა, გაგიდა), ქ. ოჩამჩირის დასავლეთითა და ქ. სოხუმის დასავლეთ ნაწილშიც არის წარმოდგენილი;

7. ალუვიურ-კარბონატული და უკარბონატო ნიადაგები წარმოდგენილია მდ. ენგურის მარჯვენა მხარეზე სოფ. გუდავიდან ოჩამჩირემდე (ზღვისპირად). მდ. კოდორის ქვემო დინებაში - მდინარის ორივე მხარეზე, ქ. სოხუმის დასავლეთით, მდ. გუმისთის

მარჯვენა მხარეზე, ასევე ზღვისპირად ეშერიდან სოფ. კოლხიდამდე და გაგრიდან ფსოუმდე.

მცენარეულობა

მრავალფეროვანია აფხაზეთის მცენარეულობა. ამ მრავალფეროვნებას განსაზღვრავს ფიზიკურ-გეოგრაფიული თავისებურებანი, მცენარეულობის ტიპების სივრცეობრივი განაწილების კანონზომიერება, ვერტიკალური ზონალურობა, ოროგრაფიული პირობები, მთების განლაგება და სიმაღლე. რელიეფის გავლენა ვლინდება კლიმატისა და ნიადაგის ცვლილებებში, გადამწყვეტია აგრეთვე ჩრდილოეთით კავკასიონის ქედის დამცველი ბარიერი და სამხრეთით თბილი შავი ზღვის სიახლოვე.

მცენარეულობაზე მოქმედებს ნიადაგნარმომქმნელი ქანების ხასიათიც. ასე, მაგალითად, კირქვიან სუბსტრაქტზე (წარმოქმნილ ნეშომპალა „კარბონატულ ნიადაგზე იზრდება ე. წ. „კირქვის ფლორა“. წყლის გარეშე მცენარე ვერ ცოცხლობს. წყალი განსაზღვრავს ჭაობის მცენარეულობის თავისებურ ხასიათსაც და იერსაც. მცენარეთა გავრცელებაში მთავარი მაინც კლიმატური ფაქტორია. ქვემოთ დავინახავთ, კლიმატურ პირობების შეცვლასთან ერთად თუ როგორ შეიცვალა ტროპიკული ფლორა ზომიერი ტემპერატურის მოყვარული მცენარეებით, თუ როგორი ცვლილება მოახდინა მცენარეულ სამყაროზე მეოთხეულმა გამყინვარებამ და ცივმა კლიმატმა.

აფხაზეთის ტერიტორია სიმცირის მიუხედავად, ხასიათდება ფლორის დიდი მრავალფეროვნებით და მცენარეთა 200 ნაირსახეობას მოიცავს. აქედან 150 სახეობა ხემცენარე და ბუჩქნარია, 110 ენდემური მცენარის სახეობიდან 50 მხოლოდ აფხაზეთში იზრდება, დანარჩენი ბალახოვანი მცენარეებია.

აფხაზეთის ბუნების განვითარებასა და ჩამოყალიბებას მილიონობით წლის ისტორია აქვს. ამ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ქვეყნის ტერიტორიამ მრავალჯერ განიცადა ცვლილება. რელიეფის

განვითარების ისტორიაში მრავალ საგულისხმო გეოლოგიურ მოვლენას ჰქონდა ადგილი. სწორედ ამ და კიდევ მრავალმა სხვა ფაქტორმა ც განაპირობა მცენარეთა საფარის თავისებურება.

პალეოზოურ ერაში აფხაზეთის ტერიტორიაზე სპოროვანი და შიშველთესლიანები მცენარეები იზრდებოდა. ხმელეთზე გავრცელებული იყო შვიტა, გვიმრა, ლიკოპოდიუმი, უტოტო სიგილარიები, ლეპიდოდენდრონები, მაღალი კალამიტები, ნინვიანების ნინაპარი კორდაიტები, ერის დასასრულისთვის აფხაზეთში იმდროინდელ მცენარეთა ნაშთები შემორჩენილი არ არის. ერის ბოლოს გამოჩნდა ნამდვილი ნინვიანები, გინკოები, ციკადინები.

მეზოზოური ერის დასაწყისში უკვე აღარ იყვნენ პალეოზოური ლეპიდოდენდრონები და სიგილარიები. ჭარბობდა საგოსნაირები, პალმები, ნინვიანები, ჭარბად გამოჩნდა პირველი ფარულთესლიანები: მაგნოლიები, დაფნები, ჭადარი და სხვ.

ცარცული პერიოდის ბოლოს უკვე იზრდებოდა მუხა, ნიფელი, ტირიფი და არყის ხე, გამოჩნდა ვაზიც. მეტად გავრცელებული იყო სეკვოია, ურთხელი, სოჭი, გვხვდებოდა კიპაროსი, ღვიის, ფიჭვის, ნაძვის ნინაპრები. გინკოსებრებიდან დარჩა ერთ-ერთი სახეობა, რომელიც უახლოვდება თანამედროვეს.

მეზოზოური ერის დასასრულს მთები და ველები პირველად დაფარა მწვანე ბალახმა.

იურული პერიოდის ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადოში მცენარეთა ანაბეჭდები და გაქვავებული ხის ღეროები მიგვითითებს, რომ ამ დროს აფხაზეთში, ისე როგორც მთელ საქართველოში, იზრდებოდა ტროპიკული მცენარეულობა; საგოსნაირები, სეკვოია, მამონტის ხე, ირმისენა, ტროპიკული გვიმრანაირები, ნელსონია და სხვ.

კაინოზოური ერის მესამეული პერიოდის დასაწყისიდანვე ჭარბობდა ფარულთესლიანები. აქ იზრდებოდა: პალმები, მარაოსებური და ქოქოსისებური ფიკუსები, დაფნები, ტროპიკული მუხა, სეკვოია, ურთხელი და სხვ.

ნეოგენში ტროპიკულ ფლორის გვერდით გვხვდებოდა ზომიერი ჰავის მცენარეთა სახეობებიც.

მეოთხეული პერიოდი ცნობილია აცივებით. ამ დროისათვის მყინ-

ვართ დღიფარა კავკასიონი, აფხაზეთის მაღალი და საშუალო სიმაღლის მთები, საიდანაც მყინვართა ნაკადები მოძრაობდა. შავი ზღვის გამაზომიერებელი გავლენით გამყინვარებას გადაურჩა ზღვისპირა ზონა და კარგად დაცული მთათაშორისი ხეობები. ამ ადგილებში მესამეული პერიოდიდან დღემდე შემორჩა სითბომოყვარულ მცენარეთა მრავალი სახეობა: ბზა, ურთხელი, ბიჭვინთის ფიჭვი და სხვ.

მეოთხეული პერიდის მცენარეები თითქმის არაფრით გამოირჩევა თანამედროვე ფლორისაგან. მაღალმთიანი ტყის მცენარეულობა მაშინდელ აფხაზეთში თითქმის ზღვამდე აღწევდა. ჰავის გათბობის შემდეგ ეს მცენარეები ისევ ჩრდილოეთისაკენ გადაადგილდნენ.

ნეოგენის დასასრულიდან ცნობილია ვაშლი, შინდი, მოცვი, ზღმარტლი, წყავი და სხვ.

აფხაზეთის მცენარეული საფარი მდიდარია უძველესი გეოლოგიური წარსულის გადმონაშთით, ანუ რელიქტური მცენარეებით. მათ შორის, პირველ რიგში, აღსანიშნავია ბიჭვინთის ფიჭვი. ამჟამად მხოლოდ ბიჭვინთის კონცხზე შემორჩა ფიჭვის ტყის კორომი, რომელიც გეოლოგიურ წარსულში – მესამეულ პერიოდში ფართოდ იყო გავრცელებული.

1926 წელს ბიჭვინთაში დაარსდა მსოფლიო მნიშვნელობის ნაკრძალი, მისი ფართობია 165 ჰა, აქედან ფიჭვნარს უკავია 70 ჰა.

ბიჭვინთის ფიჭვი სწორტანიანია, გაშლილვარჯიანი და გრძელწინვიანი, სიმაღლეში იზრდება 25-40 მეტრამდე.

აფხაზეთში უძველესი მცენარეებიდან შემორჩენილია აგრეთვე: ძელქვა, ურთხელი, პონტოს მუხა, არყი, ნაბლი, შქერი, წყავი, თხილი, ბზა და სხვ.

აფხაზეთის ფლორის ჭეშმარიტად უნიკალური ჯიშია ბზა, რომლის საშუალო სიმაღლე 10-12 მეტრია. ამ იშვიათი მცენარის კორომები დაცულია მდინარეების ჟოეკვარას, ბზიფის, გეგას, ლალიძგის, გუმისთის ხეობებში.

აფხაზეთში ბზიანების საერთო ფართობი 5000 ჰა აღწევს. გვხვდება აგრეთვე მხოლოდ აფხაზეთისათვის დამახასიათებელი ენდემური მცენარეები: აფხაზური იორდასალამი, გეგის წყალიკრეფია და სხვ.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, განსაკუთრებით კი XX საუკუნეში, აფხაზეთში ფართოდ ვრცელდება სარეველები – უცხო ქვეყნებიდან შემოტანილი ინტროდუქციული მცენარეები, რომლებიც „თან ახლდნენ“ სასარგებლო მცენარეებს (ლაკარტია, ამბროზია) და სხვ.

გვხვდება აგრეთვე ხმელთაშუა ზღვის ფლორის წარმომადგენლებიც – მაგალითად, მაკვისის ტიპის ბუჩქნარები.

ჰავის მკვეთრმა ვერტიკალურმა და ჰორიზონტალურმა ცვალებადობამ, რელიეფის სირთულემ, ნიადაგსაფარის თავისებურებამ და სხვ. ბუნებრივმა კომპონენტებმა განაპირობა აფხაზეთის მცენარეთა საფარის მრავალფეროვნება.

აფხაზეთის თანამედროვე მცენარეთა საფარში გამოირჩევა ორგვარი დაჯგუფება: ბუნებრივი და კულტურული.

ბუნებრივ მცენარეებს მიეკუთვნება: ნიფელი, რცხილა, იფანი, მუხა, ვერხვი, კედარი, გარეული ხილი; ბუჩქნარები, ბალახოვნები და კულტურული მცენარეები (ციტრუსები: ლიმონი, ფორთოხალი, მანდარინი; ფეიხოა, ლუფა, ხურმა, ჩაი, დაფნა, ტუნგო, ევკალიპტის ხე, ბამბუკი და სხვ), ვენახები, სხვადასხვა ხეხილი (ვაშლი, მსხალი, ატამი, ქლიავი და სხვა), მარცვლოვანები, ეთერზეთოვნები და სხვ.

აფხაზეთის ბუნებრივი პირობები: ჰავა, რელიეფი და სხვა მნიშვნელოვანი კომპონენტების ურთიერთქმედება იწვევს მცენარეთა საფარის მრავალფეროვნებას; ზღვისპირა დაბლობი ზოლის თბილი და ტენიანი ჰავა სიმაღლის მატებასთან ერთად (მაგალითად, მთებში) თანდათანობით იცვლება მკაცრი უხვთოვლიანი ჰავით.

ჰავის მკვეთრი ვერტიკალური – და ჰორიზონტალური – ცვალებადობა ძირითადად განაპირობებს მცენარეთა საფარის თავისებურებას. აქედან გამომდინარე, აფხაზეთში მცენარეთა საფარის ვერტიკალური ზონები წარმოდგენილია შემდეგნაირად:

1. ვაკე-დაბლობების ჭაობის მცენარეულობის ზონა (0-30 მ).
2. მთისწინეთის კოლხური ტყეების ზონა (30-650-700 მ).
3. მთის ტყის ზონა (650-700-1700-2100 მ.).

4. სუბალპური ტანბრეცილი ბუჩქნარებისა და მაღალბალახოვანი მცენარეების ზონა (1800-2200-2400 მ)

5. ალპური მდელოების და ხალიჩების ზონა (2500-3100-3200 მ.).

6. სუბნივალური და ნივალური ზონა (3000-3200 მ.).

1. დაბლობ ზონას უჭირავს ზ. დ. 30 მეტრი სიმაღლე. ტერიტორიის ყველაზე დაბალი, კარგად დანესტიანებული ადგილი, დაფარულია ქაობის მცენარეულობით – ქაობის ტყით: ვერხვით, ლელქაშით, მურყანით, არის ისლიანებიც. მდ. ბზიფის, კელასურის, გუმისთის ქვემოწელში წარმოდგენილია ვერხვნარი, რომელიც გადადის მუხნარ-რცხილნარში და მურყნარში. მდ. ბზიფის დელტაზე გავრცელებულია ბიჭვინთის ფიჭვნარი. შავი ზღვის სანაპიროს ვიწრო ზოლად გაუყვება ზღვისპირა ქვიშნარის მცენარეულობა. ამ ზოლის მცენარეებს შორის ვხვდებით ხმელთაშუა ზღვის მცენარეთა სახეობებს. აქვე გავრცელებულია ზღვისპირა შროშანის დაჯგუფებანი. ზღვიდან უფრო მოშორებით ქვიშნარის მცენარეულობიდან აღინიშნება: ლერწმნიანები, ქაცვის ბუჩქნარები და სხვ.

აფხაზეთის ზღვისპირეთში, კოვალუკის მაღლობზე, გავრცელებულია ხმელთაშუა ზღვის მცენარეულობა – მაკვისის ტიპის ბუჩქნარები. მათგან აღსანიშნავია: მარწყვის ხე, მანანა, როზმარინი, თუთუბო, საკმლის ხე და სხვა.

2. მთისწინეთის კოლხური ტიპის ტყის ზონა (30-650-700 მ). მოიცავს აფხაზეთის მთისწინეთს, ზ. დ. 30-700 მ სიმაღლის მთების ქვემო ნაწილსა და მაღლობებს, სადაც ერთმანეთს ენაცვლება სერები, ქვაბულები, ტერასები და რელიეფის სხვა ფორმები.

ზონაში ჰავა თბილი და ნოტიოა. ჰაერის საშუალო ტემპერატურა 13, 15⁰-ის ფარგლებში მერყეობს, ნალექების წლიური რაოდენობა 1300-2100 მმ-ია, ნიადაგის საფარი წარმოდგენილია წითელმიწა, ყვითელმიწა, ალუვიური, ნეშომპალა-კარბონატული და ტყის ყომრალი ნიადაგებით.

ზონის მცენარეული საფარი, ისე როგორც ბუნებრივი პირობების მთელი კომპლექსი, ხასიათდება დიდი მრავალფეროვნებით. კარგად ჩანს მცენარეთა ვერტიკალური ცვალებადობა. ჰორიზონტალური მიმართულებით მცენარეული საფარის ცვალებადობა შედარებით მცირეა.

ფართოფოთლოვანი ტყეების ქვესარტყელი ვრცელდება ზ. დ.

100-150 მეტრიდან 700 მეტრამდე. ამ ქვესარტყელში გვხვდება: კოლხური მუხა, ნაბლი, ნიფელი, რცხილა, ნეკერჩხალი, ცაცხვი, ვერხვი, მურყანი, ლაფანი, იფანი, პონტოს როდოდენდრონი, წყავი. კირქვებზე მათ ემატება ჯაგრცხილა.

ხშირია მცენარეთა შეთანწყობა: მუხნარ-რცხილნარ-ნიფლნარი. რცხილნარ-მუხნარი, ნიფლნარ-ნაბლნარი. ტყეებიდან ყველაზე უფრო ტიპურია: ნიბლნარ-რცხილნარ-მურყნარი, ნაბლნარ-რცხილნარ-ნიფლნარი, რცხილნარ-ნიფლნარ-მურყნარი. ტყეებში ვხვდებით ქსეროფიტულ ბუჩქნარებს, ბევრია კავკასიური მოცვი, ჯონჯოლი, ვაზი, ლიანები, ტყისპირეთში ბალახეული საფარი სუსტადაა განვითარებული. შერეულ ფართოფოთლოვან კორომებში დომინირებს ჩრდილის ამტანი და ტენის მოყვარული მცენარეები, რომელთა შორის გვხვდება რელაქტური კოლხური სახეობები – ხარისთვალა, ანჩხლა და სხვ. ეპიფიტები ძირითადად წარმოდგენილია ხავსებითა და მლიერებით. შერეულ ფართოფოთლოვან ქვესარტყელში, არა კირქვიან ფერდობზე, გვხვდება ნიფლნარი, მურყნარი და სხვ. კირქვიან მთებზე ფართოდაა გავრცელებული ქართული მუხა, მუხნარში შერეულია ჯაგრცხილა, ქვეტყეს ქმნის მეტწილად იელი, თრიმლი.

3. მთის ტყის ზონა (650-700-2100 მ). ხასიათდება რელიეფის ძლიერი დანაწევრებით, მაღალი მთებითა და კლდეებით, ღრმა კანიონისებური ხეობებით. მთიან ტერიტორიაზე კარგადაა გამოხატული სიმაღლის მიხედვით სარტყლურობა, რაც დაკავშირებულია ბუნებრივი პირობების სიმაღლის ცვლასთან, – სიმაღლის მატებასთან ერთად იცვლება ჰავა, ჰიდრორეჟიმი, ნიადაგსაფარი და მცენარეები.

მთის ტყის ზონაში სხვადასხვა ბუნებრივმა გარემომ განაპირობა ნიადაგწარმოქმნის თავისებურება. წარმოიქმნა ყვითელი და წითელმიწა, კარბონატული, ტყის ყომრალი გაენრებული, მდინარეთა ხეობები – ალუვიური ნიადაგები. ბუნებრივი პირობების მრავალფეროვნების მიხედვით მთის ტყის ზონის მცენარეულობის სიმაღლებრივი განლაგება შემდეგნაირია:

1. დაბალმთიანეთის მუხნარი და სხვა ფართოფოთლოვნები

(რცხილა, წიფელი, ნაბლი) გავრცელებულია 650-700 მეტრიდან 1000-1100 მეტრამდე;

2. საშუალო (სიმაღლის) მთიანეთის წიფლნარი ტყეები გვხვდება 1000-1100-1500-1600 მეტრამდე;

3. მუქწიწვიანი ტყეები ცნობილია წიფლნარის ზემოთ 1500-1600-1800-2100 მ.

გავრცელებულია დაბალმთიანეთის მუხნარი და სხვა ფართოფოთლოვანი ტყე მთისწინეთის კოლხური ტყის ვარიაციები, მუხნარი, მუხნარ-ნაბლნარი და წიფლნარი. ტყეებში დომინირებს კოლხური ასოციაციები: წიფლნარი წყავის ქვეტყით, წიფლნარი კავკასიური მოცვით, წიფლნარი იელის ქვეტყით. წიფლის ტყის ზედა სარტყელში საკმაოდ შეზღუდული სახით გავრცელებულია მუქწიწვიანი ფიჭვის ტყეები, წმინდა ნაბლნარი და შერეული ფართოფოთლოვანი ტყეები.

მუქწიწვიანი ტყეები მოიცავს ტყის სარტყლის ზემო ნაწილს ზ. დ. 1500-1600მ-დან 1800-2100 მეტრამდე. ტყის მცენარეულობის ფორმაციული შემადგენლობა ჭრელია. დომინირებს მუქწიწვიანი და შერეული ტყეები: სოჭნარი, ნაძვნარი, ნაძვნარ-სოჭნარი, წიფლნარ-სოჭნარი, რომელიც ყველაზე ფართოდაა გავრცელებული. ქვეტყეში გვხვდება: წყავი, კავკასიური მოცვი, იელი, მაყვალი, წივანა, ჩიტისთვალა, მუაველა და სხვ.

ზღვის დონიდან 1000 მ სიმაღლის მთების სამხრეთ ნაწილზე წარმოდგენილია წიფლისა და რცხილის ტყეები, უფრო მაღლა, 1200-1250 მეტრზე, წიფლის ტყეებია, ცალკე ფიჭვის საფარია. 1400 მეტრზე დომინირებს სოჭი, რომელიც მეჩხერდება მაღალ ზონაში. ბზიფის მასივში განცალკევებული სოჭი შემწნეულია 1740 მეტრზე.

მდ. იუფშარას ხეობის ტყის შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ბზას. წიფელთან ერთად წარმოდგენილია კოლხური სურო; ხეობებში ბევრია ენდემური მცენარეები: მაჩიტა, ასტრა, მარწყვა-ბალახა. რინის ტბის სამხრეთ-დასავლეთით აღსანიშნავია ფიჭვის ხეივანი, მასში შერეულია ქართული მუხაც.

კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის ფერდობები ზღ. დონიდან 1500-1900 მ სიმაღლეზე, სოჭნარ-ნაძვნართან ერთად წი-

ფლის ტყეებსაც უჭირავს. ბალახოვნებიდან იზრდება წივანა, ბექთენდრო, მუხაველა. ფართოტროგევიანი ვაკის ძირში 1200-1400 მ-ზე და მდინარეთა ტერასებზე იზრდება შავი მურყანი, ცალკეულ მონაკვეთებზე გვხვდება თეთრი მურყანიც. მდინარეების: ჩხალთის, საკენის, ავადშარას, ფსოუს ხეობებში მურყანს ერევა თხილი, შავი ანწლი და სხვ;

4. სუბალპური ტანბრეცილი ბუჩქნარებისა და სუბალპური მაღალბალახეულის ზონა მოიცავს ჰიფსომეტრიულ ზოლს საშუალოდ ზღ. დონიდან 1800 -დან 2500 მ-მდე. აქ ბუნებრივი მცენარეულობა თავისი ტიპობრივი და ფლორისტული შემადგენლობით მეტად მრავალფეროვანია. გავრცელებულია მაღალი მთის სუბალპური ტანბრეცილი მეჩხერი ტყეები და ბუჩქნარები, სუბალპური მაღალბალახეულობა, მდელოები.

როგორც ცნობილია, ადგილის სიმაღლის მიხედვით ეცემა ჰაერის ტემპერატურა და იცვლება მასზე დამოკიდებული სხვა კომპონენტები. ცივი და ნოტიო ჰავა ზემოქმედებს მცენარეულობაზე. აქედან გამომდინარე, ტყის ზედა საზღვართან ტყე მეჩხერდება და ტანდაბალ ხემცენარეულობაში გადადის. ჯუჯა ხეებს შორის გვხვდება მაღალმთიანი ნეკერჩხალი, არყი და წიფელი. თოვლისა და ზვავების სიმძიმის გამო ხეების ტანი ჩაზნექილია და მთელ ტყეს ტანბრეცილი იერი აქვს. მეჩხერ ტანაბრეცილ არყის ტყეებში ბევრია მოცვი და ღვიის ბუჩქები.

სუბალპური მცენარეულობის რელიქტურობის ხარისხი ტყის სარტყლის მცენარეულობასთან შედარებით საგრძნობლად დაბალია და რელიქტური დაჯგუფების მიერ დაკავებული ტერიტორიის სიმცირეში გამოიხატება. მიუხედავად ამისა, აქაური რელიქტური მცენარეულობა ფრიად ორიგინალური და საინტერესოა.

სუბალპური ტყეებიდან საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული ტანდაბალი წიფლნარი, რომელშიც ჭარბობს რელიქტური კოლხური ასოციაციები წიფლნარი წყავის ქვეტყით, წიფლნარი კავკასიური მოცვის ქვეტყით, ტანბრეცილი წიფლნარი, რომელიც თოვლქვეშ იზამთრებს და საკმაოდ მაღლა ვრცელდება.

მუქწინწნარი ტყე ძირითადად სუბალპური სოჭნართაა წარ-

მოდგენილი, გვხვდება სოჭნარ-ნეკერჩხლიანი და წმინდა ნეკერჩხალი.

ტყის სარტყლის უკიდურეს ზემო ნაწილში და სუბალპურ ზოლში გავრცელებულია ვიწრო ლოკალურად ენდემური პონტოს მუხის ტანბრეცილი ტყე. მის ზემოთ საკმაოდ ვრცელი ტერიტორია უკავია მარადმწვანე გართხმულ ბუჩქნარს – დეკიანს, ნაკლებადაა გავრცელებული სხვა ბუჩქნარები, როგორიცაა: მოცვიანი და ტირიფიანი.

სუბალპური ტყეების ზონაში, მეტ-ნაკლები სიდიდის მონაკვეთზე გვხვდება მაღალბალახეულობა: დიყი, დიდი გვირილა, ლაშქარა, ტელკია.

ზღ. დონიდან 2000-2500 მ მაღლა სუბალპური ტანბრეცილი ტყე მთავრდება და თვალწინ იშლება მდელოს ლანდშაფტი. აქ მხოლოდ სუბალპური ბალახეულობა ხარობს, რადგანაც ზაფხულის თვეებშიც კი ჰაერისა და ნიადაგის ტემპერატურა დაბალია. მაღალბალახეულთან ერთად ხარობს მარადმწვანე ბუჩქნარები. გვხვდება დეკა, რომელიც ძალიან ლამაზად ყვავის ზაფხულში. ზაფხულის დასაწყისში მთის ფერდობები აყვავებულ წალკოტს ემსგავსება. დეკიანების თანამგზავრია ღვია, რომელიც პიტალო კლდესა და ქვაყრილებზეა გართხმული.

როგორც ცნობილია, სუბალპურ ზონაში მცენარეების გავრცელების ხასიათი მჭიდროდაა დაკავშირებული სითბოსა და ტენიის რაოდენობასთან. ნოტიო ჩრდილო ექსპოზიციის ფერდობებზე გვხვდება ნაირბალახოვანი მდელოები, ხოლო თხემებსა და სამხრეთი ექსპოზიციის ფერდობებზე – მარცვლოვანი მდელოები. სუბალპური მდელოს მცენარეულობა მრავალფეროვანი შემადგენლობით გამოირჩევა. გვხვდება მარცვლოვანი ისლიანი, ნაირბალახოვანი მდელოები. მარცვლოვანი მდელოები წარმოდგენილია ბერსელიანი, სესლერიანი, ძიგვიანი, ბრძამიანი და სხვ. სახით. მათ შორის ბერსელიანი, სესლერიანი ძირითადად კირქვებზეა აღმოცენებული. კირქვიანებთან დაკავშირებულია პონტოს ისლის ენდემური დაჯგუფებაც. ნაირბალახოვანი სუბალპური მდელოებიდან ჭარბობს ნემსინვერიანები, ფრინტიანები.

აფხაზეთ-სვანეთის მთების 1900-2400მ სიმაღლეზე გავრცელებულია წიფლის, მუხის, არყის ტანბრეცილო ხეები. ბევრია წყავი, თხილი, კავკასიური როდოდენდრონი, მოცვის ბუჩქები. ნაკლებად განათებულ, ნოტიო ფერდობებზე მყინვარულ ცირკებში, სადაც თოვლი დიდხანს დევს, ასოცირებულია კავკასიის როდოდენდრონი, ძლიერ ნოტიო ფერდობებზე დეკა, მოცვი, გვიმრა, მაყვალი. ალპური ნიადაგებზე: დიყი, ტილჭირი, მაჩიტა, კატაბალახა, თავყვი-თელა და სხვ.

სუბალპურ ზონაში მაღალ ქედებზე ბალახეულიდან გავრცელებულია სამყურა, მაჩიტა, თივაქასრა.

5. ალპური მდელოების და ხალიჩების ზონა

ალპური ხშირკორდიანი ფორმაციის მინდვრებისა და ხალიჩების ზონა ვრცელდება ზღ. დონიდან 2500-დან 3100-3200 მ-მდე. ეს ზონა ხასიათდება რელიეფის რთული ფორმით, მკაცრი კლიმატით, მოკლე სავეგეტაციო პერიოდით. აქ მცენარეულობის ზონალურ ტიპს ალპური მდელოები წარმოადგენს. საზღვარი სუბალპურ და ალპურ მდელოებს შორის თანდათანობითია, რაც აძნელებს მათ ერთმანეთისაგან გარჩევას, განსაკუთრებით კი ზ. დ. 2400-2000 მ ფარგლებში. იგი არ ქმნის ერთ მთლიან სარტყელს; ბევრგან მასში მარადიული თოვლის სარტყელიცაა შეჭრილი.

მკაცრი კლიმატი, მოკლე სავეგეტაციო პერიოდი, ნიადაგის ჩამორეცხვა და სხვა მრავალი ფაქტორი არახელსაყრელ ბუნებრივ პირობებს ქმნის მცენარეთა განვითარებისათვის. აქ შეხვდებით პანანინა, მიწაზე გართხმულ მცენარეებს, ხრეშიან ნიადაგზე აღმოცენებულ მრავალნაირ ყვავილს, დაკორდებულ ნიადაგზე კი სხვადასხვა ორლებნიანს. აქ არ გვხვდება ხემცენარეები, ბუჩქნარები იშვიათია, მეტწილად ხარობს დეკას გართხმული ბუჩქნარი.

2500-2700 მ სიმაღლეზე გავრცელებულია ბალახოვანი მცენარეები: ნემსინვერა, მაჩიტა, ნივანა, ისლი, ბაია, ნალველა. ალპური მდელოების ფორმაციებიდან განსაკუთრებით დამახასიათებელია ნივანიან-ისლიანები, რომლებიც ვრცელ ფართობს მოიცავენ. სამხრეთ ფერდობზე უმეტესწილად გავრცელებულია ძირგვიანები, კომბრეზიანები, ალპური ხალები. მთის ჩრდილო ფერდობები, რომ-

ლებიც დიდი ხნის განმავლობაში თოვლქვეშ არიან, ქმნიან ალპური ხალიჩის მცირე საფარს. ალპური მდელოებისათვის ტიპურია ცალკეული მცირებალახოვანი ასოციაციები, რომელთაც სიჭრელის გამო „ალპურ ხალიჩას“ უწოდებენ.

6. სუბნივალურ და ნივალურ ზონაში, რომელიც ზ. დ. 3000-3200 მეტრს ზევით მდებარეობს, სუბნივალური მცენარეებია განვითარებული, იგი წარმოდგენილია ცალკეული დაბალი მცენარეებით, რომლებიც ცალ-ცალკე იზრდებიან და არ ქმნიან ერთიან ზოლს. სუბნივალურ სარტყელში ხალიჩისმაგვარ მომცრო დაჯგუფებებს ხშირად ქმნის ხავსები, „ხალიჩისებური“ მცენარეულობა მცირე ფართობზე გვხვდება. მცენარეებს ახასიათებს ხანმოკლე ვეგეტაცია – ერთი-ორი თვე, რაც განპირობებულია მკაცრი კლიმატური პირობებით. ნივალური ზონა არ ქმნის უწყვეტ ზოლს და წარმოდგენილია მუდმივი თოვლითა და ყინულით.

ცხოველთა სამყარო

აფხაზეთის ცხოველთა სამყარო მდიდარი და მრავალფეროვანია, რაც გამოწვეულია არა მარტო ბუნებრივი პირობების თავისებურებებით, არამედ იმ გარემოებითაც, რომ აფხაზეთის მიწა-წყალზე, ანალოგიურად საქართველოს სხვა რეგიონებისა, თავმოყრილია ცხოველთა როგორც ადგილობრივი მკვიდრი, ასევე სხვადასხვა ქვეყნიდან გადმოსახლებული სახეობებიც. ეს მოვლენა განაპირობა ქვეყნის გეოლოგიურმა წარსულმა. გამყინვარების პერიოდში კავკასია წარმოადგენდა ხიდს. რომლის საშუალებითაც ხდებოდა ცხოველთა მიგრაცია ევროპიდან აზიაში და, პირიქით. ბევრი მათგანი დამკვიდრდა აფხაზეთში, რამაც გაამდიდრა ადგილობრივი ფაუნა.

ცხოველთა სამყაროს განვითარება გეოლოგიურ მოვლენებთანაა დაკავშირებული. მეოთხეული პერიოდი ცნობილია აცივებით. თოვლი ზაფხულში ველარ ასწრებდა დნობას, გროვდებოდა და ყინულად იქცეოდა, ე. ი. დაიწყო გამყინვარება. მაღალი მთები მყინვარებით დაიფარა. შავი ზღვა ყოველთვის არბილებდა ჰავას,

განსაკუთრებით, ზღვისპირეთსა და მთისწინეთში. სწორედ ამ მოვლენამ განაპირობა ცხოველთა თავისებური სახეების ჩამოყალიბება. მოხდა ცხოველთა მიგრაცია და ადაპტაცია.

დათბობის შემდეგ აფხაზეთის ცხოველთა სამყარომ მთელი რიგი ბიოლოგიური ცვლილებები განიცადა, სანამ თანამედროვე სახეს მიიღებდა.

აფხაზეთის ფარგლებში სიმაღლის მიხედვით მთიანი ტერიტორიის სიჭარბის გამო ცხოველთა გავრცელებას კარგად გამოხატული ზონალურობა ახასიათებს, თუმცა ცალკეული ცხოველი შეიძლება ერთდროულად რამდენიმე ზონაში შეგვხვდეს.

აფხაზეთში ცხოველთა სამყაროს თავისებურების გათვალისწინებით გამოიყოფა:

1. დაბლობის ჭაობიანი მურყანის ტყის ცხოველები;
2. კოლხეთის ფართოფოთლოვანი, მთის შერეული და წიწვიანი ტყის ცხოველები;
3. მაღალმთიანი ზონის ცხოველები.

1. დაბლობის ჭაობიანი მურყანის ტყის ცხოველებს უჭირავს აფხაზეთის ტერიტორიის ყველაზე დაბლობი ნაწილი. ის მოიცავს შავი ზღვის სანაპიროს, ბზიფის, კოდორის, ღალიძგისა და სხვა მდინარეების ქვემო წელს, სადაც ჰავა ტენიანი და სუბტროპიკული ხასიათისაა, გრუნტის წყლების დრენაჟი ნაკლებია, ამან კი განაპირობა ჭაობის წარმოქმნა.

აღსანიშნავია დაბლობის ჭაობიანი ტყის ცხოველების მრავალრიცხოვანი სახეობები. მათ შორის გამოირჩევა წყლის მოყვარული ცხოველები: წყლის ბაყაყი, ევროპული კუ, ნავი, რომელიც მურყანის ქვეშ იკეთებს ბუნაგს და ბაყაყებით, მოლუსკებით, თევზებით, მცირე მღრღნელებითა და ფრინველებითაც კი იკვებება. ბიჭვინთის ხეივანში, უფრო მშრალ ადგილებში, გვხვდება გრძელცხვირიანი ბაყაყი, არის კავკასიური თხუნელა. ტბის ნაპირებზე ხშირად გამოჩნდება ხოლმე გარეული ლორი, ბევრია გამბუზიები. ბებესირის ტბაში მოშენებული იყო ნუტრია. გაგიდის ტბაში გვხვდება მარგალიტმქმნელი მოლუსკები. წინათ ჭაობიან ტყეებში მრავლად ბინადრობდნენ ცხოველები, მაგრამ ამჟამად ტყის დიდი ნაწილი

გაჩეხილია და მისი ადგილი უკავია სასოფლო-სამეურნეო სუბტროპიკული კულტურული მცენარეების პლანტაციებს, რის გამოც ცხოველები გადაშენდნენ.

ფრინველებიდან გვხვდება: ყვავი, ქალაქის მერცხალი, მინდვრის ბელურა, ხოხობი, ჩხიკვი და სხვ.

რაიონის მდინარეები და წყალსაცავები მდიდარია თევზით, მეტად გავრცელებულია კალმახი, აფხაზეთის ქაშაყი, სამხრეთული მარდულა, კოლხეთის ტობი, წვერა, დასავლეთ ამიერკავკასიის ციმორი, შამაია, ღორჯო, კობრი, ლოქო, ორაგული, შავი ზღვის სვია, სქელშუბლა, კეფალი და სხვ. აქ ასევე გვხვდება თხუნელა, კვერნა, ტყის თაგვი და სხვ.

2. კოლხეთის ფართოფოთლოვანი, მთის შერეული და წიწვიანი ტყის ცხოველები.

ამ ზონას უჭირავს რელიეფის ვრცელი ადგილი, ყველაზე მრავალფეროვანია თავისი მცენარეული საფარით, რაც ხელსაყრელ ბუნებრივ პირობებს ქმნის ცხოველთა სამყაროს განვითარებისათვის. კოლხეთისა და მთის ტყე ასაზრდოებს ტყის ცხოველებს.

ასლო წარსულში ბზიფის ხეობაში უცხოვრია დომბას, რაზედაც მიგვანიშნებს ტოპონიმი „დომბასა“. ჩლიქოსნებიდან აფხაზეთის ტყეებში ფართოდაა გავრცელებული გარეული ღორი. იგი ძირითადად ბინადრობს ტყეში, იკვებება მცენარეთა ფესვებით, ხილით, ნაბლითა და სხვ.

ირმების ოჯახიდან აფხაზეთის ტერიტორიაზე გვხვდება ევროპული კეთილშობილი ირემი, რომლის გავრცელების არეალი წარსულთან შედარებით საგრძნობლად შემცირდა. ირემი ბინადრობს კავკასიონის სამხრეთ კალთების უღრან ტყეებში. იგი საკმაოდ მრავლად გვხვდებოდა რინის ნაკრძალში. გალის რაიონის დაბლობ ზონაში XIX საუკუნის ბოლომდე რეგისტრირებული იყო აგრეთვე ირმის არსებობა.

შველი გვხვდებოდა აფხაზეთის ტყის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, აგრეთვე გალის რაიონში.

კოდორისა და ბზიფის ხეობებში გვხვდებოდა ტყის ჯიქი, მისი გავრცელების საზღვარი ალპურ ზონამდე აღწევდა. მტაცებლე-

ბიდან გავრცელებულია რუხი კავკასიური და მცირე კავკასიური დათვი, მდინარეთა ხეობებში ტყის მელა, რომელიც თავს ესხმის მღრღნელებსა და ფრინველებს, მტაცებლებიდან ტყის ზონაში ბინადრობს ტურა. წინვიან ტყეებში არის კვერნა, ტყის კატა. ესენი გავრცელებულია ბზიფისა და კოდორის ხეობაში, რინის ტბის მიდამოებში. ბევრია მაჩვი, წყალსატევებში ბინადრობს წავი.

ტყის ზონაში მღრღნელებიდან გავრცელებულია კავკასიური ციყვი, ტყის თაგვი, ტყის სანაპირო ზონაში ხშირად გვხვდება ხელფრთიანები, კერძოდ, ღამურა, რომელიც ნანგრევებს, მღვიმეებსა და მსგავს ადგილებს ეტანება (ოდიში, წებელდა, აძაბა), ბევრია აგრეთვე თხუნელა.

აფხაზეთის ფართოფოთლოვანი და შერეული წინვიანი ტყეები მდიდარია ფრინველებით. ამ ზონაში გავრცელებულია ხოხობი, ტოროლა, ბუ, კავკასიური როჭო, შაშვი, ჩხიკვი, ტყის ქათამი. მტაცებლებიდან სვავი, არწივი, წყალსატევების სანაპიროზე ბევრია ყანჩა.

ქვეწარმავლებიდან ამ ზონისათვის დამახასიათებელია ზოლუბიანი ხვლიკი. მწერებიდან გვხვდება რქოსანი ხოჭოები, ქერქიჭამიები, ნაირ-ნაირი პეპლები, ბუზები და სხვ. ხშირია ლოკოკინები, ჭიაყელები, ბევრია ციციანათელები.

3. მაღალმთიანი ზონის ცხოველები (სუბალპური, ალპური ზონა). ეს ზონა რთული ოროგრაფიული, ბუნებრივი და კლიმატური პირობებით ხასიათდება. მრავალმა ფაქტორმა განსაზღვრა ამ ზონის ცხოველთა სამყაროს განვითარება. ზონისათვის დამახასიათებელია მტაცებელი ცხოველები, ფრინველთა დიდი რაოდენობა. მთებზე, სუბალპური ზონის ქვევით, ბუჩქნარებში გვხვდება შაშვი, როჭო, ტყის ქათამი, წითელნისკარტა კოდალა; მტაცებლებიდან კავკასიური ძაღლი, ორბი, მთის არწივი, რომელიც თავს ესხმის კურდღელს, შვლის ნუკრს და სხვ.

აფხაზეთი მდიდარია თევზითაც. ტბებსა და მდინარეებში ბინადრობს თევზის 41 სახეობა. აფხაზეთის სანაპიროზე და უფრო ღრმა ზღვაში გვხვდება დელფინები, თევზიდან: სვია, ქაცვიანი სკაროსი, ზღვის ნემსთევზა ქორჭილა, ზვიგენი.

აფხაზეთის ფლორის წარმომადგენლები არიან: ირემი, ტურა, კვერნა, მგელი, დათვი, მაჩვი, აფთარი, ფოცხვერი, ციყვი, კურდღელი, შველი, ზღარბი, თხუნელა. ფრინველები: ხოხობი, კოდალა, ჩხიკვი, ყანჩა, ტყის ქათამი, შაშვი, შოშია და სხვ. ქვეწარმავლებიდან: გველი, ხელიკი, ბაყაყი და სხვ. ტყეში ბინადრობენ: კავკასიური ირემი, გარეული ღორი, ტყის კატა, ევროპული წაულა; სუბალპურ და ალპურ ზოლში კიდევ შემორჩა: ჯიხვი, არჩვი, ფრინველებიდან კავკასიური შურთხი, როჭო, ალპური ჭკა.

შორეულ წარსულში აფხაზეთის ცხოველთა სამყარო გაცილებით უფრო მდიდარი იყო, ვიდრე ამჟამად. ადამიანის მიერ ბუნებრივ სიმდიდრეთა არაგეგმაზომიერმა ექსპლუატაციამ დიდი ზიანი მიაყენა ცოცხალ ბუნებას. შესამჩნევად შემცირდა: მგელი, მელა, გარეული კატა, არწივი, ყვავი და სხვა.

ლანდშაფტები

მეტად მრავალფეროვანი აფხაზეთის ლანდშაფტები, გამოწვეულია შავი ზღვიდან კავკასიონის ქედის თხემამდე ბუნებრივი პირობების ცვალებადობით.

ლანდშაფტი განიხილება როგორც ადამიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გარემო. ბუნების გამოყენებისა და დაცვის თვალსაზრისით ლანდშაფტი წარმოადგენს სარესურსო (რესურსშემცველი და რესურსის მწარმოებელი) სისტემას, ბუნებრივ ლაბორატორიასა და ესთეტიკური აღქმის წყაროს. ბუნებრივი გარემოს შესწავლისას მხედველობაში აქვთ არა მარტო სანარმოო და სოციალურ-ყოფითი პირობები, არამედ ლანდშაფტის ბუნებრივი თავისებურებებიც.

ლანდშაფტი წარმოადგენს ბუნებრივ ლაბორატორიას, „ბუნების წიგნს“. ვსწავლობთ რა ცალკეულ ბუნებრივ და ანთროპოგენურ კომპონენტებს შორის ერთ-ერთი მოქმედების კანონზომიერებებს, ჩვენ შევიცნობთ ლანდშაფტის, როგორც მთლიანი სისტემის ფუნქციონირების კანონზომიერებას, ვიღებთ მონაცემებს, რომლებიც

აუცილებელია მისი გამოყენებისა და განვითარების, დაგეგმვისა და პროგნოზირებისათვის.

აფხაზეთში გამოყოფენ ა) ვაკისა, და ბ) მთის ლანდშაფტს.
– ვაკის ლანდშაფტი

I კოლხური ნოტიო სუბტროპიკული ვაკე-დაბლობის ლანდშაფტი:

1. დაჭაობებული დაბლობი მურყნის ტყეებითა და ჭაობის მაღალმცენარეულობით ტორფიან-ლამიან ნიადაგებზე, განაშენიანებული სასოფლო-სამეურნეო კულტურებით: სიმინდით, ბოსტნეულ-ბალჩეულითა და სხვ.

ლანდშაფტის ვერტიკალური ზონალობა ვლაციალურ ნივალური, მაღალი მთის სუბალპური და ალპური მთის მუქნიწვიანი ტყის ლანდშაფტები.

აფხაზეთში ასეთი ლანდშაფტი წარმოადგენს კოლხეთის ზღვისპირა ლანდშაფტის გაგრძელებას, გალის რაიონში (სოფლები: ფიჩორი, გაგიდა, ოტობაია, განახლება, გუდავა), ზღვისპირა ენგურსა და სოფელ გუდავას დასავლეთ საზღვრამდე. აქ გვაქვს ზღვისპირა ქვიშიან-დიუნური ზოლი პსამოფილური მცენარეულობით, მურყნის (თხმელის) ტყეებით, ტორფიან-ლამიან-ჭაობიან ნიადაგებზე.

2. უფრო მეტი ტერიტორია უჭირავს დაბლობს კოლხური მცენარეულობით ალუვიურ და სუბტროპიკულ ენერ ნიადაგებზე; გაშენებულია სიმინდი, ბოსტნეულ-ბალჩეული, ტექნიკური კულტურით. იგი საკმაოდ ფართო ზოლად გასდევს ენგურის მარჯვენა მხარეს, ქ. გალის სამხრეთით – ზღვისპირზე – გუდავიდან სოხუმამდე, აგრეთვე ახალი ათონის დასავლეთით ბიჭვინთის ჩათვლით, მდ. ბზიფის შესართავის მარჯვენა მხარესა და მდ. ფსოუს შესართავთან (ლესელიძე).

ბ). მთის ლანდშაფტი

II. ნოტიო კოლხური ტიპის მთა – ტყის ლანდშაფტი

3. ბორცვიანი მთისწინეთი კოლხური მცენარეულობით, ნითელმინა, ყვითელმინა, სუბტროპიკულ ენერ და კორდიან-კარბონატულ ნიადაგებზე, დაკავებულია ჩაისა და ციტროსოვანთა პლანტაციებით, ტუნგით, თამბაქოთი, ვენახებით, ხეხილით და სხვ.

4. დაბალი მთები კოლხური ფართოფოთლოვანი ტყით ყომრალ, მურა და კორდიან-კარბონატულ ნიადაგებზე (ზოგან კარსტული ლანდშაფტი). უწყვეტლივ ვრცელდება ენგურსა და ფსოუს შორის, გაკულტურებული მონაკვეთებით, ტურისტულ-რეკრეაციული ობიექტებით.

5. საშუალო მთები კოლხური ფართოფოთლოვანი ტყით, ნიფლის სიჭარბით, ტყის ყომრალ და კორდიან-კარბონატულ ნიადაგებზე (ზოგან კარსტული ლანდშაფტი); ეს ტყე უწყვეტლივ ვრცელდება ენგურსა და ფსოუს შორის, ფართოვდება ამტყელის ტბის სამხრეთით.

6. საშუალო მთები მარადმწვანე ქვეტყიანი ნიფლნარ-მუქნინვიანი ტყით ტიპურ გაენრებულ ყომრალ და კორდიან-კარბონატულ ნიადაგებზე (ზოგან კარსტული ლანდშაფტი). ეს ლანდშაფტი გვხვდება მდ. ენგურის შუადინებაში, მდინარის ორივე მხარეს. იზოლირებული სახით შედარებით მცირე ფართობზე – ოხაჩქუეს ქედზე, კოდორისა და მისი შენაკადების სათავესთან (აფხაზეთის სვანეთი), ბზიფის ხეობაში.

III. მაღალმთიანი მდელოს ლანდშაფტი. აქ ვარჩევთ:

7. სუბალპური მდელო-ბუჩქნარი მთის მდელოს ნიადაგებზე გამოყენებულ სათიბ-საძოვრებად. ვრცელდება აფხაზეთის სვანეთში, სოხუმის რაიონის ჩრდილოეთ ნაწილში, გუდაუთის რაიონის მთიან ნაწილში, გაგრის ქედის დასავლეთ ნაწილში.

8. ალპური მდელოს ლანდშაფტი მთის მდელოს ნიადაგებზე, იზოლირებულად გვხვდება კოდორის შუა დინების სამხრეთ ნაწილში, ოხაჩქუეს ქედი, სოხუმისა და გუდაუთის რაიონების მაღალმთიან ნაწილში – ბზიფისა და გაგრის ქედები, რინის ტბის ჩრდილოეთით და ჩრდილო-აღმოსავლეთით.

IV. მაღალ მთის გლაციალურ-ნივალური ლანდშაფტი

სუბნივალური და ნივალური ლანდშაფტი მოკლებულია ნიადაგ-მცენარეულ საფარს და წარმოდგენილია კლდეებითა და მყინვარებით. – აღნიშნულ ლანდშაფტს უჭირავს კავკასიონის ქედის თხემები – სამხრეთით: აფხაზეთის სვანეთი, მდ. ბზიფის სათავე.

ამრიგად, აფხაზეთი ბუნების მრავალფეროვნებითა და სილამა-

ზით საქართველოს თვალწარმტაცი მხარეა. შედარებით მცირე ტერიტორიის მქონე აფხაზეთს ბუნებრივი ლანდშაფტების დიდი მრავალფეროვნება ახასიათებს. აქ თვალს იტაცებს არა მარტო ზღვის ლაჟვარდოვანი სანაპირო, არამედ მცენარეულობით უჩვეულოდ მდიდარი, ძლიერ დანაწევრებული მთა-ხეობის რელიეფი; თოვლი-მყინვარებით შემოსილი მაღალი მწვერვალები, ზედაპირული თუ მიწისქვეშა წყალუხვი მდინარეები, ტბები და ჩანჩქერები, კლასიკურად გამოხატული მყინვარული და კარსტული ლანდშაფტები, ჭეშმარიტად ეგზოტიკური პეიზაჟები. ყოველივე ეს ამ მხარეში დასვენების, მკურნალობისა და ტურიზმის განვითარების უნიკალურ პირობებს ქმნის.

ბუნებრივი რესურსები

ამა თუ იმ რეგიონის რელიეფი, ზღვა, წყლები, ჰავა, ნიადაგები, მცენარეული საფარი და ცხოველთა სამყარო ნიაღისეულ სიმდიდრესთან ერთად შეადგენენ ბუნებრივ რესურსებს, რომელთაც მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვთ ქვეყნის სახალხო მეურნეობისათვის.

აფხაზეთის რელიეფის მრავალფეროვნება განაპირობებს ბუნებრივი რესურსების სხვადასხვა სამეურნეო დანიშნულებას. მაღალმთიან მხარეში დასამუშავებელი მიწის ფართობი ნაკლებადაა, სამაგიეროდ ვრცელია ტყეებისა და საძოვრების არეალი. მეცნიერებისა და ტექნიკის გამოყენებით გორაკ-ბორცვიანი ზედაპირი შეიცვალა ხელოვნური ტერასებით და შექმნილია ოპტიმალური პირობები ძვირფასი კულტურების განვითარებისათვის. დაბლობი და ვაკე ადგილები თავიანთი ჭარბი სამეურნეო ფართობით დიდად უწყობს ხელს სოფლის მეურნეობის განვითარებას, აადვილებს გზების გაყვანას. უნიკალურ ბუნებრივ რესურსს წარმოადგენს შავი ზღვა თავისი საკურორტო და სანაგსადგურო მნიშვნელობით.

აფხაზეთის ჯანსაღი სუბტროპიკული ჰავა ხელსაყრელ პირობებს ქმნის საკურორტო და სოფლის მეურნეობის, კერძოდ კი სუბტროპიკული მეურნეობის განვითარებისათვის.

აფხაზეთი მდიდარია ჰიდროენერგეტიკული რესურსებით: აქ 120-მდე მდინარეს, 187-მდე ტბას ითვლიან, ასევე აღსანიშნავია მინისქვეშა წყლები და წყალსაცავები.

ბუნებრივ რესურსებიდან აღსანიშნავია აგრეთვე მინის რესურსი: 1992 წლისათვის აფხაზეთის სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები 215286 ჰა შეადგენდა, ეს შედარებით მცირე მაჩვენებელია, რადგანაც ქვეყნის ტერიტორიის დიდი ნაწილი მაღალმთიან ადგილებს უკავია (ზღვის დონიდან 2000 მ სიმაღლემდე). (ცხრ. №13).

ცხრილი №13

მინის რესურსი

მინის ფართობი	1991 წლის 1 ნოემბრის მდგომარეობით, ათასი ჰა
სულ მინები (ტერიტორია)	866, 4
სასოფლო-სამეურნეო სანარმოთა და მეურნეობათა მინები	413,1
სახელმწიფო მინის მარაგი და სატყეო ორგანიზაციები (კოლმეურნეობათა გრძელვადიანი სარგებლობის მინების გარეშე)	438,9
სხვა მინათმოსარგებლები	19,2

აფხაზეთის ნიადაგის სამეურნეო მნიშვნელობა მრავალფეროვანია; წითელმიწა და ყვითელმიწა ნიადაგი გამოყენებულია სუბტროპიკული კულტურების გასაშენებლად, ნეშომპალა-კარბონატულ ნიადაგებზე კარგად ხარობს თამბაქო და ციტრუსოვნები.

ბუნებრივი რესურსების უაღრესად მნიშვნელოვანი კომპონენტი მცენარეთა სამყაროა. აფხაზეთის მრავალფეროვანი ფლორა დიდ გამოყენებას პოვებს სამეურნეო საქმეში. აფხაზეთი წარმოადგენს უძველეს მცენარეთა თავშესაფარს, ბიჭვინთის კონცხზე დაცულია რელიქტური ფიჭვის კორომები; გავრცელებულია მცენარეთა ბევრი ნაირსახეობა: ხემცენარეები, ბუჩქნარები, ბალახოვანი მცენარეები, ბევრია აგრეთვე კულტურული მცენარეები.

ბუნებრივი რესურსების კომპლექსში აღსანიშნავია აფხაზეთის

ფაუნაც. რესპუბლიკის ტერიტორია შავი ზღვის სანაპიროდან კავკასიონის მთავარ ქედამდე განსხვავებული ცხოველთა სამყაროთი ხასიათდება; აქ ბინადრობს ირემი, ჯიხვი, არჩვი, შველი, გარეული ღორი, დათვი. აფხაზეთი მდიდარია სასარგებლო წიაღისეულით. წიაღისეული დედამიწის ქერქის ბუნებრივი მინერალური წარმონაქმნია, რომელიც ეფექტურად გამოიყენება სახალხო მეურნეობაში.

აფხაზეთში მოიპოვება ქვანახშირი, ტყვია-თუთია, საშენი ქვები, მინერალური წყლები. (ცხრ. №1, №2, №3, №4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12).

რეკრეაციული რესურსები

აფხაზეთის ბუნებათსარგებლობაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ბუნებრივი რესურსების გამოყენებას სარეკრეაციო მიზნებისათვის (კურორტები, ტურიზმი).

აფხაზეთის რესპუბლიკის მთავარ სიმდიდრეს წარმოადგენს საზღვაო-კლიმატური კურორტები და სამკურნალო მინერალური წყლები, რომლებიც დიდძალ დამსვენებელს იზიდავს. გამოყენების თვალსაზრისით კურორტები სამ ჯგუფად იყოფა:

ა) შავიზღვისპირა კურორტები, რომლებიც მთელი წლის განმავლობაში მოქმედებდა: სოხუმი, გულრიფში, გაგრა, ბიჭვინთა, ლესელიძე. საშუალო სიმძლავრის კატეგორიის კურორტებად შეიძლება ჩაითვალოს აგუძერა, გუდაუთა, განთიადი და სხვ.

ბ) საშუალო მთის ზონის კურორტები უფრო მდიდარია თბილი მინერალური წყლებით. მათ შორის აღსანიშნავია ბალნეოლოგიური კურორტი ტყვარჩელი, რომელიც ცნობილია თავისი თერმული რადიქტიური წყლებითაც, მაგალითად, სადგური „ხოლოდნაიარეჩკა“, რომელიც გაგრიდან 8 კმ-თაა დაშორებული (ცხრ. №11).

გ) მაღალმთიან ზონაში გამოირჩევა რინა-ავადჰარის საკურორტო რაიონი, რომელიც ცნობილია თავისი სილამაზითა და ტურისტული მარშრუტებით. სამთო-კლიმატური კურორტებია: ჰაერო, ნებელდა, აზანთა და სხვ.

სარეკრეაციო მიზნებისათვის არანაკლები მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე მღვიმეებსაც. მათ შორის განსაკუთრებულია: ახალი ათონის, აბრსკილის, აძაბას მღვიმეები, არაბიკის მასივის უფსკრულები და სხვ. აღსანიშნავია აფხაზეთის ულამაზესი ჩანჩქერები, რომელთა რაოდენობაც არასრული მონაცემებით 200-ზე მეტი.

ბევრია ტბები, მათგან ცნობილია ულამაზეს რინის ნაკრძალში მარგალიტივით ჩამყდარი, მსოფლიოში სახელგანთქმული რინის ტბა.

1962 წელს შექიმნა ტურიზმისა და ექსკურსიების რესპუბლიკური საბჭო, ფუნქციონირებდა 7 ტურისტული ბაზა, 2 ტურისტული სასტუმრო, კემპინგები, ექსკურსიებისა და მოგზაურობის ხუთი ბიურო.

ტურიზმის მსხვილ ცენტრები იყო სოხუმი, გაგრა, გუდაუთა, ბიჭვინთა, რინა, ახალი ათონი.

ბუნების დაცვა

აფხაზეთის ბუნების დაცვის სახელმწიფოებრივ ღონისძიებებს შორის მეტად დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ნაკრძალების შექმნას. აქ ხდებოდა იშვიათ მცენარეთა და ცხოველთა, აგრეთვე არაორგანული ბუნების ძეგლებით მდიდარი ადგილების დაცვა. ბუნების მოვლენებზე დაკვირვებისათვის ნაკრძალებს დიდი სამეცნიერო მნიშვნელობა აქვთ.

აფხაზეთის ნაკრძალებს შორის მნიშვნელოვანია ბიჭვინთა-მიუსერის ნაკრძალი ზღ. დონიდან 0-50 მ, საერთო ფართობი 3761 ჰა. ნაკრძალი სამი ნაწილისაგან შედგება: ბიჭვინთის რელიქტური ტყის, ლიძავას მთის მუხნარისა და მიუსერის ტყის მასივებისაგან; ეს უკანასკნელი მდებარეობს მიუსერის, ანუ კავაკლუკის მაღლობზე, რომლის თხემებზე გავრცელებულია მუხნარი ტყეები, ხეობებში – კოლხური ტყეები მარადმწვანე ქვეტყით. მიუსერის მაღლობის კალთაზე – სუბხმელეთაშუა ზღვის ფორმაციებია. განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს რელიქტური ფიჭვის კორომები

ბიჭვინთის კონცხზე, რომლის სანაპირო ზოლშიც გაშენებულია კურორტი ბიჭვინთა (ცხრ. №14).

რინის ნაკრძალი დაარსდა 1957 წელს, აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, გუდაუთის რაიონში; უჭირავს 1689 ჰა. ზ. დ. 2200 მ. აქ გვხვდება რელიქტური და ენდემური ხეები, ბუჩქნარები და ბალახოვანი მცენარეები. ნაკრძალის მთელი ტერიტორია ფოთლოვანი და მუქწიწვოვანი ტყითაა დაფარული.

ფსხუ-გუმისთის ნაკრძალს, რომელიც შეიქმნა 1976 წელს, უჭირავს სოხუმის რაიონის მდ.გუმისთის ხეობა, მდ. ბზიფის შუაწელი ზ. დ. 500-2850 მ ფართობია. 40319 ჰა ნაკრძალი შედგება სამი ნაწილისაგან: 1) გუმისთის ხეობაში განლაგებული გუმისთის ნაკრძალი ზ. დ. 2220 მ სიმაღლემდე. ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი უკავია კოლხურ ტყეებს, რომლებიც სიმაღლის მატებასთან ერთად წიფლნარ-მუქწიწვიანი ტყეებით იცვლება. 2) ე. წ. ფსხუს ნაკრძალი შექმნილია ადამიანის მიერ ხელუხლებელი ფლორის შენარჩუნებისათვის.

3) მესამე ნაწილს (სკურჩა) სულ მცირე მონაკვეთი უკავია. ნაკრძალში დაცვის ობიექტებია: ბიჭვინთა-მიუსერის ნაკრძალი: პლაჟი, ბიჭვინთის ფიჭვი, მუხა, წაბლი; ცხოველები: შველი, მელა, კვერნა.

რინის ნაკრძალი: აღმოსავლური წიფელი, კავკასიური სოჭი, წაბლი, ურთხელი, მუხა; ცხოველები: ფოცხვერი, კვერნა, თევზი, კალმახი. ფსხუ-გუმისთის ნაკრძალი, კოლხური ტყის კორომები (აღმ. წიფელი, მუხა, წაბლი, ხემარწყვი).

ცხოველები: მგელი, კვერნა, მელა, გარეული ღორი, ჯიხვი, მურა დათვი.

გარდა ჩამოთვლილი რესურსებისა აფხაზეთში დღემდე შემორჩენილია ქართული კულტურის მრავალი ძეგლი, რომლებიც მეტად საინტერესო ობიექტებია სარეკრეაციო თვალსაზრისით. ეს ძეგლებიც მოვლასა და დაცვას მოითხოვს.

ბიჭვინთაში ცნობილია X საუკუნის ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი, ლიხნში ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი (X-XI სს.) ახალ ათონში XIX საუკუნის წმ. პანტელეიმონის ტაძარი და სხვ., ახალი ათონის

საყოველთაოდ ცნობილი მღვიმე, მდ. ბესლეთზე – თამარის ხიდი, მოქვის ტაძარი, დრანდის ტაძარი, ილორის ეკლესია, ბედიის ტაძარი და სხვ.

აფხაზეთის ბუნების დაცვის საკითხი აფხაზეთის იმდროინდელი ადგილობრივი მთავრობის საზრუნავს წარმოადგენდა. ამ მხრივ სახელმწიფო ორგანოების მიერ მიღებულ იქნა ზოგი მნიშვნელოვანი ღონისძიება, სადაც გათვალისწინებული იყო გარკვეული მიკრორაიონების შექმნა, მშრომელთა მასების ეკოლოგიური საკითხების შესწავლა. მრავალჯერ იქნა ჩატარებული სამეცნიერო პრაქტიკული კონფერენცია, აფხაზეთის გარემოს დაცვის საკითხზე გამოიცა 7 წიგნი.

ცხრილი №14

სახელმწიფო ნაკრძალები (1991 წ)

ნაკრძალების დასახელება	დაარსების წელი	საერთო ფართობი სულ, ჰა	მათ შორის		
			ტყის საფარის ფართობი	ველები	წყალსაცავებით დაკავებული ფართობი
გუმისთის	1976	13400	12715	77	8
ბიჭვინთა-მოუსერის	1966	3761	3578	-	-
ფსხუს	1976	27328	25066	208	31
რინის	1957	16229	14921	338	170

მოსახლეობა

1989 წლის აღწერით ავტონომიური რესპუბლიკის მუდმივი მოსახლეობა შეადგენდა 525061 კაცს. მათ შორის აფხაზი იყო 93265 (17, 8%), ქართველი – 239872 (45, 7%), სომეხი 76541 (14, 6%), რუსი 74914 (14, 3%), ბერძენი – 14664 (2, 8%), უკრაინელი 11655 (2, 2%), აფხაზეთში მოსახლეობდა აგრეთვე ესტონელები, ბელორუსები, ებრაელები, ოსები, თათრები და სხვ. ცხ. №15, 16.

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა შეიქმნა 1918 წელს. ბევრი რამ შეიცვალა აფხაზეთის ეკონომიკური და სოციალ-პოლიტიკური, კულტურული ცხოვრების ყველა სფეროში. აფხაზი მოსახლეობა ფართოდ დაენაფა სწავლა-განათლებას, ეროვნულ ენაზე ამოქმედდა კულტურის არაერთი კერა, მათ შორის უნივერ-სიტეტი, თეატრი, სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებები, შეიქმ-ნა სამრეწველო და საკურორტო ცენტრები, განვითარდა სახალხო მეურნეობის მნიშვნელოვანი დარგები, წარმოიშვა ქალაქები. XX-საუკუნის 20-იან წლების დასაწყისში აფხაზები თითქმის მთლი-ანად სოფლებში ცხოვრობდნენ, შემდეგ მოხდა მათი მიგრაცია და მოსახლეობის 50% სოხუმსა და ავტონომიური რესპუბლიკის სხვა ქალაქებში დამკვიდრდა.

ცხრილი №15

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა (მოსახლეობის აღწერით, კაცი)

	რიცხოვნობა, კაცი				პროცენტობით მთელ მოსახლეობასთან			
	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989
აფხაზეთის არ მო-სახლეობა -	404738	486959	486082	525061	100	100	100	100
სულ აფხაზი	61193	77276	83097	93265	15,1	15,9	17,1	17,8
ქართველი	158221	199595	213322	239872	39,1	41,0	43,9	45,7
ოსი	693	1214	952	1165	0,2	0,2	0,2	0,2
რუსი	86715	92889	79730	74914	21,4	19,1	16,4	14,3
უკრაინელი	11474	11955	10257	11655	2,8	2,5	2,1	2,2
ბელორუსი	1389	1901	1311	2084	0,3	0,4	0,3	0,4
აზერბაიჯან-ელი	478	707	500	517	0,1	0,1	0,1	0,1
სომეხი	64425	74850	73350	76541	15,9	15,4	15,1	14,6
თათარი	1121	1454	1485	1099	0,3	0,3	0,3	0,2
ებრაელი	3332	4372	2067	1752	0,8	0,9	0,4	0,3
ბერძენი	9101	13114	13642	14664	2,2	2,7	2,8	2,8

მოსახლეობის დინამიკა (ათასი კაცი)

წლები	მოსახ- ლეობა სულ	მათ შორის		პროცენტობით მოსახლეობის საერთო რიცხოვნობასთან	
		ქალაქის	სოფლის	ქალაქის მოსახლეობა	სოფლის მოსახლეობა
1897	106,2	8,0	98,2	7,5	92,5
1926	211,7	32,2	179,5	15,2	84,8
1939	311,9	88,1	223,8	28,2	71,8
1940	317,8	91,3	226,5	28,7	71,3
1950	315,4	116,0	199,4	36,8	63,2
1959	404,7	149,7	255,0	37,0	63,0
1970	487,0	215,1	271,9	44,2	55,8
1979	505,4	238,5	266,9	47,2	52,8
1980	506,5	239,5	267,0	47,3	52,7
1981	508,7	240,7	267,8	47,1	52,6
1982	515,0	243,1	269,2	47,5	52,5
1983	518,9	245,0	270,0	47,6	52,4
1984	522,8	247,6	271,3	47,7	52,3
1985	526,8	249,6	273,2	47,8	52,2
1986	530,9	251,7	275,1	47,8	52,2
1987	535,9	254,6	276,3	48,0	52,0
1988	535,6	258,0	277,9	48,1	51,9
1989	537,5	256,3	279,3	47,9	52,2
1990	533,8	257,3	280,2	47,9	52,1
1991	516,6	255,4	278,4	47,8	52,2
1992		252,6	279,0	47,5	52,5
1993		243,2	273,4	47,1	53,0

საუკუნის მანძილზე ქართველი და აფხაზი ხალხი მეგობრულად ცხოვრობდნენ ერთ ტერიტორიაზე. სამწუხაროდ, ქართველი მოსახლეობისა და სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტების განდევნა მოხ-

და აფხაზეთის თითქმის მთელი ტერიტორიიდან. გარდა ქართველი ეროვნებისა, აფხაზეთის ტერიტორია დატოვა სხვა ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენელთა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა (რუსებმა, ბერძნებმა, სომხებმა და თვით აფხაზებმაც). როგორც ცნობილია, აფხაზეთის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე 90-იანი წლები ყველაზე მძიმე და ტრაგიკული აღმოჩნდა, რის გამოც მნიშვნელოვნად შეიცვალა აფხაზეთის დემოგრაფიული სტრუქტურა. აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს მიერ მოპოვებული ოპერატიული მონაცემებით, 1992 წლის 1-ლი იანვრის მდგომარეობით, აფხაზეთის მოსახლეობა შეადგენდა 531, 6 ათასს კაცს.

1992 წლის 1-ლი იანვრის მდგომარეობით ქართველების რიცხვი 244, 9 ათასს კაცს, ანუ მთელი მოსახლეობის 45, 7% შეადგენდა. ცხ. №15.

მეურნეობის დარგები და მრეწველობა

მრეწველობა. მეურნეობის დარგობრივი სტრუქტურა მოიცავს მრეწველობას, სოფლის მეურნეობას, ტრანსპორტს, კავშირგაბმულობას, მშენებლობას, ვაჭრობას, საზოგადოებრივ კვებას და არასაწარმოო დარგებს (მეცნიერებას, განათლებას, ჯანდაცვას, სპორტს, საბინაო მეურნეობას, საყოფაცხოვრებო მომსახურებას, მმართველობის ორგანოებს).

მეურნეობის სტრუქტურაში გარკვეული ადგილი მძიმე და მსუბუქ მრეწველობას ეჭირა.

აფხაზეთში ფუნქციონირებდა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგი. მეცნიერულ-ტექნიკური რევილუციის პერიოდში პროგრესს მიაღწია ქიმიურმა მრეწველობამ, ელექტროენერგეტიკამ და სხვ.

სოფლის მეურნეობაში შეიქმნა ინტენსიური მეურნეობა, გამოყენებულ იქნა მექანიზაცია, ელექტრიფიკაცია, ქიმიზაცია.

მრეწველობის წამყვანი დარგებიდან აფხაზეთში განვითარებული იყო მანქანათმშენებლობა, ენერგეტიკა, ქიმიური, მსუბუქი

(ტყავ-ფეხსაცმლის სამკერვალო) და კვების მრეწველობა (საკონსერვო, ერბო-კარაქის, ჩაის ფაბრიკები) (ცხრ. №17-20).

ომამდე აფხაზეთში განვითარებული იყო სათბობ-ენერგეტიკული მრეწველობა, რომლის საფუძველს წარმოადგენდა ტყვარჩელის (ქვანახშირის ბაზაზე) თბოსადგური, ენგურჰესი და მცირე ჰესები.

სოხუმში ფუნქციონირებდა ელექტროხელსაწყოთმშენებელი ქარხანა, გაზის აპარატურის, გემშემკეთებელი, ქიმიური ქარხანა, ავეჯის ფაბრიკა, ბზიფისა და კოდორის ხე-ტყის გადამამუშავებელი საწარმოები. ასევე განვითარებული იყო მსუბუქი და კვების მრეწველობა

ძირითადად, სათბობენერგორესურსს ქმნის ტყვარჩელის ქვანახშირი, რომლის ექსპლუატაცია დაიწყო 1935 წელს. ამოღების ცენტრია აკარმარა. ქვანახშირთან ერთად აფხაზეთის ენერგეტიკის მნიშვნელოვანი წყაროა „თეთრი ნახშირი“, ანუ წყლის რესურსი. აფხაზეთში მოქმედებდა ჰიდროსადგურები: ბალმარჰესი (გაგრის რაიონი), ჯირხვაჰესი და დურიფშჰესი (გუდაუთის რაიონი), სოხუმჰესი (მდ. გუმისთაზე).

აფხაზეთის ელექტროენერგეტიკის დიდი მიღწევა იყო ენგურჰესის მშენებლობა (1961-1986 წწ), რომლის ელექტროენერგიის წლიური სიმძლავრე 5, 5 მლნ. კვ. სთ-ს შეადგენდა. ცხ. №19.

სოხუმში განვითარებული იყო მეურნეობის ახალი დარგი – ქიმიური მრეწველობა (ლაქ-საღებავები, პოლიეთილენის პროდუქცია), აგრეთვე ზუსტი და რთული მანქანათმშენებლობა (ზუსტი ელექტროხელსაწყოები) და გაზის აპარატურისა და ავეჯის წარმოება.

ხე-ტყის მრეწველობა ტყის დიდ მასივებს ეყრდნობა. მართალია, აფხაზეთში ტყეებს ტერიტორიის უმეტესი ნაწილი უჭირავს, მაგრამ სამრეწველო მნიშვნელობის ტყეები მაინც ცოტაა. ხე-ტყის სახერხი საწარმოები მდინარეების ხეობებში იყო განლაგებული, რადგანაც მდინარეების საშუალებით ხდებოდა ხე-ტყის დაცურება (ბზიფის, კოდორის, ენგურის, ლალიძგის და სხვ.). ხე-ტყის სახერხი მსხვილი საწარმოო იყო კალდახვარაში, გაგრაში, ბიჭვინთაში.

საშენი მასალის მრეწველობის განვითარებისათვის აფხაზეთში კარგი ბაზა არსებობდა. აფხაზეთი მდიდარია კირქვით, მარმარი-

ლოთი, ქვიშა-ლორლით. საშენი მასალების მრეწველობაში წამყვანი ადგილი ეჭირა კირისა და აგურის წარმოებას: კირს აწარმოებდნენ სოხუმის რ-ნის სოფ. თავისუფლებაში, აგურს – ოჩამჩირეში, სოხუმში (ბესლეთი), გალში.

კვების მრეწველობა მეურნეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგია. მისი ნორმალური ფუნქციონირება სოფლის მეურნეობასთან ერთად უზრუნველყოფს მოსახლეობის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას სასურსათო პროდუქტებით.

აფხაზეთის ერთ-ერთი მაპროდუქციებელი დარგი იყო კვების მრეწველობა. აქედან აღსანიშნავია თამბაქოს მრეწველობა, თამბაქო აფხაზეთში XIX საუკუნის დამლევიდან მოჰყავდათ. თამბაქოს სანარმოები იყო სოხუმში, ოჩამჩირეში, გუდაუთაში, განთიადში.

კვების მრეწველობაში შედის ჩაის წარმოება, რომლის სანარმოებიც თავმოყრილი იყო გალისა და ოჩამჩირის რაიონებში (გალი, ჭუბურხინჯი, ნაბაკევი, ოქუმი, აჩიგვარა, კოჩარა, დრანდა, გუდაუთა). აღსანიშნავია აგრეთვე საკონსერვო მრეწველობა. ხილისა და ციტრუსების საკონსერვო ქარხნებიდან საუკეთესო ხარისხის პროდუქცია გაჰქონდათ ყოფილი საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა კუთხეში.

ცხრილი №17

უმნიშვნელოვანესი სახეობების სამრეწველო პროდუქციის წარმოება
ნატურალურ გამოსახულებადში
(დამოუკიდებელ ბალანსზე მყოფი სანარმოების მიხედვით) 1985-1992 წლები

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992 იანვარ-ივლისი
ელექტროენერგია მლნ.კვტ.სთ	4,1	3,3	4,7	4,4	5,3	4,6	4,0	1,8
ქვანახშირი ათასი ტონა	469	499	439	426	282	290	205	21
სინთეზური სარეცხი საშუალებები, ტონა	193	210	361	443	399	786	1019	149

ხელსაწყოები, ავტომატიზაციის საშუალებები და მათი სათადარიგო ნაწილები, მლნ მან.	8,8	10,7	12,7	13,9		20,4	26,3	
გაზის ბალონები. ათასი ცალი	330	330	312	295	202	149		3
სამასალე მერქანი, ათასი მკერივი მ³	73,6	73,6	73,5	69,5	59,8	48,1	30,8	0,2
დახეობილი ხე-ტყე, ათასი მკერივი მ³	21,9	41,1	55,1	52,7	26,6	28,4	10,1	2,0
ასანუბო რკინაბეტონის კონსტრუქციები და ნაკეთობანი, ათასი მ³	72,9	79,8	73,7	56,5	3,3	4,3	1,9	
საკედლე მასალები მლნ. ცალი	26,9	27,1	27,9	23,8	19,4	10,4	12,2	0,8
პირობითი აგური აქედან სამშენებლო აგური	4,8	3,9	2,9	3,7	2,5	0,1	0,6	
საკედლე მსხვილი ბლოკი	3,1	4,3	6,3	3,1	5,5		1,4	
საკედლე მცირე ბლოკი	19,1	18,9	18,7	17,0	11,5	10,3	10,8	
კირი, ათასი ტონა	5,5	5,4		2,1	1,0	0,6	0,2	
ლურსმანი, ათასი ტონა	1,1	1,1	0,9	1,1	0,7	0,5	0,5	
აბრეშუმის ქსოვილი, ათასი გრძივი მეტრი	726	741	756	718	432	349	204	38
სამკერვალო ნაწარმი, მლნ. მან	19,3	20,5	19,6	21,4	22,4	19,1	24,4	22,1

ტრიკოტაჟის ნაწარმი, ათასი ცალი	208	286	265	532	436	202	101	26
ტყავის ფეხ- საცმელი, მლნ. წყვილი	2,4	2,6	2,8	2,9	2,7	2,5	1,7	0,4
ხორცი, ათასი ტონა	13,6	13,8	12,1	6,1	5,8	3,3	0,6	0,1
ძებვეული, ათასი ტონა	4,9	4,4	4,6	4,3	3,9	1,9	0,3	0,1
საკვები თევზის ნაწარმი, თევზის კონსერვის ჩათ- ვლით, მლნ.მან.	17,9	11,7	13,2	12,3	6,3	4,1	1,5	0,2
თევზეული, ათასი ტონა	16,9	23,0	6,1	17,4	6,2	2,2	1,5	0,2
კონსერვები, მლნ.პირობითი ქილა აქედან თევზის	31,7	39,9	35,0	36,9	31,8	21,6	13,7	0,7
ხილ-ბოსტნეუ- ლის	13,1	8,7	9,7	8,0	8,7	7,2	4,8	
მოუხდელი რძის პროდუქცია	18,6	31,2	25,3	28,9	23,0	14,4	8,9	
რძეზე გადაან- გარ. ათასი ტონა	28,8	30,2	41,6	43,2	41,0	33,0	7,5	0,7
ცხიმიანი ყველი, ტონა	408	400	377	418	458	368	159	
მცენარეული ზეთი, ათასი ტონა	10,5	9,7	14,1	11,2	8,4	13,4	7,1	
საკონდიტრო ნაწარმი ათასი ტ.	10,1	10,4	10,7	11,8	11,0	8,8	4,1	0,3
პურფუნთუ- შეული ნაწარმი, ათასი ტონა	64,7	61,0	58,6	55,7	51,8	53,5	24,9	24,3

ფქელი, ათასი ტონა	71,2	48,0	68,0	70,4	67,7	57,2	43,5	21,5
კომბინირებული საკვები, ათასი ტონა	118,4	115,9	110,3	103,0	80,3	65,9	75,4	
პირველადი გადამუშავების ბაიხის ჩაი, ათასი ტონა	24,9	26,4	28,1	22,5	22,4	24,7	19,0	4,6
ჩაი დაფასოებული, ათასი ტონა	5,4	5,7	6,6	7,5	7,8	7,4	7,8	2,7
ფერმენტირებული თამბაქო, ათასი ტონა	5,2	8,8	7,9	5,4	2,8	1,4	2,8	0,7
პაპიროსი და სიგარეტი, მლრდ. ცალი	3,3	3,2	3,0	2,4	2,2	1,7	1,3	0,4
ყურძნის ღვინო, ათასი დკლ.	909	779	884	990	961	1114	929	396
ლუდი, ათასი დკლ.	806	621	772	719	672	693	588	
უალკოჰოლო სასმელები, მლნ. დკლ.	1,6	1,9	1,9	1,9	1,5	1,3	0,8	0,3

აფხაზეთი ეთერ-ზეთოვანი კულტურების ერთ-ერთი დიდი მწარმოებელი იყო. ბაბუშარის ქარხანა ერთადერთი იყო, რომელიც აწარმოებდა ქაფურის კრისტალებს, ქაფურის ზეთს, ფარმაცევტული მრეწველობისათვის საჭირო ძვირფას სამკურნალო პრეპარატებს.

აფხაზეთში მევენახეობას უპირატესად მეღვინეობის მიმართულება ჰქონდა, აწარმოებდნენ სუფრის ღვინოებსა და ყურძნის წვენს, მასალას ნაზი სუფრის ღვინოებისათვის, ხდებოდა ოჯახურ-სა და იზაბელას ჩამოსხმა. ღვინის ქარხანა სოხუმსა და გუდაუთაში იყო. ასევე განვითარებული იყო უალკოჰოლო სასმელების წარმოება, როგორიცაა: ლიმონათი, სიტრო და სხვ. (სოხუმი, გაგრა, ოჩამჩირე, გალი).

გულრიფშის რაიონის სოფელ ბაბუშარაში ხდებოდა პეპსი-კოლას ჩამოსხმა, ხოლო დრანდაში – მინერალური წყლის.

შავი ზღვის სანაპიროზე განვითარებული იყო თევზჭერა და თევზის წარმოება. ცნობილი იყო სოხუმის მაღალი ხარისხის თევზის პროდუქტები (კონსერვები), იქვე ხდებოდა თევზის გაშრობა

აფხაზეთში განვითარებული იყო მრავალდარგოვანი მრეწველობა. მნიშვნელოვან დარგს წარმოადგენდა ელექტროენერგეტიკა, რომლის წილზეც აფხაზეთის მთლიანი სამრეწველო პროდუქციის 11%, ხოლო საქართველოში წარმოებული მთელი ელექტროენერგიის 39, 6% აფხაზეთის ჰიდროელექტროსადგურებზე მოდიოდა. განვითარებული იყო სათბობისა და ქიმიური მრეწველობა, მანქანათმშენებლობა, სატყეო და ხის დამამუშავებელი, სამშენებლო მასალების, მსუბუქი, კვებისა და პოლიგრაფიული მრეწველობა. მათგან ყველაზე მსხვილი დარგი იყო კვების მრეწველობა, რომლის წილი წარმოების მოცულობაში 56%-ს შეადგენდა. კვების მრეწველობაში განსაკუთრებული ადგილი ჩაის წარმოებას ეკავა (53,3% 1990 წ. მონაცემებით).

სოხუმში იყო ერბო-კარაქის, რძის, საკონდიტრო წარმოება, წისქვილ-კომბინატი, ხორც-კომბინატი. მსუბუქი მრეწველობიდან სოხუმში არსებობდა სამკერვალო, ფეხსაცმლის წარმოება.

სამრეწველო საწარმოები 1992 წლის მდგომარეობით

ქ. სოხუმი

ცხრილი №18

გაზის აპარატურის ექსპერიმენტული ქარხანა
საწარმოო გაერთიანება „ორგტექნიკა“

თევზკომბინატი

მრავალდარგოვანი კომერციული ფირმა „თეთრონის“ საწარმო (ქიმიური ქარხანა)

ტყავ-ფეხსაცმლის საიჯარო ფაბრიკა

საქსოვი ფაბრიკა

სამკერვალო ფაბრიკა
ლვინის ქარხანა
სანარმოო გაერთიანება „აბხაზპურპროდუქტების“ სანარმოები
საკონდიტრო ფაბრიკა
საკონსერვო ქარხანა
ხორცკომბინატი
რძის ქარხანა
თამბაქოს ფაბრიკა
თამბაქოს საფერმენტაციო ქარხანა
საქართველოს უსინათლოთა საზოგადოების აფხაზეთის სასწავლო
სანარმო
აფხაზეთის ადგილობრივი მრეწველობის სამინისტროს სასწავლო სამ-
რეწველო სანარმო
საქართველოს ყრუ-მუნჯთა საზოგადოების აფხაზეთის გაერთიანების
სასწავლო სანარმო
აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის პოლიგრაფიული სანარმოო
გაერთიანება
ავეჯის ფაბრიკა
საიჯარო სანარმო „ლაზიკა“ (ლუდისა და უაღკოჰოლო სასმელების ქარხ-
ნის ბაზაზე)
მექანიკური ქარხანა
საიჯარო წარმოება „გალანტერეა“
სუვენირების ფაბრიკა
საიჯარო წარმოება „აბაზა“ (ნახშირმყავას ექსტრაქტების ქარხნის ბაზაზე)
წყალსადენი
საბინაო-კომუნალური მეურნეობის სამინისტროს კომბინატი
საქართველოს მუსიკალურ-ქორეოგრაფიული საზოგადოების სანარმოო
კომბინატი
მრავალდარგოვანი კომბინატი

ქ. ტყვარჩელი

შახტსამმართველო „ტყვარჩელი“
ტყვარჩელის სახელმწიფო რაიონული ელექტროსადგური
ელექტრომექანიკური სახელოსნოები
ქარხანა „ზარია“

ქარხანა „არგონავტი“
სამშენებლო მასალების ქარხანა
პურის ქარხანა
ქალაქის სამრეწველო კომბინატი

ქ. გაგრის ზონა

ლორღის ქარხანა
თევზის ქარხანა
სწრაფმყინავი პროდუქტების ექსპერიმენტული ქარხანა „გაგრა“
თამბაქოს საფერმენტაციო ქარხანა
პურის ქარხანა
უაღკოპოლო სასმელების ქარხანა
საკონსერვო ქარხანა
რძის ქარხანა
ღვინის ქარხანა
ბზიფის ხის დამამუშავებელი საწარმო
სატყეო მეურნეობა
ქალაქის სამრეწველო კომბინატი
წყალსადენი

გუდაუთის რაიონი

შავწყალას საკალმახე მეურნეობა
თამბაქოს საფერმენტაციო ქარხანა
ჩაის ფაბრიკა
პურის ქარხანა
სატყეო მეურნეობა
ღვინის ქარხანა
საკონსერვო ქარხანა
№2 ჩაის ფაბრიკა
ავტოსარემონტო ქარხანა
საქართველოს ყრუ-მუნჯთა საზოგადოების აფხაზეთის გაერთიანების
სასწავლო საწარმო
რაიონის სამრეწველო კომბინატი
წყალსადენი

სოხუმის რაიონი

ჰიდროელექტროსადგურების სოხუმის ჯგუფი
მარმარილოს მალაროთა სამმართველო
სატყეო მეურნეობა
ნისქეილქარხანა
საქართველოს თეატრალური საზოგადოების საწარმოო კომბინატი
საზოგადოება „დინამოს“ საწარმოო კომბინატი
რაიონის სამრეწველო კომბინატი
მცირე წარმოება „ინდუსტრია“ (აგურის ქარხნის ბაზაზე)

გულრიფშის რაიონი

დრანდის ექსპერიმენტული ჩაის ფაბრიკა
საკონსერვო ქარხანა
კოოპერატივი „ივა“ (ბაბუშარას ხის დამამუშავებელი კომბინატის ბაზაზე)
აჭარის სატყეო მეურნეობა
გულრიფშის სატყეო მეურნეობა
სარემონტო მექანიკური კომბინატი
ბაბუშარას უალკოჰოლო სასმელების ქარხანა
რაიონის სამრეწველო კომბინატი

ოჩამჩირის რაიონი

ზეთის ექსტრაქტების ქარხანა
ტამიშის ეთერზეთების მეურნეობა – ქარხანა
ოჩამჩირის №1 ჩაის ფაბრიკა
ოჩამჩირის №2 ჩაის ფაბრიკა
მოქვის ჩაის ფაბრიკა
მერკულის ჩაის ფაბრიკა
კუტოლის ჩაის ფაბრიკა
კინდლის ჩაის ფაბრიკა
კოჩარის ჩაის ფაბრიკა
პურის ქარხანა
სატყეო მეურნეობა

კომბინირებული საკვების ქარხანა
არამადნეული მასალების ქარხანა
ჩაის გადამწონი ფაბრიკა
ჩაის კონცენტრატების ქარხანა
№7 ტრესტის სამრეწველო-საწარმოო კომბინატი
საქართველოს ყრუ-მუნჯთა საზოგადოების აფხაზეთის გაერთიანების
სასწავლო საწარმო

გალის რაიონი

ენგურის ჰიდროელექტროსადგურის კასკადი
ვარდნილი ჰიდროელექტროსადგური
გალის №1 ჩაის ფაბრიკა
გალის №2 ჩაის ფაბრიკა
გალის ჩაის ფაბრიკა „გოგიელი“
ნაბაკევის ჩაის ფაბრიკა
ჭუბურხინჯის ჩაის ფაბრიკა
ოქუშის ჩაის ფაბრიკა
აჩიგვარის ჩაის ფაბრიკა
ზემო ბარლების ჩაის ფაბრიკა
ქვემო ბარლების ჩაის ფაბრიკა
აჩიგვარის ჩაის კომბინატი
დისაზურგის ჩაის ფაბრიკა
სიღის ჩაის ფაბრიკა
ჩხორთოლის ჩაის ფაბრიკა
ხის დამამუშავებელი კომბინატი
სამრეწველო კომბინატი
სატყეო მეურნეობა
რაიონის სამრეწველო კომბინატი „გენათი“
საქართველოს ყრუ-მუნჯთა საზოგადოების აფხაზეთის გაერთიანების
სასწავლო საწარმო

ელექტროსადგურები 1990 წლის მდგომარეობით

საერთო სარგებლობის ელექტრო- სადგურები სიმძლავრით 500 კვტ და ზემოთ	ელექტროსად- გურების სიმძლავრე, კვტ	გამომუშავეებულია ელექტროენერგია ათ. კვტ. სთ
ენგურჰესი	1300000	3579332
ვარდნილჰესი	340000	643547
ტყვარჩელის სრესი	220000	344216
სოხუმის ჰესი	19053	61199
ჯირხვის ჰესი	2100	2170
დურიფშის ჰესი	1600	-
ბაღნარის ჰესი-2	1600	-
რინის ჰესი	984	1187
ბაღნარის ჰესი	830	-
გაგრის ჰესი	800	-
ფსხუს ჰესი	500	268
საერთო სარგებლობის ელექტროსადგურები სიმძლავრით 500 კვტ-მდე		
ბესლეთის ჰესი	368	790
რინის ჰესი-2	296	-
აჟარის ჰესი	170	-

სოფლის მეურნეობა

სოფლის მეურნეობა მატერიალური წარმოების ერთ-ერთი მთავარი და უძველესი დარგია, იგი მოიცავს მცენარეული კულტურების მოყვანასა და მეცხოველეობას.

სოფლის მეურნეობას საზოგადოების განვითარებაში წამყვანი ადგილი ეკავა და მასში დასაქმებული იყო შრომისუნარიანი მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი. აფხაზეთში სოფლის მეურნეობას ოდითგანვე მისდევდნენ. სოფლის მეურნეობა დიდად არის დამოკიდებული ქვეყნის გეოგრაფიულ მდებარეობასა და ბუნებრივ

პირობებზე, რაც მნიშვნელოვნად განაპირობებს მის მიმართულებებს (სპეციალიზაციას). აფხაზეთის სოფლის მეურნეობის წამყვანი დარგებია მემცენარეობა და მეცხოველეობა. ცხ. №20-27.

მემცენარეობა. ხელსაყრელმა ბუნებრივმა პირობებმა აფხაზეთში ხელი შეუწყო სხვადასხვა სამეურნეო კულტურის განვითარებას. სოფლის მეურნეობაში წამყვანი ადგილი მიწათმოქმედებას ეჭირა.

ცხრილი №20

მინის საერთო ფართობი და სასოფლო-სამეურნეო სავარგულთა განაწილება მიწათმოსარგებლეთა მიხედვით 1990 წლის 1 ნოემბრისათვის (ათასი ჰექტარი)

	მინის საერთო ფართობი	სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები	მათ შორის	
			სახნავი	სათიბი და საძოვარი
სულ მიწები (ტერიტორია)	866,4	214,5	42,5	130,3
სასოფლო-სამეურნეო სანარმოთა და მეურნეობათა მიწები	405,2	203,9	42,3	120,1
კოლმეურნეობათა მიწები სულ	278,5	133,6	29,0	86,6
მათ შორის საზოგადოებრივი სარგებლობის მიწები (მინის სახელმწიფო მარაგისა და სატყეო ორგანიზაციების გრძელვადიანი სარგებლობის მიწების ჩათვლით)	266,5	122,2	23,5	86,6
მოსახლეობის პირად სარგებლობაში არსებული საკარმიდამო ნაკვეთები	12,0	11,4	5,5	-
კოლმეურნეობების მიწებზე სახელმწიფო მეურნეობებისა და სხვა სასოფლო-სამეურნეო სანარმოთა მიწები (სახელმწიფო მარაგისა და სატყეო ორგანიზაციების გრძელვადიანი სარგებლობის მიწების ჩათვლით)	116,5	65,0	11,0	30,5
სამეურნეობათაშორისო სასოფლო სამეურნეო სანარმოთა და ორგანიზაციათა მიწები	10,2	5,3	2,3	3,0

მუშა-მოსამსახურეთა პირად სარგებლობაში არსებული მიწები (გარდა საკოლმეურნეო მიწებზე ნაკვეთებისა)	5,5	5,3	2,2	-
სახელმწიფო მიწის მარაგი და სატყეო ორგანიზაციები (კოლმეურნეობათა გრძელვადიანი სარგებლობის მიწების გარეშე)	446,5	10,6	0,2	10,2
სხვა მიწათმოსარგებლებები	14,7	1,1	1,0	-

ცხრილი 21

სოფლის მეურნეობის განვითარების ძირითადი მაჩვენებლები
(საზოგადოებრივ მეურნეობებში)

	1986	1987	1988	1989	1990
კოლმეურნეობები - სულ	90	90	91	90	93
სახელმწიფო მეურნეობები - სულ	59	60	60	58	56
სამეურნეობათაშორისო სასოფლო-სამეურნეო სანარმოები	20	20	19	20	18
სოფლის მეურნეობის მთლიანი პროდუქცია (1983 წლის შესადარ ფასებში) მლნ. მან.	235,4	237,7	202,8	191,2	183,6
მათ შორის: მემცენარეობაში	192,4	199,2	168,5	158,2	152,2
მეცხოველეობაში	43,0	38,4	34,3	33,0	31,4
სოფლის მეურნეობის ძირითადი სანარმოო ფონდები (შესადარ ფასებში, წლის ბოლოსთვის) მლნ. მან.	588,1	606,5	624,2	640,2	650,9
შრომის ფონდშეიარაღება (ძირითადი სანარმოო ფონდები ერთ საშუალო წლიურ მუშაკზე) მან.	9048	9921	10491	11392	12132
მათ შორის: კოლმეურნეობებში	3748	4237	4635	5033	5879
სახელმწიფო მეურნეობებში ფონდუკუგება (წარმოებული პროდუქცია ძირითად სანარმოო ფონდების ათვისებისათვის), მან.	15366	16858	17431	18790	18956

მათ შორის: კოლმეურნეობებში	400	392	325	299	282
სახელმწიფო მეურნეობებში	831	805	570	561	474
კოლმეურნეთა საშუალო წლიური რიცხოვნობა, ათასი კაცი	282	266	251	230	220
კოლმეურნეთა შრომის საშუალო თვიური ანაზღაურება, მან.	35,5	33,3	32,1	30,8	28,6
	186,6	183,5	152,3	190, 4	211,0

ცხრილი 22

სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ნათესი ფართობები (ყველა კატეგორიის
მეურნეობებში, ათასი ჰექტარი)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
ნათესი ფართობი – სულ	41,9	41,3	41,4	40,5	38,3	35,8	34,1	26,8
მათ შორის: მარცვლეული კულტურები	18,3	16,9	18,1	17,0	21,4	20,3	21,4	18,6
მათგან: სამარცვლე სიმ- ინდი	17,8	16,6	17,8	16,7	16,0	15,5	16,5	18,4
ტექნიკური კულ- ტურები	6,6	6,2	5,5	5,3	4,4	3,8	2,6	1,2
მათგან: თამბაქო	4,1	3,9	3,8	3,6	3,2	2,5	1,9	0,9
ეთერზეთები	0,5	0,5	0,4	0,5	0,4	0,5	0,2	0,2
კარტოფილი და ბოსტნეულ- ბალჩეული კულ- ტურები	3,4	3,6	3,2	3,2	3,1	2,8	2,8	1,9
მათგან: კარტოფილი	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2
ბოსტნეული	3,0	3,1	2,8	2,8	2,7	2,4	2,3	1,6
საკვები კულ- ტურების ნათესი ფართობი	13,6	14,6	14,5	14,9	9,3	8,8	7,3	5,1

ცხრილი 23

სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ნათესი ფართობები რაიონების მიხედვით (ყველა კატეგორიის მეურნეობებში; ათასი ჰექტარი)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
აფხაზეთის არ	41,9	41,3	41,4	40,5	38,3	35,8	34,1	26,8
ქალაქები:								
სოხუმი	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
ტყვარჩელი	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
გაგრა	4,8	4,7	4,5	4,3	4,3	3,7	3,7	2,8
რაიონები:								
გუდაუთის	7,4	7,5	7,4	7,3	6,0	5,5	5,4	4,7
სოხუმის	3,0	2,9	2,9	3,0	2,5	2,3	2,1	1,8
გულრიფშის	6,0	5,9	6,1	5,9	5,6	5,3	5,3	3,8
ოჩამჩირის	11,1	10,9	11,1	10,5	10,5	10,0	9,8	9,3
გალის	9,6	9,4	9,4	9,5	9,4	9,0	7,8	4,4

ცხრილი 24

სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობა რაიონების მიხედვით (საზოგადოებრივ მეურნეობებში; ცენტნერი ერთი ჰექტარიდან)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
მარცვლეული							
აფხაზეთის არ	27,0	15,9	24,9	23,7	19,8	18,4	14,5
ქ. გაგრა	22,7	8,7	19,5	23,9	19,6	18,4	13,0
რაიონები:							
გუდაუთის	23,6	13,7	22,0	25,4	19,2	22,0	21,9
სოხუმის	22,8	15,1	16,0	16,1	13,6	17,7	10,2
გულრიფშის	21,8	21,2	24,4	20,3	18,9	21,1	12,7
ოჩამჩირის	29,2	14,8	24,1	22,3	16,2	17,0	13,6
გალის	29,7	17,9	30,5	26,6	27,9	15,8	9,6
ბოსტნეული							
აფხაზეთის არ	99	105	115	110	86	62	56
ქ. გაგრა	96	116	121	124	33	76	42
რაიონები:							
გუდაუთის	131	135	128	145	93	81	28
სოხუმის	89	104	117	128	117	81	39
გულრიფშის	115	107	126	128	119	60	47
ოჩამჩირის	76	64	84	47	42	49	30
გალის	115	126	129	128	101	45	26

სოიო							
აფხაზეთის არ	3,6	2,3	4,5	5,3	4,0	1,5	0,8
ქ. გაგრა	2,2	1,2	3,4	7,0	-	-	-
რაიონები:							
გუდაუთის	3,6	3,0	5,1	3,5	4,4	4,0	-
სოხუმის	1,0	1,4	3,8	1,7	35,7	-	-
გულრიფშის	3,8	10,7	11,5	11,4	4,8	3,2	2,4
ოჩამჩირის	4,1	1,2	4,2	4,9	0,8	0,8	0,8
გაღის	3,7	2,2	4,0	5,6	4,7	1,8	0,6
თამბაქო							
აფხაზეთის არ	13,6	18,3	16,5	10,0	10,0	9,3	9,3
ქ. გაგრა	13,4	16,0	18,4	11,7	11,1	8,4	8,4
რაიონები:							
გუდაუთის	11,7	16,5	11,2	8,7	7,7	7,0	7,0
სოხუმის	8,4	15,2	13,0	9,6	7,8	8,3	8,3
გულრიფშის	15,8	19,8	20,7	9,0	11,2	11,5	11,5
ოჩამჩირის	18,7	23,1	19,6	12,1	12,7	11,6	11,6
გაღის	-	-	-	-	-	-	-
ხილი							
აფხაზეთის არ	5,7	8,2	6,6	8,7	6,5	7,6	3,0
ქ. გაგრა	5,8	13,0	6,5	15,6	9,8	8,6	5,6
რაიონები:							
გუდაუთის	2,1	3,9	4,8	6,8	5,3	5,3	0,8
სოხუმის	7,8	9,2	7,0	7,6	12,6	12,4	4,5
გულრიფშის	11,5	14,7	10,8	10,0	6,8	12,0	1,8
ოჩამჩირის	3,5	0,7	6,1	15,6	2,4	1,3	36,3
გაღის	3,2	4,0	4,5	3,0	2,3	1,8	0,9
ყურძენი							
აფხაზეთის არ	54,3	38,4	34,8	15,5	25,5	38,8	13,6
ქ. გაგრა	51,6	39,0	52,9	9,5	22,9	37,7	38,9
რაიონები:							
გუდაუთის	62,9	41,9	36,2	16,8	28,9	42,6	10,6
სოხუმის	21,1	24,2	18,1	6,4	9,4	10,2	13,6
გულრიფშის	24,3	27,8	21,3	11,7	13,5	23,0	5,3
ოჩამჩირის	28,4	17,9	21,0	22,3	4,0	2,9	4,8
გაღის	22,4	25,3	18,1	15,8	10,4	18,4	8,3

ციტრუსი							
აფხაზეთის არ	36,2	73,6	48,1	86,4	41,1	44,6	37,8
ქ. გაგრა	38,6	82,0	89,9	95,0	91,9	86,1	80,7
რაიონები:							
გუდაუთის	29,2	52,9	23,5	62,0	23,4	36,9	26,9
სოხუმის	24,3	68,2	34,0	90,3	27,3	44,3	17,2
გულრიფშის	43,6	88,4	63,4	117,0	76,6	80,7	83,0
ოჩამჩირის	9,8	28,0	22,1	43,8	24,2	16,7	20,0
გალის	53,6	91,6	53,5	90,3	32,1	34,8	29,9
ჩაი							
აფხაზეთის არ	88,8	84,0	89,4	76,6	79,5	80,0	64,5
ქ. გაგრა	-	-	-	-	-	-	-
რაიონები:							
გუდაუთის	122,1	108,0	126,8	101,0	101,2	114,8	122,3
სოხუმის	93,6	70,0	99,4	63,3	68,2	72,0	66,5
გულრიფშის	105,6	116,2	100,6	76,9	83,9	80,3	82,5
ოჩამჩირის	95,1	91,2	99,6	84,4	83,4	82,7	65,0
გალის	79,7	75,7	78,2	68,8	74,3	74,2	85,4

სუბტროპიკული კულტურებიდან წამყვანი ადგილი ეკავა ჩაის კულტურას, რომელიც შემოტანილ იქნა ჩინეთიდან. 1885 წელს ჩაქვის მიდამოებში გაშენდა ჩაის პირველი პლანტაცია. თავდაპირველად ჩაი მოჰყავდათ მხოლოდ ზღვისპირეთში, გაშენებული იყო გალის, ოჩამჩირის, სოხუმის, გუდაუთის რაიონებში.

სუბტროპიკული კულტურების მეორე მნიშვნელოვანი დარგია მეციტრუსეობა. ციტრუსოვან კულტურებს მიეკუთვნება მანდარინი, ფორთოხალი, ლიმონი, გრეიფრუტი, ფეიხოა და სხვ. ციტრუსები სითბოს მოყვარული მცენარეებია და პერიოდული ყინვები დიდ ზიანს აყენებს, განსაკუთრებით, ფორთოხალსა და ლიმონს. ამიტომაც ნარგავების ფართობი სმირად მერყეობდა. პლანტაციები მოითხოვს მუდმივ მოვლას (შენამვლას, ნიადაგის განაყოფიერებას და სხვ.).

1879 წ. ახალ ათონში მცხოვრებმა ბერებმა საბერძნეთიდან, იტალიიდან, ალჟირიდან მიიღეს რამდენიმე ძირი ლიმონი და ფორთოხალი, რითაც დასაბამი მიეცა ახალი ათონის ციტრუსოვან პლანტაციებს. სუბტროპიკული კულტურების გამოცდასა და დანერგვას ხელი შეუწყო 1894 წელს დაარსებულმა სოხუმის საცდელმა სადგურმა, მრავალი სხვადასხვა სახის სუბტროპიკული მცენა-

რე იქნა გამოყვანილი: ციტრუსები, ეთერზეთოვნები, საფეიქრო (მცენარე), სამკურნალო და სხვ. 1930 წელს ეს სადგური საკავშირო მნიშვნელობის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტად გადაკეთდა.

აფხაზეთში გავრცელებულია „ახალი ქართული“ ლიმონის ჯიშში, რომელიც ჩვენში არსებულ ლიმონის ჯიშებს შორის საუკეთესოა, შეიცავს 6-8% ლიმონმჟავას. ციტრუსებიდან აფხაზეთში ხარობს აგრეთვე მრავალი ჯიშის ფორთოხალი: ქართული ფორთოხალი, ვაშინგტონ-ნაველი ამერიკული ჯიშია, ნაყოფი ჭიპიანია, სასიამოვნო ტკბილ-მომჟავო გემოსი, არის ნითელწვნიანი ფორთოხალიც. მანდარინის ჯიშებიდან ცნობილია ქართული მანდარინი, ახასიათებს კარგი მსხმოიარობა, ხარობს გრეიფრუტი (სამშობლო ამერიკა), იხმარება, როგორც დიეტური ხილი.

ფეიხოა ლამაზფოთლებიანი 2-3 მ სიმაღლის ბუჩქია, ლამაზად ყვავის, სამხრეთამერიკული მცენარეა, ნაყოფი მწვანე ფერის გემრიელი კენკრა, სიმწიფის დროს მოყვითალო ფერი გადაჰყრავს, შაქრის შემადგენლობა 10%-მდეა, ნაყოფი ხსნად იოდს შეიცავს, ყინვაგამძლეა. ხურმა სუბტროპიკული კულტურაა, უძლებს ყინვას. ციტრუსოვანი კულტურების პლანტაციები გაშენებული იყო გალის, ოჩამჩირის, სოხუმის, გაგრის რაიონებში.

თამბაქოს კულტურა აფხაზეთში გავრცელდა XIX საუკუნის დასასრულიდან. თამბაქო მოჰყავდათ დაბლობსა და მთისწინეთში, სოხუმში, გუდაუთაში, გულრიფში (ცხრ. №20).

აფხაზეთში ბევრია ტუნგის პლანტაციები. სანაპირო ზოლში ავსტრალიური მცენარის – ევკალიპტის უზარმაზარი ხეები იზრდება, ბევრია ბამბუკი.

შავი ზღვის სანაპიროზე აქა-იქ გვხვდებოდა აგრეთვე ზეთისხილის გაველურებული ჯიშები. ზეთისხილი შემოტანილი იყო აფხაზეთში ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროდან – საბერძნეთ-იტალიიდან.

აფხაზეთის ბევრ რაიონში (გალი, ოჩამჩირე, გულრიფში) მოჰყავთ ლუფა. ერთწლიანი კულტურებიდან დაბალ ზონაში იზრდება სიმინდი, სოიო. პარკოსნებიდან აფხაზეთში ყველგან გავრცელებულია სხვადასხვა ჯიშის ლობიო.

ვაზი ერთ-ერთი უძველესი კულტურაა. აფხაზეთში ვაზის ჯიშე-

ბიდან გავრცელებულია ოჯახებში, იზაბელა, ცოლიკაური, აფხაზურა, რომლებიც ფართოდ გამოიყენება მაღალხარისხოვანი სუფრის ღვინოების დასამზადებლად. ვაზი ძირითადად ხარობდა გუდაუთის რაიონში.

სოფლის მეურნეობაში მეხილეობა ერთ-ერთი ძირითადი და მნიშვნელოვანი დარგია.

აფხაზეთი მდიდარია ხილეულით: ვაშლი, მსხალი, ალუბალი, კომში, ტყემალი, ბალი. ბევრია კაკალი, თხილი, შინდი და სხვ.

აფხაზეთის სასოფლო-სამეურნეო მცენარეთა შორის ცნობილი იყო ბოსტნეული კულტურები. მოჰყავდათ: ხახვი, პრასი, ქინძი, ბადრიჯანი, სტაფილო, კომბოსტო და სხვ. ოჩამჩირის, გალისა და სოხუმის რაიონებში ითესებოდა საზამთრო და ნესვი.

მეცხოველეობა

მეცხოველეობა სოფლის მეურნეობის უძველესი და წამყვანი დარგია. ცნობილია, რომ სასოფლო-სამეურნეო წარმოება ცხოველთა მოშენებით დაიწყო.

მეცხოველეობაში შედის მესაქონლეობა – მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის მოშენება, მელორეობა, მეცხვარეობა, მეფუტკრეობა, მეაბრეშუმეობა, მეთევზეობა.

მეცხოველეობის განვითარება, რომელიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული კვების მრეწველობასთან, ბოლო ათეული წლის მანძილზე მკვეთრად შეფერხდა.

როგორც ცნობილია, აფხაზეთის ყველა რაიონში მისდევდნენ მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის მოშენებას, მელორეობას, მეაბრეშუმეობას, მეფუტკრეობას. ცხ. №25-27.

პირუტყვის სულადობა
(ყველა კატეგორიის მეურნეობებში; 1 იანვრისთვის, ათასი სული)

წლები	მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი	მათ შო- რის ფური	ლორი	ცხვარი და თხა	ცხენი
1986	147,2	64,3	129,5	26,3	4,6
1987	147,4	63,3	127,8	28,8	4,1
1988	146,5	62,2	125,2	27,0	4,7
1989	144,6	63,3	119,4	25,2	4,2
1990	133,3	59,8	103,7	19,8	3,8
1991	124,5	58,4	92,0	16,6	3,6
1992	116,7	57,3	86,9	19,1	3,7

**პროდუქტული პირუტყვის სულადობა მეურნეობათა კატეგორიების მიხედ-
ვით ყველა კატეგორიის მეურნეობაში (1 იანვრის მდგომარეობით 1 სულზე).**

		ყველა კატეგორიის მეურნეობა საზოგა- დოებრივი მეურნეობა	მათ შორის	
			საზოგადოე- ბრივი მეურნეობა	პირადი მეურ- ნეობა
მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი	1986	147,2	34,3	112,9
	1990	133,3	27,3	106,0
	1992	116,7	16,3	100,4
მათ შორის ფური	1986	64,3	9,5	54,3
	1990	59,8	7,6	52,2
	1992	57,3	6,0	51,3
ლორი	1986	129,5	27,3	102,2
	1990	103,7	12,9	90,8
	1992	86,9	6,5	80,4
ცხვარი და თხა	1986	26,3	8,9	17,4
	1990	19,8	5,4	14,4
	1992	19,1	3,6	15,5
ცხენი	1986	4,6	1,2	3,4
	1990	3,8	1,0	2,8
	1992	3,7	0,8	2,9

პირუტყვის სულადობა რაიონების მიხედვით ყველა კატეგორიის
მეურნეობებში 1 იანვრის მდგომარეობით სულზე)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
მსხვილფეხა რქოსანი პირუ- ტყვი აფხაზეთის არ ქალაქებში სოხუმში	147209	47383	146522	144631	133344	124537	116719
ტყეარელი	327	313	308	296	264	62	62
გაგრა	996	1016	1033	1014	982	1000	986
რაიონებში	12824	12523	11623	11014	10395	9690	8536
გუდაუთის სოხუმის	21946	21679	21140	20385	18797	17043	16355
გულრიფშის	13662	13495	13780	13479	11024	10026	9993
ოჩამჩორის	24339	24448	24393	23263	18954	17511	16463
გაღოს	35518	35500	35908	36368	34484	34229	31441
	37597	38400	38337	38812	38444	34976	32883
მათ შორის ფური აფხაზეთის არ ქალაქებში სოხუმში	64318	63337	62191	63306	59808	58367	57257
ტყეარელი	105	101	99	102	103	42	42
გაგრა	557	552	535	554	506	516	495
რაიონებში	4970	4645	4446	4309	4044	4074	4105
გუდაუთის სოხუმის	8773	8699	8336	8199	7538	7434	7666
გულრიფშის	6036	5842	5718	5674	5303	4931	5013
ოჩამჩორის	10062	9764	9623	9644	9028	8468	8079
გაღოს	16265	15998	15906	16509	15110	15212	14753
	17550	17736	17528	18315	18176	17690	17104

ლორი	129518	127822	125192	119391	103732	91995	86878
აფხაზეთის არ							
ქალაქები							
სოხუმი	1156	952	1101	979	807	377	353
ტყვარჩელი	1477	1335	1331	1259	1079	1135	1095
გაგრა	9110	9460	8223	7516	6790	5185	5138
რაიონები:							
გუდაუთის	7416	6598	6282	5434	4327	4407	2838
სოხუმის	11688	11604	11597	11199	9443	7533	7488
გულრიფშის	23481	20968	21264	20073	11183	9546	9938
ოჩამჩორის	32788	32685	30675	28045	25029	24870	24099
გალის	42402	44220	44719	44886	45074	38942	35929
თხა და ცხვარი	26340	28834	27020	25211	19800	16591	19091
აფხაზეთის არ							
ქალაქები							
სოხუმი	8	8	7	7	19	26	3
ტყვარჩელი	150	139	130	130	115	115	105
გაგრა	2150	2245	1820	1488	1691	1349	1220
რაიონები:							
გუდაუთის	4147	5121	4379	3958	3147	3662	3178
სოხუმის	3537	3794	3499	3703	3182	2282	2242
გულრიფშის	5590	6595	6737	6073	2218	1694	5947
ოჩამჩორის	6353	6266	6013	5843	4944	4624	4589
გალის	4405	4666	4435	4009	4484	2839	1807
ცხენი	4625	4139	4721	4223	3820	3641	3709
აფხაზეთის არ							
ქალაქები							
სოხუმი	1	-	-	1	-	-	-
ტყვარჩელი	-	-	-	-	-	-	-
გაგრა	423	439	425	392	344	328	299
რაიონები:							
გუდაუთის	550	481	582	545	500	443	412
სოხუმის	621	565	976	595	443	472	531
გულრიფშის	911	786	816	759	680	631	578
ოჩამჩორის	1443	1229	1318	1216	1173	1201	1112
გალის	676	639	604	715	680	566	777

აფხაზეთში 1990 წელს საგრძნობლად შემცირდა მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის რაოდენობა. ამისი მთავარი მიზეზი გახდა კოლმეურნეობებთან და საბჭოთა მეურნეობებთან არსებული უმეტესი ფერმების გაუქმება. შეიცვალა მეცხოველეობის შიდა სტრუქტურა. მკვეთრად შემცირდა მუშა პირუტყვის (ცხენი, ხარი) სულადობა. აფხაზეთში საქონლის უმეტესი ნაწილი მოსახლეობის პირად საკუთრებაში იყო, თუმცა, მიუხედავად ამისა, აფხაზეთის მოსახლეობა ნაწილობრივ მაინც კმაყოფილდებოდა მეცხოველეობის პროდუქტებით.

როგორც ცნობილია, ბოლო წლებში აფხაზეთის კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებში შექმნილი იყო სარძევე-სახორცე მიმართულების ფერმები (გალში, ოჩამჩირეში, გუდაუთაში ძროხების, კამეჩების, ხარების მოშენება). ამასთანავე, განვითარებული იყო მეღორეობა.

მეფრინველეობა XX საუკუნის მეორე ნახევარში განვითარდა. იყო სპეციალიზებული მეფრინველეობის მეურნეობები, რომელთა პროდუქციას წარმოადგენდა მაღალი ხარისხის ფრინველის ხორცი, კვერცხი; მათ ჰქონდათ აგრეთვე სანაშენე დანიშნულება. ამ მხრივ აღსანიშნავია ბიჭვინთისა და კინდლის მეფრინველეობის ფაბრიკები.

მეაბრეშუმეობა სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთი უძველესი დარგია, რომელიც თითქმის ყველა რაიონში იყო განვითარებული, სადაც კი თუთის ხეები იზრდება. ამ მიმართულებით აფხაზეთში სპეციალურად გაშენდა თუთის ხეები.

მეაბრეშუმეობასთან ერთად აფხაზეთის თითქმის ყველა რაიონში მეფუტკრეობასაც მისდევდნენ (გულრიფში, აგრეთვე მოსახლეობის პირადი მეურნეობები). ადგილობრივი ბუნებრივი პირობები, ყვავილების ნაირსახეობა იძლევა მაღალხარისხოვან თაფლს.

ტრანსპორტი

ტრანსპორტი მეურნეობის უძველესი დარგია. მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობასთან ერთად იგი თანამედროვე ეკონომი-

კაში წამყვან როლს ასრულებს. ტრანსპორტის მნიშვნელობა ფრიად დიდია სამეურნეო-კულტურული საქმიანობის განვითარებისა და ქვეყნის ცალკეული მხარეების ურთიერთდაკავშირებისათვის. ტრანსპორტი უზრუნველყოფს ტვირთის გადაზიდვასა და მგზავრთა გადაყვანას, ხელს უწყობს მრეწველობის, სოფლის მეურნეობისა და საქონელბრუნვის განვითარებას, ხალხთა ეკონომიკურ-კულტურულ კავშირს. ტრანსპორტს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს თავდაცვის საქმეში.

აფხაზეთში არის როგორც სახმელეთო, ისე წყლის, საჰაერო, საბაგირო ტრანსპორტი.ამათგან გადამწყვეტ როლს ასრულებს ამიერკავკასიის რკინიგზის მაგისტრალი (ცხრ. №28, 29, 30, 31, 32).

აფხაზეთის მთელი ტერიტორია ვრცელდება ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ. ავტონომიურ რესპუბლიკაში გადიოდა მნიშვნელოვანი სატრანსპორტო ხაზები: რკინიგზის შავიზღვისპირა მაგისტრალი, შავიზღვისპირა გზატკეცილი, საზღვაო და საჰაერო კომუნიკაციები, რომელთა საშუალებითაც ხორციელდებოდა არა მარტო აფხაზეთის, არამედ ცენტრალური და დასავლეთ ამიერკავკასიის სატრანსპორტო-ეკონომიკური კავშირი ყოფილი საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა რაიონთან. აღნიშნული ხაზები მიემართება აფხაზეთის ტერიტორიის გავრცელების შესაბამისად.

აფხაზეთის მოხერხებული სატრანსპორტო პირობები დიდად უწყობდა ხელს ავტონომიური რესპუბლიკის სამეურნეო წინსვლას, კერძოდ, ასეთმა სატრანსპორტო-გეოგრაფიულმა მდებარეობამ სერიოზული როლი შეასრულა აფხაზეთის სანარმოო ძალთა მკვეთრ აღმავლობაში, სამეურნეო ცენტრების განვითარებაში. მხარის სატრანსპორტო მდგომარეობა არსებითად გაუმჯობესდა შავიზღვისპირა გზატკეცილებისა და განსაკუთრებით რკინიგზის შავიზღვისპირა მაგისტრალების გაყვანის შემდეგ. საზღვაო მიმოსვლა შედარებით მცირე როლს ასრულებდა მჭიდრო სატრანსპორტო ეკონომიკური კავშირის დამყარებაში.

ბუნებრივი პირობები მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ტრანსპორტის მუშაობაზე. გზების ზოგიერთ მონაკვეთზე აღინიშნება

მენეჯერული პროცესები, ზოგჯერ – ზეგავლენა. ბუნებრივია, მთიანი რელიეფი უარყოფით გავლენას ახდენს ტრანსპორტის ნორმალურ მუშაობაზე. შეიძლება ითქვას, რომ საგზაო მშენებლობა მთიან რაიონებში უფრო ძვირია, ვიდრე ბარში.

აფხაზეთში, ისევე როგორც საქართველოს სხვა რაიონებში, სატრანსპორტო მეურნეობაში არსებითი ცვლილებები მოხდა XIX საუკუნის 60-70-იანი წლებიდან. ეს დაკავშირებული იყო სამრეწველო კაპიტალიზმის შემოჭრა-განვითარებასთან. ახალმა სამეურნეო ურთიერთობებმა წარმოშვა ახალი გზების მშენებლობის აუცილებლობა.

ცხრილი №28

სარკინიგზო ტრანსპორტი

წლები	გაგზავნილია ტვირთი, ათასი ტონა	გაგზავნილია მგზავრები, მლნ. კაცი
1980	2876	2,9
1985	2282	2,5
1986	2354	2,6
1990	3400	2,8

ცხრილი №29

საავიაციო ტრანსპორტი

წლები	გაგზავნილია	
	მგზავრები, ათასი კაცი	ტვირთი და ფოსტა, ათასი ტონა
1980	505,9	1,7
1985	517,7	2,1
1986	557,6	2,5
1987	570,0	2,4
1988	630,0	2,3
1989	343,0	1,8
1990	365,0	1,9
1991	491,0	2,0
1992	120,0	1,1
1993	30,0	0,9

საზღვაო ტრანსპორტი

	1980	1985	1986	1990
გადატანილია ტვირთი, ათასი ტონა	196	152	193	290
ტვირთბრუნვა, ათასი ტონა-მილი	10560	7695	7105	
გადაყვანილია მგზავრები, ათასი კაცი	1163	1237	1281	1680
მგზავრთბრუნვა, ათასი მგზავრი - მილი	19426	19898	22081	

ცხრილი 31

საავტომობილო გზების სიგრძე (ნლის ბოლოსათვის, კილომეტრი)

	1980	1985	1990
საავტომობილო გზები — სულ	1802	2202	2342
საერთო-სახელმწიფოებრივი რესპუბლიკური ადგილობრივი	473 105 1224	345 256 1601	352 277 1713

ცხრილი 32

საავტომობილო ტრანსპორტის მუშაობის ძირითადი მაჩვენებლები

	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
სატვირთო ტრანსპორტის მიერ გადაზიდული ტვირთი მლნ.ტონა	11,0	13,5	14,3	14,4	15,8	14,0	16,2
ტვირთბრუნვა, მლნ. ტონა-კილომეტრი	200,2	292,7	258,8	256,0	264,2	227,3	
საერთო სარგებლობის ტრანსპორტი (ავტობუსები)							
გადაყვანილია მგზავრები, მლნ. კაცი	92,1	106,2	113,6	118,7	109,1	95,0	107,8
მგზავრბრუნვა მლნ.მგზავრ.კილო- მეტრი	868,4	1083,2	1118,9	1163,7	1121,3	950,5	

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე აფხაზეთში რკინიგზა არ იყო, იყო გზატკეცილი, ხოლო ნაოსნობა მძიმე პირობებში წარმოებდა. ორმოციან წლებში აფხაზეთის რკინიგზის ხაზი შეუერთდა სენაკს, ხოლო 1945 წელს კი ეს ხაზი ადღერის რკინიგზის კვანძს დაუკავშირდა. ეს იყო რკინიგზა, რომლის საშუალებითაც საქართველომ მიიღო მეორე გასასვლელი მაშინდელი საბჭოთა კავშირის ევროპულ ნაწილში. 1940 წელს შავიზღვისპირა რკინიგზით ოჩამჩირე შეუერთდა ტყვარჩელს. რკინიგზის სიგრძე ოჩამჩირიდან ტყვარჩელამდე 38 კმ-ია, ხოლო აფხაზეთის რკინიგზის სიგრძე 226 კმ.

საავტომობილო ტრანსპორტი აფხაზეთში საქართველოსთან ერთად XX საუკუნის პირველ ათწლეულში ჩაისახა და დაიწყო საგზაო მშენებლობით.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა შავი ზღვის სანაპიროდან აზერბაიჯანის საზღვრამდე საავტომობილო გზის გაყვანას. ეს გზა რკინიგზის ძირითადი მაგისტრალის პარალელურია, სამტრედიასთან იყოფა ორ ძირითად მიმართულებად – სამხრეთ-დასავლეთ – გურია-აჭარისაკენ და ჩრდილო-დასავლეთით აფხაზეთის მიმართულებით. ეს არის აფხაზეთის ცენტრალური საავტომობილო მაგისტრალი.

50-იან წლებში საგზაო ტრანსპორტის განვითარებას ძალზე დიდი ყურადღება ექცეოდა.

გაკეთდა აფხაზეთის ტერიტორიაზე მკვერისაფარიანი ცემენტისა და ასფალტ-ბეტონიანი გზები, ახალი საავტომობილო ტრასები, აშენდა ახალი ხიდები, გზა-გამტარები გაგრისა და სოხუმის, ოჩამჩირის, გალის შემოგარენში. ცალკეულ უბნებზე გაიყვანეს ორზოლიანი მონაკვეთები ცალმხრივი მოძრაობით. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მთიანი რაიონების დაკავშირებას ბართან და მთავარ საქალაქო ცენტრებთან. სოხუმიდან, ოჩამჩირიდან, გაგრიდან, ტყვარჩელიდან, გალიდან ყველა მიმართულებით გადიოდა სარაიონთაშორისო ადგილობრივი მნიშვნელობის საავტომობილო კეთილმოწყობილი გზები, სადაც მოძრაობდნენ კომფორტული ავტომანქანები და ავტობუსები. სოხუმში, გაგრაში, ტყვარჩელში, გალში, სოხუმში მოძრაობდა ტროლეიბუსები. მგზავრთა გადაყვანას კი მრავალი ტაქსი და მსუბუქი მანქანა ემსახურებოდა. წყლის

ტრანსპორტი უძველესი დროიდან იყო გაბატონებული. ანტიკურ ეპოქაში შავი ზღვის საშუალებით ხდებოდა ბერძნულ სახელმწიფოებში მიმოსვლა. საზღვაო ტრანსპორტი ყველაზე იაფი საშუალებაა. ტვირთბრუნვაში შედარებით ნაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა სოხუმის ნავსადგურს, სოხუმი უმთავრესად სამგზავრო ოპერაციებს ასრულებდა, ემსახურებოდა მგზავრთა გადაყვანას. ნავსადგურის ტვირთბრუნვის 60% ადგილობრივ გადაზიდვაზე მოდიოდა.

დიდი კაბოტაჟის მიხედვით ტვირთგაცვლაში სოხუმის ნავსადგური თითქმის არ მონაწილეობდა. ნავსადგურის ტვირთბრუნვის 98% შეადგენდა სამშენებლო მასალები, აგრეთვე ხილ-ბოსტნეული, მანქანების მოწყობილობა და სხვ. (ცხ. №30)

საჰაერო ტრანსპორტი ავიაციის ყველაზე ახალგაზრდა დარგია, რომლის საშუალებითაც ხდება მგზავრთა გადაყვანა, საფოსტო ტვირთის გადაზიდვა. (ცხრ. №29)

სატრანსპორტო-ეკონომიკური კავშირები განპირობებულია ძირითადად ქვეყნის ცალკეული ნაწილების სტრუქტურით და რაიონებს შორის ტერიტორიული დანაწილების შედეგია. რაც უფრო დაბალია წარმოების განვითარების დონე, მით უფრო ნაკლებია გარე და შიდა რაიონული ეკონომიკური კავშირები, მით უფრო სუსტია სატრანსპორტო ქსელი. ეს შეიძლება ითქვას აფხაზეთზეც. ძველად აფხაზეთის ექსპორტი ჩამორჩებოდა, ხოლო შემდგომ პერიოდში აფხაზეთში ხორციელდებოდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების, ქიმიური მრეწველობის, რთული ელექტრომონოყობილობებისა და სხვა სახის პროდუქტების გატანა. შემოჰქონდათ სასოფლო-სამეურნეო მანქანები, მანქანა-დანადგარები, შხამქიმიკატები.

ბანათლება, მეცნიერება, კულტურა, ჯანმრთელობის დაცვა

აფხაზეთში ოცამდე სამეცნიერო-საკვლევო დაწესებულება ფუნქციონირებდა, მათ შორის ორი უმაღლესი სასწავლებელი: აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და საქართველოს სუბტროპიკული მეურნეობის ინსტიტუტი; დ. გულიას სახელობის აფხაზური ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტი; საქართველოს ჯანმრთელობის სამინისტროს კურორტოლოგიისა და ფიზიოთერა-

პიის სამეცნიერო საკვლევი ინსტიტუტის აფხაზეთის ფილიალი, საკავშირო მედიცინის მეცნიერებათა აკადემიის ექსპერიმენტული პათოლოგიისა და თერაპიის ინსტიტუტი (მაიბუნთსაშენით), ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების საკავშირო სამეცნიერო-საკვლევი ინსტიტუტის სოხუმის ფილიალი, ნ. ი. ვავილოვის სახ. მემცენარეობის საკავშირო სამეცნიერო-საკვლევი ინსტიტუტის სოხუმის სუბტროპიკული კულტურების საცდელი სადგური, სოხუმის ილ. ვეკუას სახ. ფიზიკურ-ტექნიკური ინსტიტუტი, სოხუმის საზღვაო სამეცნიერო-საკვლევი სადგური „ატოლი“, სატყეო სამეცნიერო-საკვლევი საცდელი სადგური, სოხუმის ეთერზეთოვანი კულტურების საცდელი სადგური, საკავშირო ინსტიტუტის აფხაზეთის თამბაქოს საცდელი სადგური; საქართველოს საგეგმო კომიტეტთან არსებული ეკონომიკის სამეცნიერო საკვლევი ინსტიტუტის სოხუმის განყოფილება, საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის საკვლევი ცენტრი გაგრაში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სოხუმის ბოტანიკური ბაღი და სხვ. (ცხრ. №33-37).

სამეცნიერო დანესებულებებში 1000-ზე მეტი მეცნიერი მუშაკი მუშაობდა, რომელთაგან 500-ზე მეტს ჰქონდა მეცნიერებათა დოქტორისა და კანდიდატის ხარისხი; 40-მდე აკადემიკოსი, პროფესორი და 230-ზე მეტი დოცენტი იყო.

ცხრილი 33

ყველა სახის ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლები
(სასწავლო წლის დასაწყისისათვის)

სასწავლო წლები	1945/46	1970/71	1980/81	1985/86	1989/90	1990/91	1991/92
ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების რიცხვი	454	486	351	332	319	324	325
მოსწავლეთა რიცხოვნობა, ათასი	52.8	110.8	95.2	94.0	87.9	87.0	84.5
მასწავლებელთა რიცხოვნობა, ათასი	3.5	8.4	9.1	9.7	9.6	10.1	10.1

ცხრილი 34

დღის საგანმანათლებლო სკოლები (სასწავლო წლის დასაწყისისათვის)

სასწავლო წლები	1940/41	1970/71	1980/81	1985/86	1989/90	1990/91	1991/92
სკოლების რიცხვი მათ შორის	461	430	331	317	312	316	389
დანეშებითი	246	149	57	44	39	39	41
არასრული საშუალო	157	117	84	74	61	55	54
საშუალო	55	163	187	196	209	219	221
სკოლები ფიზიკური და გონებრივი ნაკლის მქონე ბავშვებისთვის	3	1	3	3	3	3	3
მოსწავლეთა რიცხოვნება,ათასი, მათ შორის:	64.4	106.1	88.0	85.5	86.3	85.4	82.8
დანეშებითი	11.4	4.4	0.9	0.8	0.7	0.7	0.7
არასრული საშუალო	27.1	17.6	8.2	6.5	4.8	4.9	3.8
საშუალო	25.9	84.0	78.7	77.9	80.5	80.4	78.0
სკოლები ფიზიკური და გონებრივი ნაკლის მქონე ბავშვებისთვის	-	0.1	0.2	0.3	0.3	0.3	0.3
მოსწავლეთა რიცხოვნება,ათასი	3.0	8.2	8.2	8.7	9.6	9.9	9.9

ცხრილი 35

სალამოს (ცვლიანი) ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლები
(სასწავლო წლის დასაწყისისათვის)

სასწავლო წლები	1945/46	1970/71	1980/81	1985/86	1989/90	1990/91	1991/92
სკოლების რიცხვი	27	38	20	15	7	8	7
მოსწავლეთა რიცხოვნება	1.3	4.7	7.2	8.5	1.6	1.6	1.7

ცხრილი 36

მეცნიერება, განათლება, კულტურა და ჯანმრთელობა მეცნიერ მუშაკთა რიცხოვნობა (ნლის ბოლოსათვის, კაცი)

	1970	1975	1980	1985	1986
სულ მეცნიერ მუშაკები (უმალესი სასწავლებლების პედაგოგური კადრების ჩათვლით მათ შორის აქვთ სამეცნიერო ხარისხი:	839	871	800	1021	1000
მეცნიერებათა დოქტორის					
მეცნიერებათა კანდიდატის	35	49	48	55	63
მეცნიერ მუშაკთა საერთო რიცხოვნობიდან ქონდა სამეცნიერო წოდება:	352	414	382	459	500
აკადემიკოსის, წევრ-კორესპონდენტის, პროფესორის	26	27	30	38	40
დოცენტის	112	143	158	220	230
უფროსი მეცნიერ მუშაკის	83	78	74	91	90
უმცროსი მეცნიერ მუშაკის და ასისტენტის	59	26	26	53	49

ცხრილი 37

ასპირანტების რიცხოვნობა და გამოშვება

	1980	1985	1986
სულ ასპირანტები (ნლის ბოლოსათვის)	34	26	20
მათგან სწავლობდნენ:			
ნარმოებისაგან მოწყვეტით	8	8	9
ნარმოებისაგან მოუწყვეტლად	26	18	11
სულ გამოშვებული იყო ასპირანტები წელონადში	13	13	2
მათგან:			
ნარმოებისაგან მოწყვეტით	13	4	2
ნარმოებისაგან მოუწყვეტლად	-	-	-

1932 წელს დაარსდა სოხუმის მ. გორკის სახელობის პედაგოგიური ინსტიტუტი, რომელიც 1979 წელს გადაკეთდა აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტად. 1989 წელს უნივერსიტეტის ქართული

ჯგუფების ბაზაზე შეიქმნა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალი.

საქართველოს სუბტროპიკული მეურნეობის ინსტიტუტი 1959 წელს ქ. ქუთაისიდან გადატანილ იქნა ქ. სოხუმში. ამავე წელს ქ. სოხუმში გაიხსნა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის, ამჟამად საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის, სოხუმის ფილიალი.

ცხრილი 38

გაზეთების გამოცემა აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში

გაზეთის დასახელება	წლები	ტირაჟი (ათასი ეგზ.)
„სოვეტსკაია აფხაზია“	1985	51,0
	1986	51,0
	1987	56
	1988	...
	1989	53
	1990	46
„საბჭოთა აფხაზეთი“	1985	27,0
	1986	27,0
	1987	29
	1988	...
	1989	29
	1990	26
„აფსნი ყაფში“	1985	16,6
	1986	16,6
	1987	17
	1988	...
	1989	14
	1990	13

ცხრილი 39

ჟურნალების გამოცემა აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში

ჟურნალის დასახელება	წლები	ერთჯერადი ტირაჟი, ათასი ეგზ.
„ალაშარა“	1985	6,5
	1986	6,5
	1987	...
	1988	7,0
	1989	6,0
	1990	6,0

„ამცაბზი“	1985	11,0
	1986	11,0
	1987	...
	1988	11,0
	1989	9,0
	1990	9,0
„აფსნი აყაზარა“	1985	2,5
	1986	2,5
	1987	...
	1988	3,0
	1989	3,0
	1990	4,0
„ამკოლი ააჰსტაზარი“	1985	2,0
	1986	2,0
	1987	...
	1988	2,0
	1989	2,0
	1990	2,0

აფხაზეთში ფუნქციონირებდა აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმი, დ. გულიას ლიტერატურულ-მემორიალური მუზეუმი, ნ. ლაკობას მემორიალური მუზეუმი, ტყვარჩელის, გულრიფშისა და გალის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმები, გაგრის ხალხთა მეგობრობის მუზეუმი, აკადემიკოს ი. ვეკუას სახლ-მუზეუმი სოფ. შეშელეთში და მწერალ კ. სიმონოვის სახლ-მუზეუმი გულრიფშის რაიონში (ცხრ. №38, 39).

ჯანმრთელობის დაცვა. აფხაზეთში ჯანმრთელობის დაცვას დიდი ყურადღება ექცეოდა.

ჯანმრთელობის დაცვას ემსახურებოდა ყველა სპეციალობის კვალიფიცირებული მედიცინის მუშაკები, საექიმო დანესებულებები, საავადმყოფოები, პოლიკლინიკები, ამბულატორიები (ცხრ. №40).

**ჯანმრთელობის დაცვის ძირითადი მაჩვენებელი
(ნლის ბოლოსთვის)**

	1940	1950	1980	1985	1991	1991
ყველა სპეციალობის ექიმთა რიცხოვნება, კაცი	403	664	2016	2356	2451	2121
საშუალო სამედიცინო პერსონალის რიცხოვნება, კაცი	909	1811	5108	6262	5996	6033
სამედიცინო დანესებულების რიცხვი	40	57	49	47	45	46
საავადმყოფო საწოლების რიცხვი	1.4	1.8	6.0	6.2	6.2	6.4
საექიმო დანესებულებების რიცხვი, რომლებიც მოსახლეობას უწყვეტ ამბულატორიულ-პოლიკლინიკურ დახმარებას უწევდნენ	119	119	122	125	132	130
ქალთა კონსულტაციების, ბავშვთა პოლიკლინიკების და ამბულატორიების რიცხვი	17	22	48	57	72	-
საწოლების რიცხვი ორსული და მშობიარე ქალებისთვის	242	233	418	463	448	-
მოდოდა 100000 კაც მოსახლეობაზე ექიმი	12.3	20.2	41.2	46.1	46.7	40.6
საშუალო სამედიცინო პერსონალი	27.7	55.1	104.3	122.6	114.2	117.5
საწოლები	42.0	56.2	123.0	121.2	118.1	122.6

დიდი მიღწევები იყო საკურორტო მეურნეობის განვითარებაში. მოსახლეობის გაჯანსაღების სფეროში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა აფხაზეთის შავიზღვისპირა კურორტები: გაგრა, ბიჭვინთა, გუდაუთა, ახალი ათონი, სოხუმი, გულრიფში, ლესელიძე, სადაც 72-მდე სხვადასხვა სანატორიუმი, პანსიონატი, დასასვენებელი სახლი ფუნქციონირებდა. ამ კურორტებზე ყოველწლიურად 500 ათასზე მეტი კაცი ისვენებდა და მკურნალობდა. ბიჭვინთაში შექმნილი იყო მთელი წლის განმავლობაში მოქმედი საკურორტო კომპლექსი 3 ათასი ადგილით.

ცნობილია კლიმატური და ბალნეოლოგიური კურორტები –

რინა, ავადმჯარა, ტყვარჩელი, სოხუმი სამკურნალო რადიაქტიური თერმული წყლებით.

ბუნებრივი სამკურნალო ფაქტორების შესასწავლად აფხაზეთში დიდ საკვლევ მუშაობას ეწეოდა საქართველოს ჯანდაცვის სამინისტროს კურორტოლოგიისა და ფიზიოთერაპიის სამეცნიერო-საკვლევ ინსტიტუტის აფხაზეთის ფილიალი, რომლის მეშვეობითაც 175 მინერალური წყარო იქნა აღმოჩენილი. (ცხრ. №11)

კურორტები და ტურიზმი

საკურორტო-სარეკრეაციო და ტურისტული მეურნეობა მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა აფხაზეთის ეკონომიკაში.

ცნობილია, რომ შუა საუკუნეებში ცხუმ-აფხაზეთში დასასვენებლად მოდიოდნენ საქართველოს მეფეები და სხვა წარჩინებულნი.

ზღვისპირა კურორტს საფუძველი ჩაეყარა 1872 წელს, როდესაც სოხუმში შელავათიან პირობებში ე. წ. „სანიტარიული ნაკვეთები“ დაურიგდათ ჩინოვნიკებს, ოფიცრებს და სხვ. „საიმედო პირებს“, რომ შექმნილიყო პირობები ექსკურსანტთა, დამსვენებელთა ჩამოსასვლელად. სოხუმში გაიხსნა პირველი სასტუმრო „ტიფლისი“, სადაც გაჩერება შეეძლოთ უცხოელ ტურისტებსა და მოგზაურებს.

მრავალი უცხოელი დაინტერესებულა და მოხიბლულა სოხუმით, მას როგორც მსოფლიო კურორტს, უწინასწარმეტყველებდნენ ბრწყინვალე მომავალს.

1889 წელს მდიდარი ფაბრიკანტი ნ. ნ. სმეცკოი სოხუმში ჩავიდა მეუღლის ავადმყოფობის გამო. მან ქალაქის აღმოსავლეთ ნაწილში იყიდა მიწის ნაკვეთი, დააშრო ჭაობები და დაიწყო აგარაკისა და ბაღის გაშენება. ეს ბაღი შემდგომ ქალაქის მშენება გახდა და ამჟამად ცნობილია სოხუმის დენდროპარკის სახელწოდებით.

1898 წელს სოხუმიდან 12 კმ დაშორებით შეძენილ ნაკვეთზე ნ. ნ. სმეცკოიმ ააგო გულრიფშის სანატორიუმის თეთრი შენობა, ხოლო 1905-1913 წლებში სანატორიუმები აგუძერაში და სხვ.

XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის საიმპერატორო გვარის წარ-

მომადგენელთათვის პრინციპა ოლდენბურგმა შექმნა „გაგრის კლიმატური კურორტი“, ააგო სანატორიუმის შენობები. XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან გაგრაში აშენდა სანატორიუმები, დასასვენებელი სახლები.

საკურორტო მშენებლობამ დიდი როლი შეასრულა გაგრის, გუდაუთის, ოჩამჩირის ქალაქებად ჩამოყალიბებაში, სოხუმის ზრდა-განვითარებაში. სარეკრეაციო ფუნქციას ასრულებდნენ დაბები: ახალი ათონი, ბიჭვინთა, ლესელიძე. საკურორტო რეკრეაცია და ტურისტული მეურნეობა XX საუკუნის 80-იან წლებში აფხაზეთის მოსახლეობის დასაქმების სერიოზულ ფაქტორს წარმოადგენდა.

აფხაზეთის ტურიზმის განვითარების საქმეში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ისტორიულ კულტურულ ძეგლებს, არქიტექტურულ ნაგებობებსა და ბუნებრივ ღირსშესანიშნაობებს, მღვიმეებს, ტბებს და სხვ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ბიჭვინთა-რინის ნაკრძალი, ახალი ათონისა და აბრსკილის მღვიმეები. საყურადღებოა ისიც, რომ აფხაზეთში ტურიზმის განვითარებას ხელს უწყობდა აგრეთვე სატრანსპორტო კომუნიკაცია დასავლეთ ევროპის მაღალგანვითარებულ ქვეყნებთან, რუსეთთან, უკრაინასთან და ა. შ.

აფხაზეთში შედარებით ახალ დარგად ითვლებოდა ალპინიზმი, სამთო ტურიზმი, სპელეოტურიზმი.

აფხაზეთი ცნობილია ზღვისპირა კლიმატური კურორტებით, შავი ზღვის სანაპირო ზოლში, ფსოუსა და კოდორს შორის, შესანიშნავი ბუნებრივი პირობებია დასვენებისათვის: რბილი სუბტროპიკული ჰავა, ხანგრძლივი საკურორტო სეზონი, ზღვის სანაპირო ზოლის წარმტაცი ლანდშაფტი, სამკურნალო მინერალური წყლები. სწორედ აქაა თავმოყრილი სანატორიუმები, პანსიონატები, დასასვენებელი სახლები, ტურისტული ბაზები.

აფხაზეთი ზღვისპირა საკურორტო ზოლში 1988 წელს მოქმედებდა 23 სანატორიუმი, 21 პანსიონატი, 46 დასასვენებელი სახლი, რომელთაც შეეძლოთ ერთდროულად 34 ათასამდე დამსვენებლის მიღება.

განთიადი (დაბა) მდებარეობს გაგრის ზონაში. ზღვისპირა კლიმატური კურორტია. ჰავა – ნოტიო სუბტროპიკული, ზამთარი რბი-

ლი და უთოვლო, იანვრის საშუალო ტემპერატურა $8,6^{\circ}$, ზაფხულში თბილი, აგვისტოს საშუალო ტემპერატურა $+21,6^{\circ}$. ნალექები: 1850 მმ წელიწადში. წყლის ტემპერატურა ზაფხულში $22-25^{\circ}$. სამკურნალო ფაქტორებია: ზღვის ჰავა, სამედიცინო ჩვენება: გულ-სისხლძარღვთა, ნერვული სისტემისა და სუნთქვის ორგანოების დაავადებულთათვის. საკურორტო სეზონი – მთელი წელი.

გაგრა – ზღვისპირა კლიმატურ-ბალნეოლოგიური კურორტი. ჰავა – ზღვის ნოტიო სუბტროპიკული, ზამთარი თბილი, ზაფხული ცხელი, საშუალო წლიური ტემპერატურა $15^{\circ}, 10^{\circ}$, იანვრის $+6^{\circ}, 20^{\circ}$, აგვისტოს $+24^{\circ}, 50^{\circ}$. ზაფხულის სიცხეს გაგრაში რამდენადმე ანელებს ჟოეკვარისა და გაგრიფშის ხეობებიდან მონაბერი გრილი ჰაერის ნაკადი. ნალექები – 1340 მმ წელიწადში. ზღვის წყლის ტემპერატურა ზაფხულში $22^{\circ}-25^{\circ}$. საბანაო სეზონი – მაისიდან ნოემბრამდე. ბუნებრივი სამკურნალო ფაქტორებია: ზღვის ჰავა. სამკურნალო საშუალება – ბალნეოკლიმატური თერაპია. სულფატური ჰიდროკარბონატული კალციუმიან-მაგნიუმიანი მინერალური თერმული წყალი (ტემპერატურა 43°). სამედიცინო ჩვენება: გულ-სისხლძარღვთა სისტემის, სუნთქვის ორგანოთა, ნერვული სისტემის, მოძრაობის ორგანოთა და გინეკოლოგიური დაავადებანი, საკურორტო სეზონი – მთელი წელი. კონფლიქტამდე გაგრაში მოქმედებდა 12 სანატორიუმი, 11 დასასვენებელი სახლი და პანსიონატები ზღვისა და მინერალური წყლის აბაზანები, ტურბაზა და სხვა.

ბიჭვინთა (დაბა) – მდებარეობს ბიჭვინთის კონცხზე, საკურორტო სეზონის გენერალური გეგმა პირველად XX საუკუნის 60-იან წლებში შედგა საპროექტო ინსტიტუტ „მოსპროექტში“. გენერალური გეგმის საფუძველზე აშენდა საკურორტო ცენტრი ყველა საჭირო დამხმარე ნაგებობითა და პანსიონატების მრავალსართულიანი კეთილმოწყობილი კორპუსებით. მშენებლობა დასრულდა 1968 წელს. 1968 წელსვე აშენდა კინემატოგრაფისტთა და ჟურნალისტთა შემოქმედებითი კავშირების დასასვენებელი სახლი, 1971 წელს დასასვენებელი სახლი „პრადა“, 1977 წელს მწერალთა შემოქმედებითი სახლი. დაწყებული იყო 500-ადგილიანი დასასვენებელი სახლისა და 250 ადგილიანი პანსიონატის მშენებლობა.

ბიჭვინთაში ზღვის ნოტიო, რბილი ჰავაა, იანვრის საშუალო ტემპერატურა $6^{\circ}, 2^{\circ}$, ზაფხული – ზომიერად ცხელი, აგვისტოს საშუალო წლიური ტემპერატურა $+14^{\circ}, 6^{\circ}$. ნალექები – 1500 მმ წელიწადში. იშვიათია ძლიერი ქარი და ზღვის ღელვა, ზღვის წყლის ტემპერატურა ზედაპირზე მაისიდან ნოემბრამდე 20° -ზე მაღალია. აქვს საუკეთესო, ფართო ქვიშიანი პლაჟი. სამედიცინო ჩვენება: გულ-სისხლძარღვთა დაავადებები. ბიჭვინთის მახლობლად არის მინერალური წყაროები. საკურორტო სეზონი მთელი წელიწადი იყო.

ახალი ათონი. ზღვისპირა კლიმატური კურორტი, ზაფხული ზომიერად ცხელი, ხანგრძლივი, თბილი შემოდგომა, თბილი ზამთარი. საშუალო წლიური ტემპერატურა $14,8^{\circ}$, იანვრის $+6,4^{\circ}$, აგვისტოს $+23,8^{\circ}$. ნალექები 1350 მმ წელიწადში. მზის უხვი რაדיაცია, წყლის ტემპერატურა ივლის-აგვისტოში $22^{\circ}-26^{\circ}$. სამედიცინო ჩვენება: გულ-სისხლძარღვთა, სუნთქვის ორგანოთა დაავადებანი და სხვ. ფუნქციონირებდა სანატორიუმი „აფხაზეთი“, პანსიონატი, ტურბაზა. საკურორტო სეზონი მთელი წელიწადი იყო.

ახალი კინდლი – ადგილობრივი მნიშვნელობის კურორტი ოჩამჩირის რაიონში, ზღვის სანაპიროზე. ნოტიო სუბტროპიკული ზღვის ჰავა, ზამთარი თბილი, უთოვლო. იანვრის საშუალო ტემპერატურა 50° , აგვისტოს საშ. ტემპერატურა 23° . ნალექები 1000-1200 მმ წელიწადში.

ეშერა – ზღვისპირა კურორტი. ზემო ეშერაში არის მღვიმე აძაბა. ქალაქი სოხუმი ზღვისპირეთის ულამაზესი კურორტია. არსად, გარდა ახალი ათონისა და გაგრისა, შავი ზღვის სანაპიროზე არ არის იმდენი მზე და სითბო, როგორც სოხუმშია. ზამთარში სოხუმში უფრო თბილა, ვიდრე გაზაფხულსა და შემოდგომაზე იალტაში, წვიმაც ორჯერ ნაკლები მოდის, ვიდრე ბათუმში. უღრუბლო დღეები აქ უფრო მეტია, ვიდრე სოჭში. საკურორტო სეზონი გრძელდება მაისიდან ოქტომბრის ჩათვლით. მზის სხივების სიუხვითა და ინტენსივობით სოხუმში ჭარბობს შავი ზღვის ყველა კურორტს. ზომიერად ნოტიო, ზღვის სუბტროპიკული ჰავა, თბილი, უქარო ზამთარი, მსუბუქი ყინვები, თოვლი იშვიათია და მალე დნება. ზაფხული ცხელი, ნალექების რაოდენობა წელიწადში 1300-1400 მმ-ია. 100 დღე წვიმიანი, 200 –

მზიანი, 60 დღე ღრუბლიანი. მზის ნათების ხანგრძლივობა 2100 სთ. სოხუმში წლის საუკეთესო დროდ, „ხავერდოვან სეზონად“ შემოდგომა ითვლება. ჰაერი განსაკუთრებით სუფთა და გამჭვირვალეა, მზე კაშკაშებს, მწვანედ ხასხასებს გარემო. რბილ ტენიან ზამთარს აყვავილებული ხანმოკლე გაზაფხული მოჰყვება, მარტში ხშირია მაღალი ტემპერატურაც – 18°.

სოხუმის ყველა კლიმატური ფაქტორი: მზის რადიაცია, ჰაერის ტენიანობა, ოზონის რაოდენობა, ტემპერატურა, უქარობა, ზღვის აბაზანები და სხვ., კეთილისმყოფელ გავლენას ახდენს ადამიანზე.

სოხუმი არა მარტო კლიმატური, არამედ ბალნეოლოგიური კურორტია. 1955-1958 წლებში სოხუმის მიდამოებში ჩატარდა ღრმა ბურღვები, რამაც გამოავლინა თერმული წყლების ორი ტიპი: 1) გოგირდწყალბადოვანი ქლორნატრიუმიანი მაცესტის ტიპის წყალი, რომელიც დაკავშირებულია ზედა ცარცულ კირქვებთან. წყლის ტემპერატურა 29°. 2) ქლორიდულ-სულფატურ ნატრიუმიანი ცაიშის ტიპის ცხელი წყალი, რომლის ტემპერატურა 42°-ია (ცხ. № 11, 12).

ავადპარა მთის კლიმატური ბალნეოლოგიური კურორტია, მდებარეობს გუდაუთის რაიონში, კავკასიონის ქედის სამხრეთ ფერდობზე, ზღ. დონიდან 1600 მეტრ სიმაღლეზე გაგრიდან 75 კმ-ის დაშორებით. ირგვლივ წინვნიანი ტყეებია. ზაფხული გრილია. აგვისტოს საშუალო ტემპერატურა 13,8°, იანვრის 5,7°, ნალექების წლიური რაოდენობა 2400 მმ. ავადპარა ცნობილია ნახშირმყავა ჰიდროკარბონატული ნატრიუმ-კალციუმიანი სამკურნალო მინერალური წყლით. „ავადპარა“. წყარო გამოდის ლიასური თიხა-ფიქლებიდან. ცნობილია წყლის სამი სახეობა; წარმოებდა წყლის ჩამოსხმა, წელიწადში საშუალოდ 3 მლნ ბოთლი.

ოდითგანვე ცნობილია ტყვარჩელის მინერალური წყაროები (ქვემო და ზემო), აგრეთვე გალის რაიონში ოქუმის, რეჩხის მინერალური წყაროები, გუდაუთის რაიონში, ზვანდრიფშის, აბგარხეკის და სხვ. გალის რაიონში იყო ადგილობრივი მნიშვნელობის კურორტები: აერო და სათანჯო.

ამგვარად, აფხაზეთი კურორტების მხარეა. ქალაქ სოხუმიდან ძირითადი ტურისტული მარშრუტები იყო: 1). სოხუმი – ახალი

ათონი - გუდაუთა - კალდახვარა - ბზიფის ხეობა - ტბა რინა;
2). სოხუმი - ახალი ათონი - გუდაუთა - გაგრა - ბიჭვინთა; 3)
სოხუმი - წებელდა - დაღის ხეობა - აჟარა. 4) სოხუმი - ოჩამჩირე
- ტყვარჩელი; 5) სოხუმი - ოჩამჩირე - ბეღია.

ადმინისტრაციული ერთეულები და ქალაქები

ავტონომიურ რესპუბლიკაში 5 ადმინისტრაციული რაიონი იყო (გუდაუთის, სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირის, გაღის). გაგრის რაიონის სასოფლო ზონა ექვემდებარებოდა გაგრის რაიონის საქალაქო საბჭოს. 7 ქალაქია (სოხუმი, გაგრა, ტყვარჩელი, გუდაუთა, ახალი ათონი, ოჩამჩირე, გაღი), სამი მათგანი რესპუბლიკური დაქვემდებარებისა იყო (სოხუმი, გაგრა, ტყვარჩელი), ხუთი - დაბა (განთიადი, ბიჭვინთა, ბზიფი, მიუსერა, გულრიფში), რესპუბლიკის დედაქალაქია ქ. სოხუმი.

ქალაქი გაგრა

გაგრა მდებარეობს საქართველოს ჩრდ.-დასავლეთით და ჩრდილოეთით ესაზღვრება რუსეთი, აღმოსავლეთით გუდაუთი, სამხრეთით აკრავს შავი ზღვა.

გაგრის ტეოროიტორიის ფართობია 772, 4 კმ².

გაგრის ზონის ადმინისტრაციული ცენტრია ქ. გაგრა. გაგრის ზონაში იყო 3 დაბა (განთიადი, ბიჭვინთა, ბზიფი), 11 სასოფლო საბჭო, 47 სოფელი. საბჭოს მოსახლეობა 74079 კაცი, აქედან აფხაზი - 9, 1%, ქართველი - 28%, რუსი - 24, 2%, სომეხი - 2, 7%.. გეომორფოლოგიურად გაგრის ზონა ძირითადად მთაგორიანია. მთებსა და საქალაქო საბჭოს მოსახლეობა 77079 კაცს შეადგენდა აქედან აფხაზი 9,1%, ქართველი 28%, რუსი 24,2%, სომეხი - 2,7%. გორაკ-ბორცვებს უჭირავს ტერიტორიის 80%, დანარჩენი კი - ვაკე-დაბლობებს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია კავკასიის

(ზღვისპირა) მაღლობი, რომელიც სანაპირო ზოლში გუდაუთის რაიონშიც ვრცელდება და აგებულია კონგლომერატების მძლავრი წყებებით. მაღლობის შეფარდებითი სიმაღლე 200 მეტრის ტოლია; იგი ციცაბოდ შიშვლდება და შავი ზღვის სანაპიროზე ეშვება.

გაგრის რეგიონში მდებარეობს გაგრისა და ბზიფის ქედები, მათი სიმაღლე ზ. დ. 2000-3000 მეტრია. ისინი აგებულია უმეტესად კირქვებით, არის ფშეგიშხაც, აგებსთას, ხირკას მთები. გვხვდება თოვლიანი მწვერვალებიც, მყინვარები და კარისტული მღვიმეები, უფსკრულები და ძაბრები.

გაგრის ზონაში მოიპოვება ნიალისეული, ბიჭვინთაში არის ტორფის საბადო. სამშენებლო მასალებიდან მოიპოვება კირქვა, მერგელი, თიხა, ფიქალი, აგრეთვე ლითოგრაფიული ქვა, ბარიტი და სხვ. (ცხრ. № 1, 3, 4, 9, 6, 7).

გაგრის ზონა ღარიბია ჰიდროქსელით, ტერიტორიის საზღვრის გასწვრივ მიედინება მდინარეები ფსოუ, ბზიფი. მდინარეთა უმრავლესობა კარსტულია – მჭიშთა, ლაშუფსე, სანდრიფში, ჟოეკვარა, გაგრიფში, ჩიგრიფში. ძველ გაგრაში არის მოკლე მინისქევეშა მდინარე რეპროა.

ტბებიდან აღსანიშნავია პატარა ტბა ინკითი ბიჭვინთაში. გაგრის ზონაში ბევრია სამკურნალო მინერალური წყლები. ნახშიროჟანგიანი მინერალური წყარო მდებარეობს ბზიფის ხეობაში, თურმული სამკურნალო წყლები – გაგრის მიდამოებში (ცხრ. №11,12).

გაგრის ზონა წარმოდგენილია ნიადაგსაფარის მრავალფეროვნებით. ზღვის სანაპირო და გორაკბორცვიან ზოლში განვითარებულია ალუვიური, ტორფიან-ჭაობიანი, სუბტროპიკული ენერი და ყვითელმიწა ნიადაგები. უფრო მაღლა არის ნეშომპალა-კარბონატული, ზემოთ – ყომრალი, ზღ. დონიდან 1800-1900 მეტრზე მთის მდელის ნიადაგები.

გაგრის ზონა ხასიათდება მცენარეთა საფარის გავრცელების თავისებურებით. ზღვის სანაპიროზე რელიქტური ბიჭვინთის ფიჭვის ტყეა.

ზღ. დონიდან 900 მ სიმაღლემდე ფართოფოთლოვანი ტყეებია, ჭარბობს მუხა, წიფელი, ნეკერჩხალი, რცხილა და სხვ. 900-1200

მეტრზე შერეული ტყეების ზონაა. ზღ. დონიდან 1200 მ-დან გვხვდება სოჭი, 1800 მ-ზე სუბალპური და ალპური მდელოებია.

რეგიონის სახალხო მეურნეობის წამყვანი დარგი იყო მემცენარეობა და მეცხოველეობა.

მემცენარეობიდან განვითარებულია: მეციტრუსეობა, მეხილეობა, მეთამბაქოება, მებოსტნეობა.

რეგიონში ასევე განვითარებული იყო მეცხოველეობა და მეფრინველეობა (ცხრ. № 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27).

1991 წლისათვის გაგრის ზონაში მოქმედებდა უამრავი საწარმო, მათ მიერ გამოშვებული იყო 42,6 მილიონი მანეთის სამრეწველო პროდუქცია. ზონაში ფუნქციონირებდა ლორღის ქარხანა, ბზიფის ხისდამამუშავებელი საწარმო, სატყეო მეურნეობა, ქალაქის სამრეწველო კომბინატი, წყალსადენი, კვების მრეწველობის რვა საწარმო, თევზის პროდუქტების ექსპერიმენტული ქარხანა „გაგრა“, უალკოჰოლო სასმელების, საკონსერვო, რძის, ღვინის ქარხნები (ცხრ. №18).

თვალწარმტაცმა ბუნებამ, ჯანსაღმა ჰავამ, მოლივლივე ზღვამ განაპირობა გაგრაში საკურორტო მეურნეობის განვითარება. ცნობილი კურორტებია: ბიჭვინთა, გაგრა, ლესელიძე გაგრა და მთელი მისი რაიონი საუკეთესო ადგილი იყო, როგორც ტურიზმისათვის, ასევე დასვენებისათვისაც.

1991 წლისათვის იყო 10 სანატორიუმი, 5 დასასვენებელი სახლი, 12 პანსიონატი, 3 დასასვენებელი ბაზა, 238 ადგილიანი ტურისტული კემპინგი.

გაგრაში ომამდე ფუნქციონირებდა პროფტექნიკური სასწავლებელი, 43 ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა. გამოდიოდა გაზეთები: „გაგრის კარიბჭე“, „ავანგარდი“ „ქართულ და რუსულ ენებზე.

1990-1991 წლებში მოქმედებდა სამი საავადმყოფო, სამი ლაბორატორია, ცამეტი ამბულატორია-პოლიკლინიკა.

სატრანსპორტო კავშირში მთავარ როლს ასრულებს ამიერკავკასიის რკინიგზის ხაზი და შავი ზღვისპირა გზატკეცილი.

ზაფხულის საკურორტო-ტურისტულ სეზონში მოქმედებდა ადგილობრივი საზღვაო ხაზი ნავმისადგომებით გაგრასა და განთიადში, გაგრაში იყო ვერტმფრენის აეროდრომიც.

გუდაუთის რაიონი

გუდაუთის რაიონი მდებარეობს აფხაზეთის შუა ნაწილის დასავლეთ პერიფერიაზე და მოიცავს კავკასიონის სამხრეთი კალთისა და შავი ზღვის ვიწრო ვაკე-დაბლობ ზოლს. ჩრდილოეთით მას ესაზღვრება რუსეთის ფედერაცია (ყარაჩაი-ჩერქეზეთის რესპუბლიკა), აღმოსავლეთით სოხუმის რაიონი, დასავლეთით - ქ. გაგრის ზონა, სამხრეთით - შავი ზღვა. ამ საზღვრებში მოქცეული გუდაუთის რაიონის ფართობი 1640 კმ²-ია

გუდაუთის რაიონში 1898 წლის აღწერით ცხოვრობდა 57534 კაცი. მათ შორის, აფხაზები - 53,1%, სომხები - 15,4%, ქართველები - 13, 4%, რუსები - 13, 5%. რაიონი მთიანი რელიეფით ხასიათდება, სანაპიროზე კი ვაკე-დაბლობი რელიეფია. აქ მდებარეობს ბზიფის ქედის განშტოებები: აკილვრა, ძიშრა, ჭიფშირა, ძიშრა, ანჩხო, აჩიბარა, ჭიმშთა.

გუდაუთის რაიონში ბუნებრივი რესურსებიდან გვხვდება მდ. ბზიფის სათავეში - ვერცხლისწყლის საბადო, თერმული სამკურნალო წყლები, სამშენებლო მასალები (ცხრ.1, 5, 6, 7).

რაიონის ჰავა ნოტიო სუბტროპიკულია. ჰაერის საშუალო ტემპერატურა $+22^{\circ}$, $+23^{\circ}$, შეინიშნება ჰავის სიმაღლებრივი სარტყლები. ზღვის სანაპირო ნოტიო კლიმატს უკავია, სადაც ზამთრი თბილი, ხოლო ზაფხული ცხელია. ჰაერის იანვარში $5-6^{\circ}$ -მდე ცივდება, ხოლო ივლისის $22-24^{\circ}$ შეადგენს, აბსოლუტური მინიმუმი -14° , მაქსიმუმი კი 41° ფიქსირდება. ნალექების რაოდენობა 1400 მმ-ია წწ-ში. უფრო მაღლა (1500-1600 მ) ზომიერი კლიმატი ცივი ზამთრითა და ხანმოკლე ზაფხულით ხასიათდება. ატმოსფერული ნალექები 1800-2000 მმ/წწ მოდის. მაღალ მთებში ნივალური ჰავაა, სადაც ნალექები უხვად (2500-2800 მმ/წწ) მოდის.

რაიონის მდინარეები საზრდოობენ წვიმის, თოვლის, მიწისქვეშა და მყინვარების წყლებით. მთავარი მდ. ბზიფის შენაკადებიდან აღსანიშნავია გეგა, იუფშარა, ჩბარახითა, ააფსთა, ცანიგვარა, ხიმსთა, მჭიშთა, გუდოუ და სხვ. რაიონში მდებარეობს ტბა რინა, პატარა რინა, მყინვარული გენეზისის ტბა მზი და კარსტული ცისფერი ტბა.

ზღვისპირა ზოლში გავრცელებულია ქვიშნარის მცენარეულობა, დაბლობზე - მურყანის, ტირიფისა და ლიანიანი ტყეები. ბევრია მუხა, რცხილა, ნიფელი, ნაბლი, მთისწინეთში კი ნიფლნარ-რცხილნარი. მთების ქვემო სარტყელი უჭირავს ნიფლნარს, ზედა - სოჭნარ-ნაძვნარს. ტყის ზონის მალლა სუბალპური და ალპური მდელოები გამოყენებულია საძოვრებად.

მაღალმთიან ზონაში ბინადრობს სევერცოვის ჯიხვი, არჩვი, პრომეთეს მემინდვრია, მურა დათვი, მგელი, შველი, ირემი, კვერნა.

ზღვისპირა დაბლობზე გავრცელებულია ალუვიური, გორაკ-ბორცვებზე ყვითელმინა ნიადაგები. ბზიფის ქედის კირქვებზე - ნეშომპალა-კარბონატული. ანჩხისა და აცეტუკის ქედების კალთებზე - ყომრალი და გაენრებული ტყის ყომრალი ნიადაგები, ანჩხოსა და აცეტუკის ქედების თხემებზე - კორდიან-ტორფიანი მთის მდელოს ნიადაგები ვრცელდება. აქ, მრავლადაა ბუნებრივი (ახალი ათონის მღვიმე, მჭიმშთის კარსტული ვოკლუზი) და კულტურის ძეგლები - ანაკოფთის ციხე და ტაძარი.

მეურნეობის გამორჩეული დარგი სოფლის მეურნეობაა. წამყვანი ადგილი მემცენარეობასა და მეცხოველეობას ეკავა. 1991 წლის მონაცემებით, ჩაის კულტურას ეჭირა 751 ჰა, ვენახს - 691 ჰა, ციტრუსებს - 32 ჰა, მარცვლეულ კულტურებს - 2682 ჰა, თამბაქოს - 486 ჰა. აფხაზეთის ყურძნის წარმოების პროდუქციის ნახევარზე მეტს გუდაუთის რაიონში აწარმოებდნენ. ბამბორის მევენახეობის მეურნეობასა და ახალ ათონში იყო ციტრუსების მეურნეობა.

სოფლის მეურნეობაში მსხვილი და წერილი მესაქონლეობას მისდევდნენ. 1990 წელს საზოგადოებრივ მეურნეობაში წარმოებულ იქნა 652 ტონა ხორცი, 1513 ტონა რძე (ცხრ. № 23, 24).

მრეწველობის დარგობრივ სტრუქტურაში წამყვანი ადგილი კვების მრეწველობას ეჭირა. 1991 წლისთვის გუდაუთის რაიონში მოქმედებდა 12 სამრეწველო ორგანიზაცია. მათ მიერ გამოშვებული იყო 67,7 მლნ. მანეთის სამრეწველო პროდუქცია. რაიონში ფუნქციონირებდა შავწყალას საკალმახე მეურნეობა, თამბაქოს საფერმენტაციო ქარხანა, ორი ჩაის ფაბრიკა, პურის, ღვინოსა და საკონსერვო ქარხნები, ავტოსარემონტო ქარხანა, სამრეწველო კომბინატი და სხვ. (ცხრ № 18).

რაიონში იყო 58 ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა (ქართულ, აფხაზურ, რუსულ და სომხურ ენებზე), ბაგა-ბალები, კინოთეატრები, კულტურის სახლი, თეატრი, გამოდიოდა გაზეთი „ბზიფი“. ქ. გუდაუთა რესპუბლიკური მნიშვნელობის კურორტი იყო.

მოსახლეობის ჯანდაცვას ემსახურებოდა საავადმყოფო და სამედიცინო პუნქტები, დასასვენებელი სახლები და სანატორიუმები: „პრიმორსკოე“, „აფხაზეთი“, „მშენებელი“, „ვოლგა“, ბალნეოლოგიური კურორტი – „ავადჰარა“ და „პრიმორსკოე“. ფუნქციონირებდა ტურბაზა – „ოქროს სანაპირო“.

გუდაუთის რაიონის ისტორიული ძეგლებიდან აღსანიშნავია ამბარის კომპლექსი (VIII-IX სს), ბაზილიკითა და ძველი სასახლით, შუა საუკუნეების (VIII-IX) ეკლესიით, ლიხნის გუმბათოვანი ეკლესიითა და სხვ.

გუდაუთის რაიონის სატრანსპორტო სისტემაში ძირითადი სარკინიგზო და საავტომობილო ტრანსპორტი იყო. ზღვისპირა ზოლშია ამიერკავკასიის ელექტროფიცირებული რკინიგზის მაგისტრალი და გზატკეცილი, რომლითაც გუდაუთა უკავშირდება გაგრას, ადლერს, სოჭს, სოხუმს და ა. შ. გუდაუთაში ფუნქციონირებდა ბამბორის სამხედრო დანიშნულების აეროპორტი. ზაფხულის სეზონში მოქმედებდა ნავმისადგომი.

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკაში გადაუთის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული რაიონული ცენტრს - ქ. გუდაუთა წარმოადგენს. გუდაუთის რაიონში შედიოდა 2 საქალაქო (გუდაუთა, ახალი ათონი) საბჭო, ერთი სადაბო (მიუსერა), 20 სასოფლო საბჭო, 109 სოფელი, სასოფლო საბჭოები და დასახლებული პუნქტები.

ახალი ათონი

ახალ ათონს უჭირავს შავი ზღვის სანაპირო ზოლი და ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები გააჩნია საკურორტო მეურნეობის განვითარებისათვის: მოლივლივე ზღვა, ზღვისპირა პლაჟი, ხანმოკლე და თბილი ზამთარი, უხვმოზიანი დღეები, მარადმწვანე

მცენარეებით დაფარული მთის ფერდობი, ზღვისა და მთის ჯან-სალი ჰავა, მიწისქვეშა „საოცრებათა ქალაქი“ – ახალი ათონის მღვიმე. ყოველივე ეს ყოველწლიურად ურიცხვ ტურისტსა და დამსვენებელს იზიდავდა.

ახალი ათონი ცნობილი ზღვისპირა კურორტი ხასიათდება ჰაერის მაღალი ტემპერატურით – წლიური საშუალო ტემპერატურა 14,8⁰-ია.

ახალ ათონში ყველაზე მაღალია ივერიის მთა, რომლის მწვერვალსა და ფერდობზე აღმართულია შუა საუკუნეების ციხესიმაგრე და ცალკეული ნანგრევები. მთის სიღრმეშია ანაკოფიის ანუ ახალი ათონის მღვიმე.

ახალი ათონის მღვიმე გამომუშავებულია ცარცულ კირქვებში, მისი ჯამური სიგრძე შეადგენს 3285 მ, მოცულობის მიხედვით – 1,5 მლნ. მ³ - მსოფლიოში ერთ-ერთი უდიდესი მღვიმეა და შედგება უზარმაზარი დარბაზებისაგან. მღვიმე კეთილმოწყობილია მრავალრიცხოვან მნახველთა მისაღებად. მღვიმეში გაყვანილია ვიწრო-ლიანდაგიანი რკინიგზა. სახელწოდება „ახალი ათონი“ საბერძნეთის ათონის მონასტრის სახელწოდებიდან წარმოდგება.

შუა საუკუნეებში, ახლანდელი ახალი ათონის ტერიტორიაზე, მდებარეობდა ციხე-ქალაქი ანაკოფია. სახელწოდება ქართულია, პირველად მოხსენიებულია VIII ს 30-იან წლებში. ანაკოფიის უძველესი ნაგებობები II-IV საუკუნეებში თლილი ქვითაა (კირქვით) აგებული. ასეთია ოთხსართულიანი „რომაული კოშკი“ და VII-IX სს ტაძარი. იმავე ხნისაა ეკლესიის ირგვლივ შემორჩენილ პალატთა ნანგრევები და სხვა ნაგებობათა ნაშთები. VII-VIII საუკუნეებში იყო ახალშექმნილი აბაზგთა სამთავროს პოლიტიკური ცენტრი.

XV ს ანაკოფიის მდინარის შესართავთან, გენუელებმა ციხესიმაგრე ააგეს და ფაქტორია (სავაჭრო ცენტრი) დააარსეს. XVII ს სამეგრელოს მთავარმა ლევან დადიანმა ანაკოფიას ზღუდე შემოავლო. 1875 წელს ანაკოფიის ნანგრევებთან დააარსდა ახალი ათონის მონასტერი და მთელ იმ ადგილსაც „ახალი ათონი“ ეწოდა.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, ანაკოფია „იყო ქალაქი კეთილი, შუენიერი, ზღუასა ზედა ნაშენებული და შემდგომად ბაგრა-

ტიონთაგან უმეტეს განდიდებული, რომლისა ზღუასა შინა სუეტნი ორმოცამდე დღესაც ჩანან”.

1957-1958 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მონაცემებით, ციხე-ქალაქს 7 ჰა ფართობი ეკავა. იგი აღმართული იყო ბორცვის წვერზე, შემოვლებული ჰქონდა კოშკებიანი გალავანი. შიგნით იდგა ციხე ბაზილიკური ეკლესიით. ქალაქის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა VII-XII სს. საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა ნაშთები, ტაძრის ნანგრევები, ნაპოვნია თიხისა და მინის ჭურჭელი, რკინის საბრძოლო და სამეურნეო იარაღები, ადრეული ელინისტური ხანის ნამოსახლარის ნაშთები.

X ს ბოლოს ანაკოფიას გადაარქვეს სახელი და ნიკოფსია უწოდეს. გიორგი მთაწმინდელისა (XI ს) და ისტორიკოს ნიკო დიდიანის ცნობით, იქ განისვენებს სიმონ კანანელი (ქრისტიანობის პირველი გამავრცელებელი).

ახალ ათონში მრავალი სანატორიუმი, პანსიონატი და ტურბაზა იყო. ამჟამად, ახალი ათონის წმ. პანტელეიმონის ტაძარში მოთავსებულია აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმის ფილიალი.

სოხუმის რაიონი

სოხუმის რაიონი მდებარეობს აფხაზეთის შუა ნაწილში. მას ჩრდილოეთით ესაზღვრება ყარაჩაი-ჩერქეზეთის რესპუბლიკა (რუსეთის ფედერაცია). დანარჩენი საზღვრები კი ადმინისტრაციულ რეგიონებთან აქვს. აღმოსავლეთით - გულრიფშის, დასავლეთით - გუდაუთის რაიონებია. სამხრეთი საზღვარი შავი ზღვის აკვატორიას გაუყვება, ხოლო ჩრდილოეთი - კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფ ქედზე გადის.

რაიონის ფართობი 1523,2 კმ²-ია. 1989 წლის აღწერით სოხუმის რაიონში, ქ. სოხუმის მოსახლეობის გამოკლებით, ცხოვრობდა 39516 კაცი. მთელი მოსახლეობის 44,4% ქართველები შეადგენდნენ, აფხაზები – 17 %, ბერძნები – 10,2%, რუსები – 7,2%, სომხები – 28,9% შეადგენდნენ.

სოხუმის რაიონში 11 სასოფლო საბჭო და 60 სოფელი იყო წარმოდგენილი. მოსახლეობა ძირითადად ვაკე-დაბლობებსა და გორაკ-ბორცვიან, აგრეთვე წინამთების ზოლში იყო განსახლებული. მოსახლეობის საშუალო სიმჭიდროვე დაბალი (25 კაცი კმ²) იყო

სოხუმის რაიონი რთული ოროგრაფიით ხასიათდება. სანაპიროს გასდევს ზღვისპირა დაბლობი, რომელიც გორაკ-ბორცვებში გადადის. ჩრდილოეთით მთიან ნაწილში მდებარეობს ბზიფის ქედი, მთა ჩამმა, ჩედიმი, აბიანდა-ჩაამა, ალაშთრახუ, ძირხვა, ხაკა, სანჩაროს უღელტეხილი, ფსხუს ქვაბული და სხვ.

ნიაღისეულიდან რაიონში მოიპოვება კირქვა (სოფ. სოფ. თავისუფლება, შრომა). მარმარილო, გრანიტი (ცხრ. № 6,7).

სოხუმის რაიონის ჰავა ნოტიო-სუბტროპიკულია. ზამთარი თბილი, ზაფხული კი ცხელია. მაღლა ზომიერად ცივი ზამთარია. ხოლო 1800-2000 მ-ზე ცივი ზამთარი და ხანმოკლე ზაფხულია.

რაიონის მდინარეები (დას. და აღმ. გუმისთა, ბზიფის ზემო დინაება, კელასური, სოხუმელა, იუდორთა, ძიხვა, ფსიში, ხიმსა, ცუმური) საზრდოობენ თოვლითა და წვიმის წყლებით.

სანაპიროზე ჭაობიან-ტორფიანი ნიადაგები ვრცელდება, ვაკეზე - სუბტროპიკული ენერი, მთებში - ტყის ყომრალი, გაენერებული ყომრალი, კირქვებისა და მერგელების ზოლში - ნეშომპალა-კარბონატული, ხოლო მაღალმთიანეთში მთის მდელოს ნიადაგებია.

მცენარეთა ნაირსახეობებიდან აღსანიშნავია: კოლხური ტყეები (სიმაღლე 0-700 მ), რცხილნარ-ნიფლნარი - დაბალ მთებში, რცხილნარ-ნიფლნარი და ნიფლნარ-სოჭნარი საშუალო სიმაღლის მთებში, მაღლა ალპური მდელოებია.

მეურნეობის ძირითად დარგად სოფლის მეურნეობა ითვლება. წამყვანი იყო მეციტრუსეობა, მეჩაიეობა, მეთამბაქოეობა, მესიმინდეობა, მებოსტნეობა (ცხრ. №23, 24).

1991 წელს ციტრუსოვანთა ფართობი იყო 835 ჰა, მოსავლიანობა - 961 ტ, ჩაის ფართობი 193 ჰა, ხოლო პროდუქცია 171 ტ, თამბაქოს მაჩვენებლები შესაბამისად იყო 184 ჰა და 961 ტ, სიმინდის - 290 ჰა და 297 ტ, ბოსტნეულის - 68 ჰა და 271 ტ. განვითარებული იყო წვრილფეხა და მსხვილფეხა მეცხოველეობაც.

რაიონში ფუნქციონირებდა ინდივიდუალური სანარმო და კო-ოპერატივი. ძირითადი სანარმოები იყო სოხუმის ჰესი (მისი სიმძლავრე შეადგენდა 19053 კვტ-ს, 1990 წელს გამოიმუშავა – 61199 კვტ/სთ. ენერგია), მარმარილოს მაღაროთა სამმართველო, სატყეო მეურნეობა, ბროლის ქარხანა (სოფ. თავისუფლება), აგურის ქარხანა (სოფ. ბესლეთი), საქართველოს თეატრალური საზოგადოების სანარმოო კომბინატი, საზოგადოება „დინამოს“ სანარმოო კომბინატი, რაიონის სამრეწველო კომბინატი (ცხრ. № 18).

სოხუმის რაიონში ფუნქციონირებდა თამბაქოს საცდელი სადგური, საკავშირო ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების ინსტიტუტის სოხუმის ფილიალი, ვეტერინალური ლაბორატორია, ეშერის (სამხედრო) ლაბორატორია და სხვ.

განათლებისა და კულტურის სფეროში იყო 302-ზე მეტი ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა, საბავშვო ბაღები, 6 კულტურის სახლი, კლუბები, ბიბლიოთეკა, სპორტკომპლექსი, იბეჭდებოდა გაზეთი „შრომა“.

ჯანმრთელობის საქმეს ემსახურებოდა რაიონული პოლიკლინიკები, სამედიცინო ამბულატორიები, ბალნეოლოგიური სამკურნალო დაწესებულებები, მოქმედებდა აგრეთვე მოხუცთა და ინვალიდთა სახლ-ინტერნატი.

რაიონში ფუნქციონირებდა დასასვენებელი სახლები: „გუმისთა“, „მიმოზოვია როშჩა“, „ეშერა“, კემპინგი – აჩადარაში.

რაიონში ბევრი ღირსშესანიშნავი ადგილი და ისტორიული ძეგლია: XI-XII სს. ბესლეთის ხიდი მდინარე ბესლეთზე (სიგრძე 25 მეტრი, სიგანე 5 მეტრი); XII-XIII სს ეკლესია ზემო ეშერის მახლობლად, ადრინდელი შუა საუკუნეების აკლდამა, შუა საუკუნეების ეკლესია კამანში.

მღვიმეებიდან აღსანიშნავია: კელასურის მღვიმეები, მიწისქვეშა წარმონაქმნები, შრომის და ახალშენის მღვიმეები. მდ. მაჭარის ჩანჩქერი.

სოხუმის რაიონში იყო გუმისთა-ფსხუს სახელმწიფო ნაკრძალი, სადაც ხარობდა ტყის ჯიშები: რცხილა, წაბლი, ნიფელი და სხვ.

რაიონის ტერიტორიაზე გადის ამიერკავკასიის რკინიგზის

მაგისტრალი და მაშინდელი საკავშირო დანიშნულების შავი ზღვისპირა გზატკეცილი. ადგილობრივი მნიშვნელობის საავტომობილო გზების სიგრძე 169 კმ შეადგენდა. სარკინიგზო მონაკვეთებიდან აღსანიშნავია აჩადარის, ეშერის, გვანდრას გზების უბნები, რომელთა საერთო სიგრძე 16 კმ აღწევდა. რაიონულ ცენტრს ქ. სოხუმი წარმოადგენს.

ქალაქი სოხუმი

ქ. სოხუმი აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის დედაქალაქი - უძველესი, მარად ახალგაზრდა დასახლებაა. ის „... თვალი და მშვენებაა საქართველოსი...“ (ი. ჭავჭავაძე, „ივერია“, №40, 5.III. 1897 წ.). ქ. სოხუმი მდ. გუმისტასა და კელასურს შორის ვრცელდება და შავი ზღვის ყურეს სანაპიროზეა გაშლილი.

სოხუმს 27 კმ² ფართობი უჭირავს და ზღ. დონიდან 6-140 მ სიმაღლეზეა შეფენილი. ქალაქი გარემოცულია მთისწინეთით, სამხრეთით კი ზღვის პეიზაჟია გაშლილი. ქალაქს ამშვენებს - მიმზიდველი ფუნიკულიორი.

ქ. სოხუმის მუდმივი მოსახლეობა 1989 წლის აღწერით 119150 კაცს შეადგენდა. მოსახლეობის დინამიკა ასე გამოიყურება: 1864 წ აქ ცხოვრობდა 304 კაცი, 1876 წ - 1161 კაცი, 1893 წ - 2523, 1915 წ - 40000, 1989 წ - 119150, 2011 წ - 62914 და 2015 წ - 64441 კაცი. ქალაქში სხვადასხვა ეროვნების (ქართველები, აფხაზები, სომხები, ბერძნები, რუსები და სხვ) ხალხი ცხოვრობდა.

ქ. სოხუმში ნოტიო სუბტროპიკული ჰავაა ჩამოყალიბებული. ზამთარი თბილია, ზაფხული კი ცხელი. იანვრის საშუალო ტემპერატურა - 6,6°, ივლისის - 23°, ნალექები - 1480 მმ/წწ შეადგენს.

ქ. სოხუმის ვაკე-დაბლობზე ენერი, ალუვიური და კარბონატული ნიადაგები ვრცელდება. ქალაქსა და მის გარეუბნებში გაედინება მდინარეები გუმისტა, ბესლეთი, სოხუმელა (სოხუმკა), კელასური, ძიგუთა და რამდენიმე ლელე: აბაფში და გარიკვარა.

ქალაქის ტენიან ვაკე-დაბლობზე და მდინარისპირა ტალღებში ხარობს ჭაობის მურყანი, თუთა, იფანი.

ქ. სოხუმში განვითარებული იყო მრავალდარგობრივი მრეწველობა: სათბობისა და ქიმიური, მანქანათმშენებლობა და ლითონდამუშავება, სამშენებლო მასალების, მსუბუქი, კვების მრეწველობა (ცხრ. №18).

1991 წელს ქ. სოხუმში ფუნქციონირებდა 29 სამრეწველო და არასამრეწველო ორგანიზაცია, რომელთა მიერ გამოშვებული იყო 307,2 მილიონი მანეთის პროდუქცია. აქედან, უმნიშვნელოვანესი ადგილი ეკავა კვების მრეწველობას, რომელიც ძირითადად ადგილობრივ ნედლეულზე მუშაობდა. ადგილობრივი ნედლეულიდან აღსანიშნავია ჩაი, თამბაქო, ხილი, ბოსტნეული, ეთერზეთოვანი კულტურები. კვების მრეწველობაში განსკუთრებული ადგილი ჩაის მრეწველობას ეჭირა. ქ. სოხუმში იყო სამრეწველო ობიექტები: „სოხუმხელსანყო“, აირის აპარატურის ექსპერიმენტული საწარმო, რძისა და ღვინის ქარხნები, ტყავ-ფეხსაცმლის ფაბრიკა, მედიცინის მეცნიერებათა აკადემიის ექსპერიმენტული პათოლოგიისა და თერაპიის ინსტიტუტთან არსებული მაიმუნთსაშენი. თევზისა და ხორცის კომბინატები.

ქალაქის საკარმიდამო ნაკვეთები გამოყენებული იყო ინდივიდუალური მეურნეობისათვის. მოჰყავდათ ციტრუსები, ვაზი და სხვ. კულტურები. ასევე სარგებლობდნენ პირადი დამხმარე მეურნეობის ნათესი ფართობით.

ქალაქის განათლებისა და კულტურის სისტემაში ფუნქციონირებდა აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, რომელიც 1989 წელს გადაკეთდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალად. ფუნქციონირებდა საქართველოს სუბტროპიკული მეურნეობის ინსტიტუტი და მოუკიდებელი უმაღლესი სასწავლებელი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალი და სხვ. ფუნქციონირებდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დ. გულიას სახელობის აფხაზური ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტი, ნ. ი. ვავილოვის სახელობის მემცენარეობის საკავშირო, სამეცნიერო-

საკვლევი ინსტიტუტის სოხუმის სუბტროპიკული კულტურების საცდელი სადგური, მედიცინის მეცნიერებათა აკადემიის ექსპერიმენტული პათოლოგიისა და თერაპიის ინსტიტუტი, არსებობდა ზოგანსაგანმანათლებლო სკოლები და სკოლამდელი დაწესებულებები. ქალაქში არსებობდა თეატრები, უმაღლესი სასწავლებლები, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმები და სხვ.

სოხუმში იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სოხუმის ბოტანიკური ბაღი, რომელიც დაარსდა 1840 წელს და უჭირავს 25 ჰა, მისი სადემონსტრაციო (დასათვალიერებელი) ფართობია 5 ჰა. ბოტანიკურ ბაღში 5000 სახეობის მცენარეს ითვლიდნენ, მათ შორის 1000-მდე ხე და ბუჩქი იყო.

კოლექციურ ორანჟერეებში 556 მცენარეთა სახეობა იყო დაცული. ბაღში ხარობდა იშვიათი მცენარეები: სექვოია, მეტასეკვოია, არაუკარიების კოლექცია, აზომინა, ბოლდო, სიკოსისა და ოუბიას ხეივნები, გუდაპერჩის ხე.

ბაღის ცენტრში დგას სამი საუკუნის კავკასიური ცაცხვი. ბოტანიკურ ბაღში მიმდინარეობდა სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა. ფუნქციონირებდა ინტროდუქციის განყოფილება, სადაც ხდებოდა სხვადასხვა ქვეყნიდან შემოტანილ მცენარეთა აკლიმატიზაცია და დეკორატიულ მცენარეთა შესწავლა. ბაღის მშვენებას წარმოადგენდა ტროპიკულ მცენარეთა ორანჟერეა, სადაც ხარობდა ნაყოფის მომცემი ნესვის ხე (პაპაია), ყავის ხე, კაკაოს ხე, მსხმოიარე ბანანი, ტომატის ხე, ქოქოსის პალმა, მაკადამია და სხვ. გამოჰყავდათ ვიქტორია, ტროპიკული ღუმფარები, პაპირუსები, მორცხვი მიმოზები. ამდენად, ბაღი მრავალრიცხოვან ტურისტსა და დამსვენებელს იზიდავდა.

ბუნებრივი და კლიმატური პირობების გამო სოხუმში საკურორტო ზონად იქცა, სადაც 1991 წლისთვის 10-ზე მეტი საკურორტო დაწესებულება, ორი დასასვენებელი სახლი, 3 პანსიონატი, 6 დასვენებისა და 3 ტურისტული ბაზა, 2 კემპინგი ფუნქციონირებდა. 1990-1991 წლებში ადამიანთა ჯანმრთელობის დაცვას ემსახურებოდა საავადმყოფოები და სამედიცინო დაწესებულებები.

ქალაქის სახელმწიფო მუზეუმიდან ცნობილია დ. გულიას სახ-

ელობის ლიტერატურულ-მემორიალური, ნ. ლაკობას სახელობის მემორიალური მუზეუმები.

ქ. სოხუმში განვითარებული იყო სახმელეთო, საჰაერო და წყლის ტრანსპორტი. სახმელეთო ტრანსპორტის თვალსაზრისით აფხაზეთს სტრატეგიული მდებარეობა ეკავა. იგი ერთმანეთთან აკავშირებს რუსეთს, საქართველოს, აზერბაიჯანსა და სომხეთს. ქ. სოხუმში გადის მთავარი სარკინიგზო და საავტომობლო გზები.

საავიაციო ტრანსპორტის საშუალებით ხორციელდება ტვირთის გადაზიდვა და მგზავრთა გადაყვანა. ქ. სოხუმში საავიაციო ტრანსპორტით უკავშირდებოდა მაღალმთიან ზონას. სოხუმის საზღვაო ნავსადგური, მთელი საკურორტო სეზონის განმავლობაში, ემსახურებოდა მგზავრთა გადაყვანას.

სოხუმში უძველესი ქალაქია. აქ ნაპოვნია ქვედა პალეოლითური კაჟის, ნეოლითური და ბრინჯაოს ხანის იარაღები.

ქ. სოხუმში შემონახულია უძველესი პერიოდის არქიტექტურული ძეგლები, აღმოჩენილია ანტიკური ხანისა (ძვ. წ. აღ მე-4 და მე-5 სს) და ადრეული შუა საუკუნეების ნაგებობათა ნანგრევები (დიოსკურია), შუა საუკუნეებს განეკუთვნება ციხე-სიმაგრე „ბაგრატის ციხე“.

2000 წლის წინათ სოხუმის ყურესთან არსებობდა ქალაქი დიოსკურია, რომელიც წყალში ჩაძირულა. შემდგომში აღმოცენდა რომაელთა ციხე-სიმაგრე და ქალაქი სევასტოპოლი (სებასტოპოლი). VIII საუკუნიდან „ქართლის ცხოვრებაში“ ქალაქი მოხსენიებულია ცხუმის სახელწოდებით. 1578 წლიდან, თურქების გაბატონების შემდეგ, „ცხუმი“ „სუხუმად“ იქცა, შემდეგ ისევლე დაიობრუნა ქართული სახელწოდება - „სოხუმი“.

აფხაზები სოხუმს – აყუს, ანუ აყვას უწოდებენ.

XX საუკუნეში ქალაქი სოხუმი საქართველოს უმნიშვნელოვანესი ეკონომიკური, კულტურული, საკურორტო ცენტრი გახდა.

გულრიფშის რაიონი

გულრიფშის რაიონი მდებარეობს კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე, მას ესაზღვრება ჩრდილოეთით რ/ფ, დასავლეთით სოხუმის, აღმოსავლეთით ოჩამჩირის რაიონები, სამხრეთით შავი ზღვა აკრავს. ტერიტორიის ფართობი 1834,5 კმ². გულრიფშის რაიონში შედიოდა 1 სადაბო (გულრიფში) და 12 სასოფლო საბჭო: აჟარა, ლათა, ამტყელი, მერხეული, განახლება ნებელდა, ვლადიმეროვკა, დრანდა, ფშაფი, ბაბუშერა, მაჭარა, ბალმარანი.

გულრიფშის რაიონის მუდმივი (1989 წ) მოსახლეობა 54 962 კაცს შეადგენდა. რაიონის მრავალეროვანი მოსახლეობის ძირითად ნაწილს ქართველები წარმოადგენდნენ: 1989 წლის მონაცემით, ქართველები – 52,6%, სომხები – 25,3%, რუსები – 13,9%, აფხაზები – 2,4 და სხვ. ეროვნებები – 6,2%.

რაიონი რთული ოროგრაფიით ხასიათდება. შავი ზღვის სანაპირო ზოლი უჭირავს დაბლობს, რომელიც იცვლება გორაკ-ბორცვებითა და შემდეგ მაღალმთიანეთში გადადის. რაიონში მდებარეობს ხუტიას ქედი. ყლიჩი, ფსიკვა, სოფრუჯუ, არის სოფრუჯუს უღელტეხილი, შოუდიდის ქედი, დოლბაიულგენი (4046 მ) და სხვ.

რაიონი მდიდარია წიაღისეულით: ტყვია (გვხვდება მცირე რაოდენობით), თუთია, ვერცხლი (ამტყელის ხეცკვარის, გვანდრისა და საკენის აუზებში), კალა (ახუპაჭის ქედზე), არალითონური საბადოებიდან ბარიტი (ცხრ. №5,6).

გულრიფშის ჰავა სუბტროპიკულია. შავი ზღვისპირა დაბლობზე ზღვის ნოტიო ჰავაა, რბილი ზამთრითა და ცხელი ზაფხულით. იანვრის საშუალო ტემპერატურა 5°-6°, ივლისის 23°-24° შეადგენს. გორაკ-ბორცვიან ზონაში ნოტიო ჰავა ზომიერად ცივი ზამთრითა და ხანგრძლივი თბილი ზაფხულით ხასიათდება. იანვრის საშუალო ტემპერატურა 2°-3°, ივლისის 18°-20°-ია. საშუალომთიან ზონაში ნოტიო ჰავა ცივი ზამთარითა და ხანმოკლე ზაფხულით. იანვრის საშუალო ტემპერატურა 5-6°, ივლისის 15°-16°-ია. მთაში იანვრის საშუალო ტემპერატურა – 6° -ია, ნალექები - 1400 მმ/წწ - ის ტოლია.

გულრიფშის რაიონში ბევრია მდინარე და ტბა. რაიონის მთა-

ვარი მდინარეა კოდორი, მდ. გვანდრითა და საკენით. კოდორის მარჯვენა შენაკადებია - ჩხალთა და ჭამპალი ამტყელით, აგუძერა. რეგიონის ტერიტორიაზე ახალგაზრდა ტბა ამტყელი. მაღალმთიან ზონაში - ტბა ფსიკვა, პატარა მყინვარული ტბები, რომელთაგან აღსანიშნავია გორაფის ტბა. რეგიონის ტერიტორიაზე ჩხალთის, საკენის, ყლიჩის და სხვ. მდინარეთა ხეობებში წარმოდგენილია მინერალური წყლები (ცხრ. №11,12).

რაიონის ნიადაგსაფარისთვის დამახასიათებელია ზონალურობა. ზღვისპირა დაბლობზე გავრცელებულია ალუვიური ნიადაგი, გორაკ-ბორცვებზე - ყვითელმიწა, კირქვიან ფერდობებზე - ნეშომპალა-კარბონატული, მთის ტყის ქვედა სარტყელში - გაენრებული ტყის ყომრალი, მაღალმთიან ზონაში - კერძოდ, ჩხალთის ქედის თხემზე, მდინარეების საკენისა და გვანდრის სათავეებში - მთის მდელოს ნიადაგები.

გულრიფშის რაიონი მცენარეთა მრავალფეროვნებით ხასიათდება. ზღვისპირა ზოლში იზრდება ქვიშნარის მცენარეულობა: ძეძვი, ქოთანა და სხვ. ჭაობში - მუხნარ-რცხილნარი, რცხილნარი და ნიფლნარი. უფრო მაღლა ხარობს ტიპური კოლხური ტყეები. მთის ტყეებში ბევრია მუხა, ნიფელი, რცხილა, ნაბლი, ცაცხვი, ნეკერჩხალი, თელა, იფანი. ზედა სარტყელში გვხვდება წიწვიანები (სოჭი, ნაძვი, ფიჭვი).

სოფლის მეურნეობის დარგებიდან რაიონში განვითარებული იყო მემცენარეობა და მეცხოველეობა (ცხრ. № 23, 24, 27).

მემცენარეობიდან რაიონში გამოირჩეოდა მეციტრუსეობა, მეხილეობა, მეჩაიეობა, მებოსტნეობა, მეთამბაქოეობა, მარცვლეულისა და ეთერზეთოვანი კულტურების წარმოება. 1991 წელს სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ფართობი შეადგენდა: ციტრუსებისა - 1090 ჰა, ხილის - 426 ჰა, ჩაის - 321 ჰა, მარცვლეულის - 1175 ჰა, თამბაქოს - 384 ჰა.

1991 წლის მდგომარეობით მეცხოველეობის დარგში წამყვანი ადგილი მსხვილფეხა და წვრილფეხა მესაქონლეობას ეჭირა. 1990 წელს წარმოებულ იყო 554 ტონა ხორცი და 2092 ტონა რძე.

მრეწველობის დარგებიდან ძირითადად განვითარებული იყო

კვებისა და ხის დამამუშავებელი მრეწველობა. ფუნქციონირებდა 8 სამრეწველო საწარმო: დრანდის ექსპერიმენტული ჩაის ფაბრიკა, საკონსერვო ქარხანა, კოოპერატივი „ივა“ (ბაბუშარის ხის დამამუშავებელი კომბინატის ბაზაზე), გულრიფშისა და აჟარის სატყეო მეურნეობები, სარემონტო-მექანიკური კომბინატი, ბაბუშარის უალკოჰოლო სასმელების ქარხანა, რაიონის სამრეწველო კომბინატი და აჟარის სატყეო მეურნეობა (ცხრ. 18).

1991-1992 სასწავლო წლის მონაცემებით, რაიონში ფუნქციონირებდა: 51 ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა, ასევე კლუბები, ბიბლიოთეკები, საბავშვო ბაგა-ბალები; კვლევითი დაწესებულებები - მემცენარეობის საკავშირო-სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის სუბტროპიკული კულტურების სოხუმის საცდელი სადგური, ეთერ-ზეთოვანი კულტურების სოხუმის ზონალური სადგური და საქართველოს მცენარეთა დაცვის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის აფხაზეთის მცენარეთა დაცვის საცდელი სადგური.

რაიონში ჯანმრთელობის დაცვას ემსახურებოდა შემდეგი ობიექტები: ცენტრალური რეგიონალური საავადმყოფო, ტუბერკულოზის, ინფექციური და ფსიქონევროლოგიური საავადმყოფოები, სანიტარიულ-ეპიდემიოლოგიური სადგური.

გულრიფშის რაიონი შავი ზღვისპირეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კურორტად იყო აღიარებული. 1990 წლის მონაცემებით აქ 9 სანატორიულ-კურორტული დაწესებულება იყო. მათ შორის: 1 სანატორიუმი, 4 - დასასვენებელი პანსიონატი, 1 - დასასვენებელი სახლი და 3 - დასვენების ბაზა. აღნიშნულ დაწესებულებებში ისვენებდა და ჯანმრთელობას იკაჟებდა ათასობით ადამიანი.

რაიონში შემორჩენილია შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა (ციხეების, კოშკების, ხიდების, ეკლესიების) ნანგრევები და დრანდის VIII საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლი – აგურიტა და რიყის ქვით ნაშენი გუმბათოვანი ეკლესია.

გულრიფშის რაიონში ტრანსპორტის ძირითად სახეს სარკინიგზო, საავტომობილო და საჰაერო ტრანსპორტო წარმოადგენს. რაიონის ტერიტორიას აღმოსავლეთიდან დასავლეთით კვეთს ამიერკავკასიის რკინიგზის მაგისტრალი და თბილისი-სოჭის საავ-

ტომობილო გზა. შიდარაიონულ მიმოსვლაში გადამწყვეტ როლს ასრულებს ავტოტრანსპორტი. ამ მხრივ ძირითადია სოხუმის სამხედრო გზა.

რაიონის ტერიტორიაზე მდებარეობს ბაბუშარის აეროპორტი. მას აქვს 3600 მ სიგრძის ასაფრენი მოედანი – იგი იყო შავი ზღვისპირეთის ერთ-ერთი უდიდესი აეროპორტი, რომლის საშუალებით ხდებოდა ათასობით მგზავრის გადაყვანა და ტვირთის გადაზიდვა. გულრიფში ადმინისტრაციულ დაბას წარმოადგენდა.

ოჩამჩირის რაიონი

ოჩამჩირის რაიონი მდებარეობს შავი ზღვის სანაპიროზე და ვრცელდება ჩრდილოეთით - კავკასიონის მთისწინეთამდე. რაიონს ჩრდილოეთით ესაზღვრება გულრიფშის, აღმოსავლეთით მესტიის, სამხრეთ-აღმოსავლეთით გალის რაიონი და სამხრეთ-დასავლეთით შავი ზღვა. რაიონის ტერიტორიის ფართობი 1867,6 კმ². ოჩამჩირის რაიონში იყო 27 სასოფლო საბჭოში გაერთიანებული 113 სოფელი.

მოსახლეობა 1989 წლის აღწერით 75888 კაცს შეადგენდა. რაიონის მრავალფეროვანი მოსახლეობის ძირითად ნაწილს ქართველები წარმოადგენდნენ (34800 კაცი, 40,2%), აფხაზების წილზე მოდიოდა 27640 კაცი ანუ ანუ 36,7%, რუსები 4439 კაცს ანუ 5,4%, სომხები 6226 კაცს ანუ 8,3% შეადგენდნენ. სხვა ეროვნები წარმომადგენლები იყვნენ -1351 კაცი.

რაიონის რელიეფი მრავალფეროვნებიდან აღსანიშნავია: სანაპიროს ვიწრო ზოლი უჭირავს ვაკე-დაბლობს, მათი სიმაღლე ზღვის დონიდან 40-დან 200 -მდე მ ფარგლებშია. მაღლა გვაქვს გორაკ-ბორცვიანი ზოლი. ზღვისპირა დაბლობი და გორაკები ჩრდილოეთისკენ თანდათანობით მაღლდება. კოდორის ქედის აღმოსავლეთით მდებარეობს ფანავის ქედი. უმაღლესი მწერვალი ხოჯალი (3309 მ). წიაღისეულიდან ოჩამჩირის რაიონში მოიპოვება ზღვისპირას მაგნეტიტური ქვიშები, ბარიტი (ფიცკვარა, თითქმის ამონურულია), კირქვა, სამშენებლო ქვები და სხვ. (ცხრ. №5,6).

რაიონში ზღვის ნოტიო სუბტროპიკული კლიმატია. ბარში ჰაერის

საშუალო წლიური ტემპერატურა 13-14°, ივლისში 23°, იანვრის - 4° - შეადგენს. მაქსიმალური ტემპერატურა 41°, მინიმალური - 15° - შეადგენს. მთაში საშუალო წლიური ტემპერატურა - 1°, იანვრის - 8°, ივლისის 10°-ია, ნალექები 1300-2000 მმ/წწ მოდის.

რეგიონის ნიადაგის ნაირსახეებიდან აღსანიშნავია: ენერი, ნითელმინა, ყვითელმინა, ნეშომპალა-კარბონატული ნიადაგები. მთებში გავრცელებულია კორდიან-ტორფიანი ნიადაგები. ეს ნიადაგი მეტად ხელსაყრელია ჩაის, ციტრუსების, ვაზის და სხვ. კულტურებისათვის.

ოჩამჩირის რაიონში გაედინება მდინარეები; კოდორი შენაკადებით, ლალიძგა - მარჯვენა შენაკადი - ლეჯირითი, მოქვი, ცხენისწყალი, აკვარიკვარა, ჯეგულა-დღამიში, ანარია. კოდორის ქედზე მდებარეობს მყინვარული ტბა ადუადა-აძიყი. მინერალურიდან გვაქვს რადიუმ-იანი წყლები, ვოკლუზის ტიპის კარსტული წყალი (ცხრ. №11,12).

რაიონი მდიდარია მთის ტყეებით. ტყეებს უკავია 102000 ჰა ფართობი. უმთავრესად გავრცელებულია ნიფლნარ-რცხილნარი, ხშირია ნაბლნარი და მუხნარი. ტენიან ვაკე-დაბლობზე და მდინარისპირა ჭალებში ჭარბობს ძეძვი, ბზა.

ტყეები მდიდარია გარეული ხეხილით (შინდი, წყავი, ტყემალი, ზღმარტლი), ქვეტყეში იზრდება კატაბარდა, ლერწამი, იელი, მოცვი, მაყვალი, ლელქაში, შქერი.

ოჩამჩირის რაიონის სახალხო მეურნეობაში წამყვანი იყო აგრარული სექტორი. მეურნეობაში უმნიშვნელოვანეს კულტურას წარმოადგენდა ჩაი. 1991 წლის მონაცემებით ჩაი აქ გაშენებული იყო 5056 ჰა-ზე, ციტრუსი - 1031 ჰა-ზე, თამბაქო - 384 ჰა-ზე, მარცვლეული 3898 ჰა-ზე, ბოსტნეული - 728 ჰა-ზე (ცხრ. №23, 24, 27).

რაიონში მემცენარეობასთან ერთად მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა მეცხოველეობასა და მეფრინველეობას. 1991 წლის 1 იანვრის მონაცემებით, ყველა კატეგორიის მეურნეობაში პირუტყვის სულადობა მაღალი იყო მსხვილფეხა რქოსანი - 34229.

ოჩამჩირის რაიონში განვითარებული იყო კვების მრეწველობა და ეთერზეთების წარმოებაც. არსებობდა ზეთის ექსტრაქტების ქარხანა, ტამიშის ეთერ-ზეთების მეურნეობა, ოჩამჩირის №1 და

№2, მოქვის, მერკულის, კინდლის, კოჩარის ჩაის ფაბრიკები, პურის ქარხანა, კომბინირებული საცეების ქარხანა, ჩაის გადამმონი, ჩაის კონცენტრატების ფაბრიკები, № 7 ტრესტის სამრწველო სანარმოო კომბინატი (ცხრ. №18).

ოჩამჩირის რაიონში ბევრია არქიტექტურული ძეგლი. აღსანიშნავია მოქვის ტაძარი, რომელიც X ს-შია აგებული. ქართული ხუროთმოძღვრების შესანიშნავი ძეგლია ბედიის მონასტერი, რომელიც X-XI სს-ებს ეკუთვნის, ილორის წმინდა გიორგის ეკლესია (XI ს), აძიბუჟის ეკლესია (XIII ს) და შუა საუკუნეების აბააჟვახუხ ციხე-კოშკი. ბუნებრივი ფენომენებიდან გვაქვს აბრასკილის მღვიმე. მეტად საინტერესოა არქეოლოგიური ძეგლი – ოჩამჩირის ნაქალაქარი (გათხარეს 1935 წ), რომელიც ანტიკური ხანის ნამოსახლარია. აქ აღმოჩენილია ძველი თიხისა და მინის ჭურჭლის ნატეხები, ლითონის სამკაული და იარაღები.

რაიონში დიდი ყურადღება ეთმობოდა განათლებას. აქ წარმოდგენილი იყო 61 სკოლა, 65 ბიბლიოთეკა, 6 კულტურის სახლი, სამუსიკო სკოლა, ფუნქციონირებდა საავადმყოფოები, პოლიკლინიკები და ჯანმრთელობის სხვ. კერები.

ოჩამჩირის რაიონში ოთხი დასასვენებელი ბაზა და 1 დასასვენებელი სახლი იყო (კინდლი, ოჩამჩირე).

რეგიონში გავრცელებული იყო მეთევზეობა და მონადირეობა, რაც განპირობებული იყო მრავალფეროვანი ფაუნით. ტყის ცხოველებიდან აღსანიშნავია ირემი, შველი, დათვი, გარეული ღორი, მგელი, მელა. თევზებიდან: კაპარჭინა, ლორჯო, კალმახი.

ოჩამჩირის რაიონში ტრანსპორტის ძირითადი სახე იყო სარკინიგზო, საავტომობილო და საზღვაო ტრანსპორტი. რაიონს კვეთს ამიერკავკასიის რკინიგზის მაგისტრალი და შავი ზღვისპირა გზატკეცილი.

ქალაქი ოჩამჩირე აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ოჩამჩირის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული რაიონის რაიონული ცენტრს წარმოადგენს.

ქ. ტყვარჩელი მდებარეობს მდ. ლალიძგის ხეობაში. იგი შედგება ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული რამდენიმე დასახლებისგან: კვეზანი, აკარმარა, ჯანტუხა.

ტყვარჩელის ფართობი 1591 ჰა-ია. 1989 წლის აღწერით ტყვარჩელში ცხოვრობდა 21744 კაცი, 1959 წელს – 28440, 1970 წელს – 25805, წელს კი 1979 – 21549 კაცი.

ეროვნული შემადგენლობის მიხედვით (1989 წლის მონაცემებით) ტყვარჩელის მოსახლეობა შეადგენდა: აფხაზები – 42,3%, ქართველები – 23,4%, რუსები – 24,5%, უკრაინელები – 3,6%, სომხები – 1,5%, სხვა დანარჩენი – 37%.

ტყვარჩელი რთული ოროგრაფიით ხასიათდება. რეგიონი ზღვის დონიდან 200-600 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს.

ნიაღვრულიდან ტყვარჩელში მოიპოვება ქვანახშირი, დოლომიტი, კირქვები. გვაქვს მინერალური წყლებიც (ცხრ. N 1,2,3,5,6,7,10,11).

ტყვარჩელის ჰავა (შედარებით ზღვისპირა რეგიონებთან) ხასიათდება ზომიერად ცივი ზამთრითა და ხანგრძლივი თბილი ზაფხულით. საშუალო წლიური ტემპერატურა +11,5°, იანვრის +2,1°, ივლისის +20,7°, აბსოლუტური მინიმუმი – 19°, აბსოლუტური მაქსიმუმი +42°. ნალექები 2300 მმ/წწ შეადგენს.

დასახლებაში გაედინება მდ. ლალიძგა თავისი შენაკადებით.

ტყვარჩელის ნიადაგსაფარს ქმნის ალუვიური, ნეშომპალა-კარბონატული და მთის ყომრალი ნიადაგები.

ტყვარჩელში წარმოდგენილი მთის ტიპის მცენარეებიდან აღსანიშნავია ფართოფოთლოვნები: მუხა, ნიფელი, თელა, ნეკერჩხალი. ტყვარჩელში მოპოვებით მრეწველობას მიეძღვნენ. ამ მხრივ, წამყვანი ადგილი ეჭირა ქვანახშირის მოპოვებას. ქალაქში რამდენიმე შახტი იყო. პირველი შახტი ამოქმედდა 1935 წელს. მუშაობდა ტყვარჩელის თბოელსადგური, რომლის სიმძლავრე 1990 წლისთვის 230 ათას კვტ შეადგენდა. გამომუშავებული ჰქონდა 344216 კვტ ელექტროენერგია.

ქალაქში ფუნქციონირებდა შახტსამმართველო „ტყვარჩელი“, ტყვარჩელის სახელმწიფო რაიონული ელექტროსადგური, ელექტრომექანიკური სახელოსნოები, ქარხნები: „ზარია“, „არგონავტი“, სამშენებლო მასალების, პურის, აგურის ქარხნები და სხვ. ფუნქციონირებდა ტყვარჩელსრესი.

სოფლის მეურნეობის დარგებიდან აღსანიშნავია მემცენარეობა. მეცხოველეობა სუსტად იყო განვითარებული და მოსახლეობის პირადი დამხმარე მეურნეობის ხასიათს ატარებდა. ქალაქში ფუნქციონირებდა კინოთეატრი, იყო 10 სკოლა, ბიბლიოთეკები, საავადმყოფოები და სხვ.

ამავე დროს სამრეწველო ქალაქი ტყვარჩელი ბალნეოლოგიურ კურორტსაც წარმოადგენდა, რაც განაპირობა თერმულ-ქლორიდულ-სულფატურ, კალციუმიან-ნატრიუმიანი მინერალური წყლების არსებობამ. სამკურნალო აბაზანები გამოყენებული იყო პერიფერიული ნერვული სისტემისა და გინეკოლოგიური დაავადებების სამკურნალოდ. იყო სანატორიუმი, პანსიონატი, წყალსამკურნალო ობიექტი.

ამრიგად ქ. ტყვარჩელი არა მარტო სამრეწველო ქალაქი იყო, არამედ ბალნეოლოგიურ კურორტსაც წარმოადგენდა.

აკარმარის ახლოს, მდ. ლალიძგის მარჯვენა ნაპირზე, წყალტუბოს მსგავსი რადიაქტიური თბილი მინერალური წყლები გამოდის (ცხრ. № 11,12).

ტრანსპორტის ძირითად სახეს ტყვარჩელში სარკინიგზო და საავტომობილო ტრანსპორტი წარმოადგენდა. ქ. ტყვარჩელი 38-კილომეტრიანი რკინიგზის ხაზით უკავშირდება ოჩამჩირეს, საავტომობილო და რკინიგზით – ოჩამჩირეს, სოხუმს.

გალის რაიონი

გალის რაიონი მდებარეობს მდ. ენგურის მარჯვენა სანაპიროზე. რაიონის ფართობი 1025 კმ²-ია. გალის რაიონს ჩრდილო-დასავლეთით ესაზღვრება ოჩამჩირის, აღმოსავლეთით – ზუგდიდისა და

წალენჯიხის რაიონები, სამხრეთ-დასავლეთით – შავი ზღვა.

გალის რაიონის მოსახლეობა, 1989 წლის აღწერით, შეადგენდა 79688 კაცს. ეროვნული შემადგენლობის მიხედვით ქართველები – 74712 კაცი, აფხაზები – 627 კაცი, რუსები – 2480, სომხები – 530, სხვა ეროვნება – 1339. რაიონში ქართველები შეადგენდა 93,8%, რუსები – 3,2%, აფხაზები 0,6%.

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გალის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული რაიონის რაიონული ცენტრია ქალაქი გალი, რომელიც მდებარეობს მდ. ერისწყლის სანაპიროზე (14,700 მეცხოვრები), რეგიონის შემადგენლობაში შედიოდა 24 სასოფლო საბჭო, 91 სოფელი.

გალის რაიონის ჩრდილო-აღმოსავლეთი მთიანეთია, სამხრეთ-დასავლეთით კი ვაკე-დაბლობია. რეგიონის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარეობს საშუალო სიმაღლის ოხაჩქუესა და ოისირეს მთები, აგრეთვე აკიხას ქედი, სამხრეთ-აღმოსავლეთით აღმართულია სერი სათანჯო (506 მ). უფრო სამხრეთით, მდ. ენგურიდან ზღვის სანაპირომდე მდებარეობს სამურზაყანოს ვაკე.

რაიონში ნიალისგულიდან მოიპოვება კირქვები, დოლომიტი, ბარიტი, თაბაშირი, ბევრია წყაროები (ცხრ. №4,5,6,7,11,12).

რაიონი მდიდარია ჰიდროქსელით. გაედინება წყალუხვი მდინარე ენგური, ერისწყალი, ოქუმი, სიდა, ჩხორთოლი, ჭითაფონი. ტბებიდან აღვნიშნავთ მცირე და დიდი ბებესირის ტბებს.

მცენარეული კულტურებიდან გავრცელებულია: ციტრუსები, ჩაი, ფეიხოა, თხილი, სუბტროპიკული ხურმა, სიმინდი, ლობიო, ლუფა, ეთერზეთოვნები და სხვ.

ტყეში გვხვდება მუხა, ნაბლი, რცხილა, ნიფელი, ცაცხვი, თხმელა, კოპიტი, მაღალ მთებში – ნაძვი, სოჭი, ფიჭვი, ასევე გავრცელებულია გარეული ხეხილი - ტყემალი, შინდი და სხვ.

რაიონში სოფლის მეურნეობიდან განვითარებული იყო მემცენარეობა და მეცხოველეობა.

ამ რაიონში სუბტროპიკულ მეურნეობას მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა, აქედან წამყვანი იყო მეციტრუსეობა და მეჩაიეობა (ცხრ. №18, 20).

1990 წლის მონაცემებით, წარმოებული ჩაის რაოდენობა შეადგენდა 47204 ტონას, ციტრუსების – 5700 ტონას, სოიოს – 70 ტონას.

1991 წლის 1 იანვრისათვის მეცხოველეობაში მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვისა და წვრილფეხა ცხოველების სულადობა მაღალი იყო (ცხრ. №23, 24, 27).

გალის რაიონში ომამდე ფუნქციონირებდა შემდეგი საწარმოები: ნაბაკევის, ოქუმის, ზემო და ქვემო ბარლების, აჩიგვარის, დიხაზურგას, სიდის, ჩხორთოლის, ჭუბურხინჯის, გალის (№1 და №2) ჩაის ფაბრიკები, მუშაობდა ხის დამამუშავებელი კომბინატი, სატყეო მეურნეობა და სხვ. იყო სამრეწველო კომბინატი „გენათი“ (ცხრ. № 18).

რაიონის ტრანსპორტის ძირითადი სახე - რკინიგზა და საავტომობილო ტრანსპორტია. რაიონში გადის ამიერკავკასიის რკინიგზის მაგისტრალი და შავი ზღვისპირა გზატკეცილი.

განათლების სისტემაში ფუნქციონირებდა: საშუალო, არასრული სკოლები, 1 ტექნიკუმი, 2 პროფსასწავლებელი, ერთი კომერციული, უმაღლესი სასწავლებელი, ოთხი ვეტერინარული და ერთი ანალიზური ლაბორატორია, რამდენიმე საავადმყოფო და პოლიკლინიკა.

რეგიონში მოქმედებდა უცხოურ ფირმებთან ერთობლივი საწარმოები „სამურზაყანო“ და „ელისაკი“.

ისტორიული ძეგლებიდან აღსანიშნავია: გუდავის ნაქალაქარი, სოფ. წარჩეს ციხე (IV-VIII სს.), ციხის ნანგრევები საბერიოს მიდამოებში (IX-VII სს.), ეკლესიის ნანგრევები სოფ. დიხაზურგაში (XIII ს-ის II ნახ.), სამხარეო-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, ი. ვეკუას სახელობის მემორიალური სახლ-მუზეუმი.

ქ. სობუმი.

სობუმის უბე.

მდ. გუმისტა.

ბიჭვინთის კონცხი.

ტბა რინა.

ქ. ლაშვილის სანაპირო.

გეგას ჩანჩქერი.

მდ. რეპრუა.

კრუბერ ვორონიას მღვიმე.

დოლბაი-იულგენის მწვერვალი.

ტბა მზი.

შაქურანის ჩანჩქერი.

მდ. კოდორი

კინდლის გეოთერმული წყლები.

შაქურანის მღვიმე.

გალის წყალსაცავი.

ანაკოფიის ციხე-სიმაგრე ივერიის მთაზე.

ახალი ათონის მონასტერი.

ილორის მონასტერი.

ტბა ამცყელი.

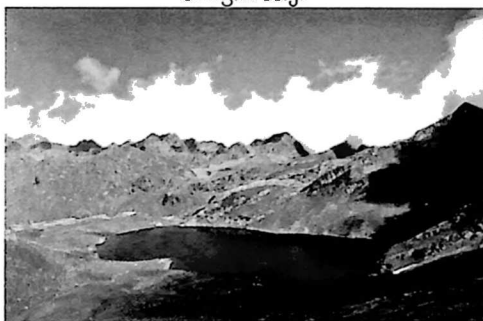
ახალი ათონის მღვიმე.

ტბა ბეზისირი.

ბზიფის მთებ

ტბა დერიკვარაძიში.

სოხუმის ჩაისა და სუბტროპიკული მეურნეობის
საცდელ-სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის
ფილიალი.

თამარ მეფის ხიდი.

მდ. ჰზიფის ხეობა.

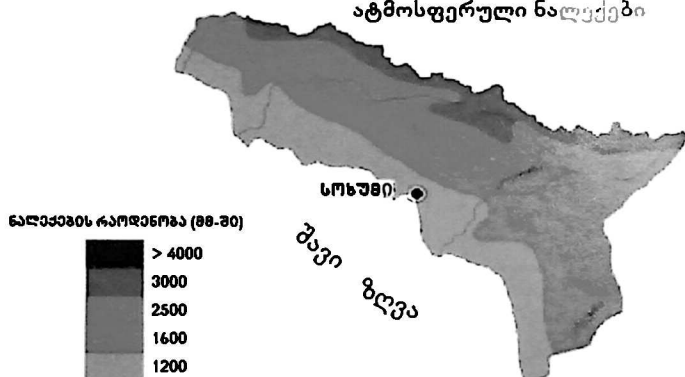
ოტაპას მღვიმე.

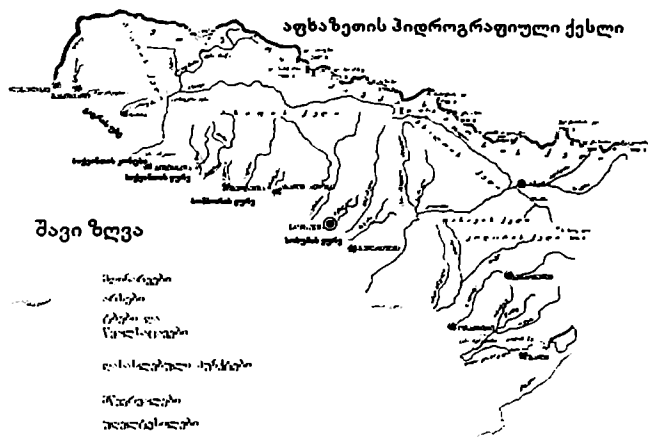

აფხაზეთის შავის ტიპები

ატმოსფერული ნალექები

ლიტერატურა

1. ალფენიძე მ. და სხვ. საქართველოს გეოგრაფია. თსუ, სოხუმის ფილიალი. 1999.
2. ალფენიძე მ. და სხვ. საქართველოს გეოგრაფია. იტორიულ-გეოგრაფიული რეგიონები. თსუ სოხუმის ფილიალი. 2001.
3. ალფენიძე მ. და სხვ. საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია. თსუ, თბ., 2009. -234 გვ.; 2012.
4. ალფენიძე მ. აფხაზეთი ჩვენი სამშობლოა: ბუნებრივი პირობები და რესურსები, ბუნებათსარგებლობა. (რედ.: მ. ლორთქიფანიძე, რ. მეტრეველი და სხვ).თბ., 2013.
5. აფხაზეთის ასსრ ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIV, თბ., 1961.
6. აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა. 1985-1990 წწ. სტატისტიკური კრებული. სამმართველოს სოციალურ-ეკონომიკური სახელმწიფო დეპარტამენტი, თბ., 1996.
7. აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა 1993-1998 წლებში, სამმართველოს სახელმწიფო დეპარტამენტი, თბ., 1999.
8. გაბუნია ი. აფხაზეთის ასსრ საკურორტო ტურისტული მეურნეობა. სოხუმი „ალაშარა“, 1979.
9. ბაგრატიონი ვახუშტი. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973.
10. ზუხბაია ვ., გალი. სოხუმი, 1988.
11. ზუხბაია ვ., სოხუმი. თბ., 1997.
12. კორძაია მ., ჯავახიშვილი შ., საქართველოს ჰავა, 1970.
13. მარუაშვილი ლ. საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია. სახელმძღვანელო სტუდენტებისათვის, თბ., 1964.
14. მარუაშვილი ლ. კავკასიის ფიზიკური გეოგრაფია, 1981 წ.
15. მარუაშვილი ლ., ზოგადი სპელოლოგია, თბ., 1973.
16. ნემანიშვილი ს., მთიანი მხარის მდინარეული ტერასები. გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIII, თბ., 1982.
17. საქართველოს გეოგრაფია, სახელმძღვანელო სტუდენტებისათვის, ავტორთა ჯგუფი, თსუ, 2000.
18. საქართველოს გეოგრაფია, ნაწილი I, ავტორთა კოლექტივი. გეოგრაფიის ინსტიტუტი, 2000.
19. ტინტილოზოვი ზ. ბზიფის მასივის კარსტი და მღვიმეები, თბ., 1988.
20. ხარატიშვილი მ, საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია, თბ., 1990.
21. Бондырев И., Джанджгава Г. Рациональное природопользование и рациональные ресурсы черного моря. Москва, 1992.
22. Геоморфология Грузии. Под/ред., А. Маруашвили, 1971.
23. Куфтирева Н., Лашхия Ш., Мгеладзе К. Природа Абхазии, Сухуми, 1961,
24. Церетели Д. В. Четвертичные отложения Грузии. Тб., 1961.

სარჩევი

შესავალი	3
წინასიტყვაობა	4
აუხაზეთის მდებარეობა და საზღვრები	5
ისტორიული მიმოსილვა	6
გეოლოგიური აგებულება	10
ნიაღიშული.....	17
რელიეფი	27
მღვიმეები	41
აუხაზეთის ჰავა.....	63
აუხაზეთის შიდა წყლები, მდინარეები.....	68
ტბები	78
მინერალური წყლები	81
მინერალური წყაროები.....	82
ჭაობები	84
წყაროები.....	85
მყინვარები.....	86
ჰავი ზღვა.....	89
ნიადაგები	94
მცენარეულობა.....	98
ცხოველთა სამყარო	108
ლანდშაფტები	112
გუნებრივი რესურსები	115
რეკრეაციული რესურსები.....	117
გუნების დაცვა	118

მოსახლეობა.....	120
მეურნეობის დარგები და მრეწველობა	123
სამრეწველო სანარმოები 1992 წლის მდგომარეობით	129
სოფლის მეურნეობა.....	134
მეცხოველეობა	142
ტრანსპორტი.....	146
განათლება, მეცნიერება, კულტურა, ჯანმრთელობის დაცვა....	151
კურორტები და ტურიზმი.....	158
ადმინისტრაციული ერთეულები და ქალაქები	163
ქალაქი გაგრა	163
გუდაუთის რაიონი	166
ახალი ათონი	168
სოხუმის რაიონი.....	170
ქალაქი სოხუმი	173
გულრიფშის რაიონი	177
ოჩამჩირის რაიონი	180
ქალაქი ტყვარჩელი	183
გალის რაიონი.....	184
ლიტერატურა.....	203